

Pálinkó Éva

Fiatal kutatók életútja és szakmai identitása

Szociológia és Társadalompolitika Intézet

Témavezető: Dr. Vajda Júlia

© Pálinkó Éva

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia Tudományok Doktori Iskola

Fiatal kutatók életútja és szakmai identitása

PhD értekezés

Pálinkó Éva

Budapest, 2009.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	12
I.1. Kutatási előzmények és a választott téma indoklása.....	12
I.2. A munka keretei	20
I.3. Az alkalmazott módszerek.....	20
II. Elméleti háttér.....	22
II.1. A magyar tudományrendszer bemutatása.....	22
II.1.1. A tudományos fokozatszerzés intézményi háttere	22
II.1.2. A K+F szektor adatai a rendszerváltás után.....	23
II.1.3. A magyar tudományrendszer történeti meghatározói.....	24
II.1.4. A doktori iskolák célja.....	30
II.2. Kutatási előzmények.....	32
II.2.1. Életpálya kutatások és a pályakövetés.....	32
II.2.2. Az életpálya kutatások tanulságai, észrevételek.....	42
III. A disszertáció szemlélete.....	51
III.1. A disszertáció szemlélete: megértő szociológia.....	51
III. 2. Az identitás megközelítése.....	52
III.2.1. A narratív identitás elmélete.....	52
III.2.2. A szakmai identitás megközelítése.....	56
III.3. Tudományági keret: a biológia tudománya.....	59
IV. A disszertáció célja.....	62
V. A vizsgálat módszerei.....	65
V.1. A félig strukturált interjú.....	67
V.2. A fókuszcsoport.....	67
V.3. A narratív életút interjú.....	68
VI. Az alappopuláció jellemzői.....	69
VII. Eredmények.....	74
VII.1. Narratív életút interjú.....	74
VII.1.1. Bevezető.....	74
VII.1.2. Anikó élettörténete.....	75
Biográfiai adatok.....	75
Biográfiai elemzés.....	77
Az elbeszélte élettörténet elemzése.....	84
A visszakerdezések főbb válaszainak elemzése.....	120
Összegzés.....	122
VII.2. A félig strukturált interjúk és fókuszcsoportok	124
VII.2.1. A megkérdezettek összetétele.....	124
VII.2.1.1. Megalapozó interjúk	124
VII.2.1.2. Fókuszcsoportok és interjúk.....	125
VII.2.2. Az interjúk és fókuszcsoportok tematikája.....	130
VII.2.3. Az elemzés módja.....	131
VII.2.4. Részletes eredmények.....	133
Korai évek.....	133
A biológia iránti érdeklődés gyökerei.....	133
Korai életpálya elképzelések.....	135
Kezdő kutatói évek.....	137
A doktori iskolába való jelentkezés motivációi.....	137
A doktori iskola és a disszertációs téma kiválasztása.....	141
A doktori iskola szerepe.....	142

<u>A témavezető szerepe.....</u>	146
<u>Fiatal kutatói évek.....</u>	150
<u>Pályakezdő életpálya minták.....</u>	151
<u>Automatikusan elhelyezkedő.....</u>	151
<u>Külföldön, alternatíva nélkül.....</u>	152
<u>Külföldön, saját döntés alapján.....</u>	154
<u>Pályaelhagyó pályakezdő.....</u>	154
<u>Kompromisszumos pályakezdő.....</u>	156
<u>Az életpályák későbbi szakasza.....</u>	156
<u>Hazai kutatóhelyek közötti váltás.....</u>	156
<u>Külföldi munkavállalás.....</u>	157
A külföldi munkavállalás mozgatói.....	157
<u>Hazatérés külföldi állásból.....</u>	160
A hazatérés mozgatói.....	160
A hazatérés lehetőségei és korlátai.....	162
A hazatérők típusai.....	165
<u>A külföldi tapasztalatszerzés további következményei.....</u>	170
Külföldi referenciacsoport.....	170
A hazai kutatóintézetek kritikája.....	170
A hazai tudományrendszer kritikája.....	173
<u>Az életpályák tervezhetősége.....</u>	175
<u>Beérkezetttség, siker.....</u>	177
<u>A kutatókról alkotott kép.....</u>	179
<u>VII.3. Az eredmények összefoglalása.....</u>	184
<u>VII.3.1. A kutatói identitás.....</u>	184
<u>VII.3.2. Az életpályák alakulásának fő meghatározó tényezői.....</u>	187
<u>VII.3.3. Életpálya ideáltípusok.....</u>	189
<u>VIII. Fő megállapítások.....</u>	193
<u>IX. Függelék.....</u>	203
<u>A biológia tudomány.....</u>	203
<u>Interjúvázlat (megalapozó interjúk).....</u>	205
<u>Szűrőkérdőív.....</u>	206
<u>Fókuszcsoport vezérfonal.....</u>	211
<u>Interjúvázlat (külföld).....</u>	216
<u>X. Hivatkozások jegyzéke.....</u>	219
<u>XI. Szakszavak jegyzéke.....</u>	224
<u>XII. A szerző témában megjelent publikációi.....</u>	225

Táblázatok és ábrák jegyzéke

1. Táblázat: A fokozatszerzők megoszlása a fokozatszerzés típusa szerint.....	43
2. Táblázat: Doktori védések száma tudományáganként.....	61
3. Táblázat: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása intézmények szerint.....	71
4. Táblázat: A megalapozó kutatási szakasz félig strukturált interjúalanyainak összetétele.....	125
5. Táblázat: A fókuszcsoportok résztvevőinek összetétele.....	129
6. Táblázat: A tartósan külföldön elhelyezkedettekkel készített interjúk összetétele.....	130
7. Táblázat: Megállapítások a doktori iskolákról.....	146
8. Táblázat: Megállapítások a témavezető tevékenységéről.....	149
9. Táblázat: Érvek a külföldi állásokból való hazatérés mellett és ellen.....	165
10. Táblázat: Említések a hazai kutatóintézetekkel kapcsolatban.....	172
11. Táblázat: Életpálya ideáltípusok.....	192
1. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása életkor szerint.....	69
2. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása nemek szerint.....	70
3. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása a fokozatszerzés éve szerint.....	70

Mottó:

„... az a veszély, hogy minden tanszékvezető tanár – bármilyen lelkiismeretes is szubjektíve – mégiscsak a saját tanítványait részesíti előnyben. Ami engem illet – hogy ezt is elmondjam –, a következő elvhez tartottam magam: a nálam végzett tudósnek valaki másnál kellett jogot szereznie és habilitálnia. Csakhogy az eredmény az lett, hogy egyik legjobb tanítványomat másutt elutasították, mert senki sem hitte el neki, hogy ez volt az igazi ok.”

Max Weber, 1917.

I. Bevezetés

I.1. Kutatási előzmények és a választott téma indoklása

A disszertáció a kutatói életpálya első, kiemelkedő jelentőségű szakaszára, a fiatal kutatói évek eseményeire fókuszál. Ez a kutatás mint mesterség elsajátításának időszaka, a tudósi hivatás kibontakozásáé. Bár a tudományos karrier megalapozása szempontjából az életpálya e szakaszának jelentősége meghatározó, egyelőre mégsem került szociológiai vizsgálatok középpontjába.

Meglátásunk szerint a tudományos fokozattal rendelkező fiatalok életpályájának vizsgálata a fiatal tudós generációk jellemzőin túl, a tudományrendszer utóbbi két évtizedben zajló nagy átalakulási folyamatairól, a tudományos fokozatszerzés intézményrendszerének átalakulásáról, a felsőoktatási-, és akadémiai reformokról, ezek tudományos munkaerőpiacot érintő, az egyéni életutakban lecsapódó hatásairól is számot adhat.

A dolgozat háttérét biztosító kutatás célja a tudományos fokozatot szerzők korai életpályáján megfigyelhető események azonosítása, illetve ezeknek az eseményeknek a hazai tudományrendszer folyamataiban történő pozicionálása. Munkánk során arra törekszünk, hogy (1) megértsük a tudósi hivatás jelenkori természetét, (2) leírjuk a tudósok társadalmának egyes jellegzetességeit, és (3) kísérletet tegyünk a tudományos fokozatot szerzett fiatalok tipikus karrierútjait létrehozó folyamatok megragadására.

A kutatás során kapott eredmények elemzése és értelmezése során a disszertáció kitüntetett szempontja az életpályák és a szakmai identitás dinamikájának középpontba állítása volt, azt remélve, hogy így új, az eddigiéknél tágabb, az életpályák alakulásának folyamatait egyúttal jobban átláthatóvá tevő kereteket sikerül kialakítani.

A dolgozat egy mindenkor aktuális, mintegy száz évvel ezelőtt a szociológia klasszikusának feltett kérdést fogalmaz újra. A kérdés, melyről Max Weber 1917-ben tartott előadást, a következő: *mi a tudomány mint hivatás*. Weber pedáns közgazdászhoz illően egy dichotómiával ragadta meg a problémát: a tudósi hivatás külső és belső feltételeiről beszélt hallgatóinak (Weber [1995]).

A külső feltételekre vonatkozóan az alábbi, viszonylag konkrét kérdést határozta meg: „... *hogyan alakul annak a végzett hallgatónak a helyzete, aki eltökélte, hogy a diplomás pályák közül a tudománynak szenteli életét?*” (Weber [1995], p.5) A belső feltételekkel kapcsolatban azonban nem egy adott kérdés foglalkoztatta, hanem általánosságban vezette fel a problémát hallgatóinak: „...*önök voltaképpen valami másról szeretnének hallani, a tudomány iránti belső elhivatottságról.*” (Weber [1995] p.14). Weber tehát egyfelől az életpálya alakulását, ennek társadalmi feltételeit, másfelől a tudósok belső elhivatottságát, a tudósi lelkület és magatartás általa kívánatosnak tartott jellegzetességeit helyezte előadása fókuszába.

Az életpályákról kora németországi és egyesült államokbeli egyetemi viszonyai között tett összehasonlításon keresztül beszélt. Azt a környezetet jellemezte, amely a tudománnyal foglalkozni kívánó fiatalok e két országban körülvette, és meghatározta pályája alakulását. A német viszonyokból kiindulva az egyetemi szféráról szólt, hiszen ott, az egyetemeken kénytelenek voltak eleget tenni mind a kutatás, mind az oktatás követelményeinek. A német fiatal tudósok esetében a plutokratikus követelményeken nyugvó, nehezen kiszámítható előmenetellel járó, de elmozdíthatatlan pozíciót jelentő, fizetéssel alig kecsegtető magántanári állással kezdődő életpályát mutatta be, melyben a kezdő tudós egyféle passzivitásba kényszerült, „*beéri másodrangú kollégiumokkal*” (Weber [1995] p.7), ugyanis az idősebb oktatókkal szembeni tapintatosság miatt nem tarthatott annyi, és olyan előadást, amennyit, és amelyet szeretett volna. Ezzel a rendszerrel állította szembe az Egyesült Államok bürokratikus, formálisan szabályozott rendszerét, ahol a kezdő tudós, bár nem túl magas, de megfelelő megélhetést biztosító, kiszámítható fizetéssel került alkalmazásba. Ezért teljesítményt, telt házas előadásokat, sok munkát vártak tőle, alkalmazásban maradása ennek függvénye volt. Bár a német egyetem amerikanizálódásáról beszélt, Weber úgy látta, kora Németországában a kollektív akarattal történő kiválasztásnak, az emberi gyarlóságnak, illetve a tanári vonzerő meghatározó szerepének köszönhetően a véletlennek nagyobb szerepe jutott a fiatal tudósok előmenetelében, mint az érdemnek. Weber a tudósi (kutatói) és tanári kvalitások különműségére kitérve, a németországi rendszer által felvetett problémaként említette a tudósi érdemek szempontjából irreleváns tanári vonzerő meghatározó szerepét az egyetemi kinevezésekben. Mindezek mellett az életpályák alakulásának még egy meghatározóját emelte ki: a tanszékvezetők saját tanítványaik

előnyben részesítésének gyakorlatát, a magántanári habilitációról való döntések során. Weber ebben a kontextusban, látszólag magát is ezek közé sorolva, a kevésbé érdemesek előrelépésének jellemző gyakorlatáról beszélt. A kiválasztást mindennek ellenére nem tartotta egyértelműen kontraszelektívnek, arra utalva, hogy így is jelentős a megfelelő kinevezések száma az egyetemeken.

A tudománnyal foglalkozni kívánó személy belső adottságairól beszélve Weber – tulajdonképpen normatíve – feltételezte a szenvedélyes belső elhivatottságot, és előadásában kifejtette: „*e furcsa, minden kívülálló által megmosolygott mámor nélkül ... az illető nem hivatott a tudományra, csináljon inkább valami mást*” (Weber [1995] p.15). A tudósi hivatás belső feltételeiként az elhivatottságon túl az *ötletet*, azaz a kreativitást, és a *kitartó munkát* említette, ezek mellett az igazi tudós sajátjának tételezte, hogy az „*kizárólag az ügyet szolgálja*” (Weber [1995] p. 19), illetve, hogy képes elfogadni, sőt tulajdonképpen azért dolgozik, hogy eredményei a tudomány előrehaladtával elavulttá váljanak, azaz más tudósok *felülműlják* azokat. A *haladás* problematikáját felvezetve, a tudomány értelmének kérdését feszegetve Weber a belső elhivatottságot valamiféle *tudományos aszkézisként* mutatta be, amely a vallási aszkézishez hasonlóan egy tágabb intellektualizálódási folyamat része: „*A tudományos haladás az egyik eleme, és pedig a legfontosabb eleme annak az intellektualizációs folyamatnak, amelynek az ember évezredek óta alá van vetve*” (Weber [1995] p. 22). A világ varázstalanítási folyamatában e szerint a vallás helyét részben a tudomány, részben annak tudása foglalja el, hogy bár a végső kérdésekre a tudomány nem képes választ adni, a világ megismerhető általa. A tudomány értelme és a tudós feladata ebben a kontextusban a különféle előfeltevéseken alapuló problémakörök teljes elhivatottsággal való elemzése a tudományos objektivitás elveinek, a tudóssal szemben támasztott erkölcsi, etikai elvárásoknak megfelelően.

E rövid bemutatás alapján is látszik, hogy Weber az első szakaszban, az életpályákról beszélve többnyire saját *tapasztalatai*, a második szakaszban, a tudós belső adottságairól, jellemzőiről pedig saját elképzelései, talán mondhatjuk így: *eszményei* alapján állította össze előadását. Elképzelhető, hogy mondandója végén, amennyiben lehetett kérdést intézni az előadóhoz, volt, aki megkérdezte: mit gondol, vajon azon németországi körülmények között, melyekről korábban beszélt, a második részben kifejtett ideál ki tud-e bontakozni az előadáson kifejtett teljességében? Azaz, hogy erre vonatkozóan mik a tapasztalatai. Vagy másképpen,

általánosabb szinten megfogalmazva a kérdést: mit gondol, a tudósi hivatás külső, és belső feltételei hogyan állhatnak összefüggésben egymással?

Nem tudhatjuk, mit válaszolt volna Weber erre a kérdésre. Halvány körvonalaiban azonban sejthetjük: előadásának első felében tett erre vonatkoztatható kijelentéseket a középszerű tudósok pozícióba kerülésének Németországi gyakorlatáról. A tudósi hivatás külső és belső feltételeinek egymáshoz való viszonyáról, ezek összefüggéseiről azonban, az éles kettéválasztás miatt részleteiben egyáltalán nem beszélt. Weber szerint a tudomány intézményrendszere egyfajta társadalmi intézményrendszer, mely az adott kultúrának megfelelően alakul. Az általa meghatározott dichotómia abban áll, hogy Weber szerint e külső feltételek, például az intézményrendszer, nem érinthetik a tudomány tartalmát. Pedig a kérdés, meglátásunk szerint lényeges, és ma is érdekes problémaként vetődik fel.

Weber e dichotómiára bontott probléma-megközelítését újra fogalmazva azt mondhatnánk, a disszertáció azt vizsgálja, hogy a német, és amerikai¹ egyetemi, illetve a szovjet és európai uniós tudományszervezési modellek által meghatározott magyar tudományrendszerben² (Hrubos-Szentannai-Veroszta [2003]; Reszkető-Váradi [2002]; Palló [2009]) mi a tudósi hivatás külső és belső feltételeinek egymáshoz való viszonya. A dolgozat úgy közelíti meg a Weber által tárgyalt problémát, hogy az éles dichotómiát kiküszöbölve, annak mindkét dimenzióját integrálja. A két aspektus megközelítésünkben nem határolódik el egymástól, de nem is mosódik egybe, hanem az empirikus kutatás számára is megfogható, világosan értelmezhető módon dinamikusan összekapcsolódik.

Webertől eltérően, a probléma mindkét oldalát elméletekkel megalapozottan, de empirikusan közelítjük meg. A tudományos fokozattal rendelkező fiatalok életpályájának alakulását eddig még nem alkalmazott módon, a szakmai identitás alakulásával párhuzamosan elemezzük. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy az egyes életpálya fordulópontokon végbemenő cselekvések *társadalmi cselekvések*, mivel azok a cselekvő által szándékolt értelmük szerint mások viselkedésére vannak vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik (Weber [1987] p. 38.).

¹ Bár a magyar PhD nem az amerikai, hanem az európai egyetemi modellhez idomul (Hrubos-Tomasz [2007]), a problémát mégis ebben a kontextusban vetjük fel, ebben a vonatkozásban beszélünk a magyar PhD-ről, mert 1) a magyar felsőoktatásban és tudományos életben sokan úgy gondolják, az amerikai rendszer átvételéről van szó (Pálinkó [2007]) ; 2) a magyar biológusok egy igen jelentős részének referenciacsoportját az amerikai kutatócsoportok alkotják (lásd jelen disszertáció eredményeit).

² A 'tudományrendszer' fogalmának használatáról bővebben lásd: (Palló [2009])

Feltételezésünk szerint ezen cselekvések *szándékolt értelmének* megismerését, azaz a cselekvések *megértését* a szakmai identitás kategóriája az empirikus vizsgálat és elemzés során hatékonyan segíti. Munkánk során feltételezzük, hogy a konkrét életpálya események és a szakmai identitás kölcsönösen hatnak egymásra, és együttes vizsgálatuk a velük kapcsolatos társadalmi, illetve a tudományrendszer által meghatározott jelenségek és cselekvések mélyebb megismerésére, új összefüggések feltárására ad módot.

A „tudósi hivatás” Weber által megkülönböztetett ’külső’ és ’belső’ feltételei nem feleltethetők meg teljesen a dolgozat két vizsgálati aspektusának, az életpályának, illetve a szakmai identitásnak. Mint láttuk, Weber a külső feltételek kapcsán az életpálya alakulásáról beszélt ugyan, annak azonban elsősorban társadalmi, illetve kora tudományrendszerének szerkezetéből következő meghatározóit elemezte. Mi ezt a megközelítésmódot érvényesítjük mindkét vizsgálati aspektus esetén: azért tárjuk fel tehát mind az életpályák, mind a szakmai identitás alakulását, illetve ezek kölcsönhatását, hogy az ezen folyamatok mögött meghúzódó társadalmi jelenségeket, és a tudományrendszerben gyökerező meghatározó tényezőket érthessük tetten. A ’külső’ feltétel megközelítésünkben tehát nem egyszerűen az életpályák vizsgálatát, hanem a két vizsgálati dimenzió alakulását meghatározó külső, a tudományrendszer szerkezetéből származó mechanizmusokat és jelenségeket jelenti.

A szakmai identitás weberi ’belső’ feltételeknek való megfeleltetése önkényes, a megfelelő elméleti megalapozottságon nyugvó empirikus vizsgálhatóságot szolgálja. Munkánk során teljesen elszakadunk a Weber által kifejtett normatív leírástól, és feltáró jelleggel azt vizsgáljuk, hogyan, milyen elemekből épül fel, és a tudománypolitikai rendszerben gyökerező ’külső’ feltételek mellett hogyan alakul a fiatal kutatók szakmai identitása.

A megközelítésmód ellenére dolgozatunk nem identitásvizsgálat, hanem a PhD fokozattal rendelkezők életpálya vizsgálata, hiszen, mint jeleztük, fókuszában az életpálya eseményekkel, és a szakmai identitás ezekkel kapcsolatos alakulásával összefüggő cselekvések mögött meghúzódó jelenségek állnak.

A PhD fokozattal rendelkező fiatalok életpálya kutatásának létjogosultságát a téma időszerűsége, a pályakövetési rendszerek éppen zajló kidolgozása mellett az is indokolja, hogy szociológiai kutatások, elemzések a doktoráltak életpályájának

alakulásáról a PhD képzés 1993-as bevezetése óta hazánkban csak igen kis számban születtek, tudományági mély elemzés pedig mindössze egy készült (Hrubos [2002]).

Az 1993 óta napjainkig megvalósult, a tudományos fokozattal rendelkezőkre vonatkozó életpálya vizsgálatok, időzítésükből, illetve a mintavétel módjából eredően még jobbára a korábbi, a Tudományos Minősítő Bizottság által irányított fokozatszerzés rendszerével összefüggő életpálya jelenségeket tárták fel (Bukodi - Harcsa - Falussy [1997]; Angelusz - Bukodi - Falussy – Tardos [1998]; Hrubos [2002]). A közvetlenül a PhD bevezetése utáni években fokozatot szerzők speciális összetétele miatt³ a kizárólag a PhD fokozattal rendelkezőkre fókuszáló életpálya kutatások sem tudták teljesen kiszűrni a korábbi fokozatszerzési rend hatásait – illetve tulajdonképpeni képviselőit –, ezért megállapításaikat mint az átmeneti időszakra vonatkozó eredményeket, fenntartásokkal kell kezelnünk (Fábri [2002 a, b]). Ezek a vizsgálatok részben még olyan életpályákat rajzolnak meg, illetve olyan folyamatokat tárnak fel, melyek egy, a jelenlegitől eltérő társadalmi, oktatás- és tudománypolitikai, valamint ezzel szorosan összefüggő tudományos munkaerőpiaci környezetben gyökereznek, ennél fogva megállapításaik nem vonatkoztathatók az egyetemi rendszerben tudományos fokozatot szerző fiatalok körére.

A PhD fokozattal rendelkezők körében végzett életpálya kutatások sajnálatos hiányossága, hogy – feltehetően adatfelvételi nehézségek miatt – teljesen figyelmen kívül hagyták a fokozatszerzés után külföldön elhelyezkedettek vizsgálatát. A hazai *brain drain* kutatások eredményei szerint ez a kör azonban, különösen a műszaki- és természettudományos végzettséggel rendelkezők között kiemelkedően széles, ezért vizsgálata az életpálya kutatásokban az adatfelvétel nehézségei ellenére is elengedhetetlen (Csanády-Személyi [2006]).

Az eddig megvalósult, a PhD fokozattal rendelkezőkre vonatkozó életpálya kutatások többsége kvantitatív, keresztmetszeti⁴, elsősorban a munkahelyek alakulására koncentráló munka. Az egyetlen kvalitatív, a tudományos fokozat munkaerőpiaci értékére koncentráló vizsgálat (Fábri [2002 a]), értékes eredményei ellenére, kérdésfeltevésében és megállapításaiban is magán hordozza az átmeneti időszak jegyeit.

³ A PhD fokozatszerzés első éveiben a korábbi kandidátusi, alkalmanként egyetemi doktori címüket átminősítők (MAB adatbázis alapján), illetve a felsőoktatási törvény változásai miatt a tudományos fokozattal nem rendelkező, felsőoktatásban dolgozó személyek (Mosoni - Fried [2008]), tehát munkaerőpiaci szempontból – így alapvető életpálya jellegzetességeik tekintetében is – tulajdonképpen a korábbi fokozatszerzési rend képviselőinek tekinthető személyek szereztek meg a PhD fokozatot.

⁴ A 2006/7. évi utánkövetéses vizsgálat összehasonlító eredményeiről a disszertáció megírásáig mindössze egy publikáció jelent meg, a disszertáció témáját nem érintő, szűk területekre korlátozódó összehasonlító adatokkal (Fábri [2008]).

Mindezeket figyelembe véve azt mondhatjuk: a PhD fokozattal rendelkezőkre vonatkozóan nincsenek teljes körű, a korábbi fokozatszerzési rend strukturális hatásait kiküszöbölő, az életpályák alakulása mögött meghúzódó folyamatokat leíró kutatási eredményeink.

A tudományos fokozattal rendelkező fiatalok szakmai identitásának alakulásáról még kevesebbet tudunk. Az identitás tudományágak felett átívelő, széleskörű szakirodalmában nagyobb részben a teljes én-identitással, illetve társadalmi identitással foglalkozó elméleti munkák láttak napvilágot. Az identitás egy-egy dimenziójára koncentráló, csekélyebb számú empirikus munka között a külföldi szakirodalomban is kevés a szakmai identitással foglalkozó (pl. Holmes [2006]), a tudományos kutatói identitást pedig még kevesebben (pl. Henkel [2000]; Hunt [2006]) – hazánkban empirikusan eddig egyáltalán nem – vizsgálták.

Munkánk során a szerteágazó identitáselméletek közös alapjának megfelelően értelmezzük az identitás problémáját. Az elméletek azon egybehangzó megállapítására támaszkodunk, mely szerint az identitás fogalma az (ön)azonosságon, azaz az állandóságon túl a változás, különbözőség princípiumát is integrálja, és az egyén és társadalom kölcsönhatásának leképeződését hordozza (pl. Bauman [2001]; Bruner [2001]; Ricoeur [1999]; Erős [2001]; Pataki [2001]; Tengelyi [1990]). Mint ilyen, meglátásunk szerint alkalmas arra, hogy az eddig megvalósult, a külső meghatározottságot csak esetlegesen elemző életpálya kutatásokkal szemben jól értelmezhetővé és egyértelműen megragadhatóvá tegye az életpályák alakulásának és az életpálya fordulópontokon végbemenő cselekvéseknek egyéni – társadalmi dinamikáját, és a tudományrendszerben gyökerező meghatározottságát.

A munka során egyrészt a narratív identitás elmélete felől közelítjük meg az identitás kategóriáját. Ennek alap megállapítása, hogy identitásunk élettörténetünk egységében áll, és ez ugyanolyan jellegű, mint az elmesélt történet egysége (Tengelyi, [1990]). Amennyiben feltételezzük, hogy az elmesélt élettörténet és az identitás strukturái egymásnak megfeleltethetők, akkor az elmondott élettörténet vizsgálatával a beszélő identitása vizsgálható. Ennek korlátairól a narratív identitás szakirodalmán belül is vita van, abban azonban többnyire egyetértenek az elmélet képviselői (pl. Bruner [2001]; Ricoeur [1999]), hogy a személyes narratívák tartalmukat és formájukat tekintve az egyén identitását hordozzák.

A fenti koncepciónak megfelelően a szakmai identitás kategóriáját az életpályák alakulásának, és az ezzel összefüggő cselekvések jobb megismerésére vezetjük be vizsgálatunkba. A szakmai identitást munkánk során részben, mint az életpályák alakító tényezőinek, illetve az életpálya események hatásainak indikátorát alkalmazzuk. Az életpálya események egyéni interpretációjára, én-identitásban való leképeződésére vonatkozó eredmények segítségével így módunk nyílik az azonosított társadalmi cselekvések szándékolt értelmének, az életpályákat alakító egyéni és társadalmi, belső és külső tényezők egymással való kölcsönhatásának vizsgálatára.

A narratív megközelítésmód mellett „hagyományos” eszközökkel is vizsgáljuk az életpályák és a szakmai identitás alakulását: a múltira vonatkozó, kvalitatív adatfelvételek során gyűjtött emlékeken, tény- és véleményadatokon nyugvó elemzéssel rekonstruáljuk a szakmai identitás gyökereit és felépülését, a konkrét életpálya-eseményeket és az ezekkel összefüggésben végbemenő cselekvéseket.

A disszertáció mindennek megfelelően alapvetően feltáró jellegű munka: elemzi a fokozatszerzés egyéni motivációit, társadalmi feltételeit, a PhD fokozat megszerzése utáni évek életpálya – eseményeit, az ezekkel kapcsolatos döntési mechanizmusokat és ezzel párhuzamosan a szakmai identitást, annak az életpálya eseményekkel összefüggő alakulását. Célunk nem az egyéni identitások megismerése, de nem is a fokozatszerzést követő életpálya pontos ívének megrajzolása, hanem az e kettő mögött álló társadalmi folyamatok és a tudományrendszer szerkezetéből következő, az egyének cselekvéseit meghatározó tényezők feltárása.

A dolgozat újdonsága elsősorban tehát megközelítésmódjában, és vizsgálati módszerében áll, mivel az életpályák elemzését eddig nem alkalmazott módon valósítja meg. Ennek köszönhetően a disszertáció eredményeinek segítségével nem kizárólag a tudósok életpályájának állomásairól, illetve identitásáról, hanem a tudomány és oktatás rendszerének állapotáról, illetve átalakulási folyamatairól is képet alkothatunk. Dolgozatunk tehát, a korábbi életpálya kutatásokat új megközelítésből származó eredményeivel kiegészítve, a kutatási kereteket szigorúan a PhD fokozatot szerzett, fiatalnak minősíthető korcsoportra szűkítve, a vizsgálatba a külföldön elhelyezkedetteket is bevonva hozzájárulhat a PhD fokozattal rendelkezők életpályájának első nagyobb időbeni egységére vonatkozó szociológiai ismeretek elmélyítéséhez.

I.2. A munka keretei

Egy általános tudományos életpálya, illetve a szakmai identitás a különböző tudományágak specifikus jegyeinek következtében jelen munka keretein belül nem vizsgálható megfelelő mélységben, ezért egy tudományágon, a biológián belül végeztük el a részletes vizsgálatokat. A disszertáció a fiatal kutatók életpályájára, szabatosabban megfogalmazva: a kutatói életpályák első nagyobb időbeni egységére koncentrált, fiatalnak tekintve a megkérdezés időpontjában negyven évesnél fiatalabbakat. Mivel nem volt cél a munkát nemzetközi összehasonlító vizsgálattá bővíteni, kizárólag Magyarországon szerzett PhD fokozattal rendelkező személyek kerülhettek válaszadóink körébe. Az átminősítéssel, honosítással szerzett fokozattal rendelkezőket és az egyéni felkészülöket kizártuk a kutatásból.

A kutatás fókuszában a szakmai életút áll, ezen belül azonban, a doktori iskolák deklarált céljának megfelelően (pl. Róna-Tas [2003]) kiemelten vizsgáljuk a kutatói tevékenységet és kutatói identitást. Annak érdekében, hogy az életpályák és a szakmai identitás alakulásának vizsgálatára megfelelően tág, mégis jól értelmezhető határokat szabjunk, nem csak azokkal foglalkoztunk, akik a megkérdezés időpontjában kutatási tevékenységet folytattak, hanem mindazokkal, akik megszerezték a PhD fokozatot. A munka során alappopulációnak tehát nem a kutatási tevékenységet végzők, hanem a PhD fokozattal rendelkezők körét tekintettük.

I.3. Az alkalmazott módszerek

Empirikus kutatásunk során az életpálya események és a szakmai identitás alakulásának összefüggéseit vizsgáltuk, arra törekedve, hogy ne csak az egyén, hanem a társadalmi, és a tudományrendszer által megrajzolt környezet is szerepeljen értelmezésünkben, és miközben a feltárt összefüggéseket értelmezünk, ne távolodjunk el a tudomány által támasztott szakmai követelményektől. Ennek érdekében a szociológia kvalitatív eszközeit használtuk: narratív és félig strukturált interjúk, valamint fókuszcsoporthoz, a vélemények és tényközlések mellett a

narratívumok nyelvi jellegzetességeire, illetve a beszélő beszédmódjára, metakommunikatív jeleire is hangsúlyt fektető, alapos elemzését végeztük el.

A félig strukturált interjúk során adatokat gyűjtöttünk konkrét, az életpályák alakulására vonatkozó kutatási kérdésekkel kapcsolatban, emellett azonban a szubjektum társadalmi beágyazottságának, és személyes identitásának, cselekvései szándékolt értelmének feltárására is törekedtünk.

A fókuszcsoporthoz a csoporttagok egymással való kommunikációjával, véleménycseréjével nyertünk többlet információt. A módszer konkrét közös problémák életszerű megvitatásán keresztül a résztvevők életpálya fordulópontokkal kapcsolatos tényszerű tapasztalatainak, valamint attitűdjeinek, életpálya eseményekkel kapcsolatos érzéseinek vizsgálatát is lehetővé tette.

A dolgozatban közölt narratív interjú elemzésével azt kívántuk megmutatni, hogy milyen fordulópontok azonosíthatók a fiatal biológus kutatói életpályán, illetve, hogy hogyan megy végbe az egyéni identitás szerveződése, és hogyan szerveződik a cselekvés szándékolt értelme adott életpálya-események, illetve tudománypolitikai és munkaerőpiaci feltételek mellett (Rosenthal [1993]; Kovács-Vajda [2002]).

Az elemzés során vizsgáltuk a kutatói identitás felépülését és az életpálya eseményekhez kapcsolódó alakulását, azonosítottuk az életpályák alakulását meghatározó fő tényezőket, feltártuk az életpályák egyes fordulópontjain jellemző döntési mechanizmusokat, és érintettük a tudományos munkaerőpiac egyes jellegzetességeit. Eredményeink összegzésképpen életpálya ideáltípusokat (Weber [1970]) határoztunk meg, hogy ezek szemléletessé, egyúttal jobban érthetővé tegyék az egyéni életpályák alakulása mögött meghúzódó általános összefüggéseket, és ezek dinamikus összefoglalását nyújtsák.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat megírásánál sokan voltak segítségemre, elsőként azoknak a biológusoknak mondok köszönetet, akik részt vettek a kutatásban, és barátaimnak, akik segítettek munkámat. A disszertáció egyes fejezeteinek véleményezéséért, konstruktív kritikájáért Dr. Szabari Verának tartozom köszönettel. Mosoniné Fried Juditnak szakmai, intézményi és emberi támogatásáért szeretnék köszönetet mondani, Dr. Palló Gábornak pedig a munkahelyi beszélgetésekért, melyekkel látásmódomat formálta. Köszönöm témavezetőm, Dr. Vajda Júlia szakmai támogatását és Fehér Boróka narratív interjúk elemzés során nyújtott segítségét is. Édesanyámnak pedig azt köszönöm, hogy helyt állt helyettem kicsi lányom mellett, míg a dolgozat elkészült. Köszönöm!

II. Elméleti háttér

II.1. A magyar tudományrendszer bemutatása

II.1.1. A tudományos fokozatszerzés intézményi háttere

Hazánkban a tudományos fokozatok odaítélése 1949-ig az egyetemeken zajlott. 1950-ben a Magyar Tudományos Akadémia szakmai felügyelete alatt álló, kormánybizottságként működő Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) létrehozásával bevezetésre került az aspirantúra intézménye, valamint a 'tudomány kandidátusa' fokozat, melyeknek odaítélése az akkor új szervezet, a TMB feladata lett. Iskolai doktorképzés ebben az időszakban nem folyt, az aspirantúra jelentette azt a tudományos továbbképzésnek nevezett formát, amely elvezetett a kandidátusi disszertáció elkészítéséhez. A tehetség gondozás fórumai ezekben az években a TMB által erre alkalmasnak minősített intézmények, többnyire továbbra is elsősorban az egyetemek, illetve az akadémiai kutatóintézetek voltak (Reszkető-Várad [2002]; Palló [2009])

Kandidatúrát 40 év alatti – tehát fiatal – kutató ritkán szerezhetett, a kandidátusi fokozat megszerzése jóval hosszabb időt vett igénybe, mint a PhD fokozaté. A kandidátusok többnyire többéves kutatói-oktatói tevékenység után, a tudományos munkaerőpiacon már elhelyezkedve védték meg disszertációjukat. (Reszkető-Várad [2002]; Mosoni-Fried [2008]).

Ezen a rendszeren változtatott a hivatalosan az 1993-as Felsőoktatási Törvénnyel bevezetett PhD képzés, mely a doktorképzés és tudományos fokozat odaítélésének jogát ismét az egyetemek hatáskörébe utalta.⁵ A törvény a doktorképzés intézményeit ekkor még a posztgraduális képzés egyik válfajaként határozta meg, a mesterképzés és a szakirányú továbbképzés mellett (1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról).

Eleinte ideiglenes doktori programok, 1994-től pedig az erre a feladatra létrehozott intézmény, a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) minőségitelesítő eljárása után már minősített doktori programok működtek a doktorképzés és

⁵ Kivéve az akadémiai doktori címet, mely független az egyetemektől, és ettől kezdve tulajdonképpen nem is tudományos „fokozat”, hanem „cím” (Kocsis [2008]).

fokozatszerzés intézményeiként. A doktori programok újabb felülvizsgálata után, azokra épülve, 2001-ben jöttek létre az első doktori iskolák. Ezek akkreditációja 2002 nyarán zárult le (Róna – Tas 2003). A minőségitelesítési eljárás során azok a doktori iskolák működhetek tovább, melyek megfeleltek azoknak az – immáron egységes – követelményeknek, melyeket a MAB megállapított.

Hazánk bolognai folyamathoz való csatlakozását követően, a 2005. évi felsőoktatási törvényben a fokozatszerzésre felkészítő doktori iskolák már nem a posztgraduális képzés egy válfajaként jelentek meg, hanem a háromszintű felsőoktatási rendszerbe illeszkedve az egyetemi képzés harmadik, legmagasabb szintjét jelentették (2005.évi FTV 11. § (1)).

A PhD képzés bevezetésével nem kizárólag a fokozatszerzés módja, színtere, és a minőségbiztosítás rendszere változott meg: a felsőoktatás szerkezetváltásával együtt járt a tudományos fokozatszerzés mennyiségi átalakulása is. Az egyetemi doktorképzés bevezetése, pontosabban a PhD fokozat megszerzhetősége után eltelt tíz évben kb. tízezer⁶, a kandidátusi fokozat megszerzhetőségének negyvenöt évében pedig kb. kilencezer⁷ fő kapta meg a megfelelő tudományos fokozatot. A felsőoktatás tömegessé válásával párhuzamosan, és az erre reakcióként adott felsőoktatási reformok, később a bolognai folyamat által támogatva a tudományos fokozatot szerzők száma tehát jelentősen megnőtt, az újrendszerű képzés első évtizedében a doktori programokra egyre több hallgató jelentkezett.

II.1.2. A K+F szektor adatai a rendszerváltás után

Az 1980-as évek K+F rendszerének egyik legfontosabb problémája még a kutatói utánpótlás biztosítása volt. A fiatalok nem láttak karrier lehetőséget a hazai tudományos kutatásban, ezért egyre kevesebben választották ezt a pályát. A külföldi munkavállalás, a doktori, illetve posztdoktori ösztöndíj valamely nyugat-európai vagy észak-amerikai egyetemen ugyanakkor vonzó lehetőségként kínálkozott számukra (Mosoni-Fried [2008]).

⁶ MAB doktoráltak adatbázisa alapján: Az 1993. évi felsőoktatási törvény életbe lépésétől 2006 végéig 11520 fő szerzett doktori (PhD + DLA) fokozatot az új rendszerben. Évente körülbelül ezer fő kapta meg PhD (DLA) fokozatát Magyarországon.

⁷ Dr. Csákváry Évával, az OM főosztályvezetőjével folytatott beszélgetés alapján. Mosoni-Fried Judit információi szerint a kandidátusi fokozattal rendelkezők száma ennél valószínűleg magasabb, pontos számuk azonban nehezen megállapítható, a KSH ugyanis csak a kutatóhelyeken dolgozó aktív személyeket tartja nyilván.

Az 1990-es évtizedben drasztikusan csökkent a hazai kutatók-fejlesztők összlétszáma: 1990-ben még tizenhét és félezer, 1996-ban pedig nem egészen tíz és félezer fő⁸ dolgozott az egyetemi, akadémiai, vállalati és más kutatóhelyeken. Ez a létszám 1996 után lassan növekedni kezdett, 2007-re a tényleges kutató-fejlesztői létszám kissé meghaladta, a számított pedig megközelítette az 1990-es szintet (KSH [2008]).

1990-1998 között a K+F szektort közel hatezer kutató és fejlesztő hagyta el önként, vagy kényszerült elhagyni, elsősorban a vállalati K+F helyek megszűnése miatt. A szektorból kikerült kutatók-fejlesztők közül Tamási Péter becslése szerint kilenc és fél és tizenöt százalék között lehetett azok aránya, akiket az „agyelszívási” folyamatban veszített el az ország az 1990-es években (Tamási [1999]).

Az ezredforduló után a kutató-fejlesztő intézetek és egyéb kutató-fejlesztő helyek számított kutató-fejlesztői létszámadatai 2006-ig rendkívül lassan növekedtek, majd az ezredfordulós értékre, körülbelül négyezer hatszáz főre csökkentek. A tényleges létszám adatok kicsivel több, mint ötezer főről körülbelül hatezer főre növekedtek. A felsőoktatási kutató-fejlesztő helyek azonos létszáma ugyanezen időszakban gyakorlatilag nem változott, a számított létszám hatezer fő körül, a tényleges tizennyolcezer ötszáz fő körül stagnált. A vállalati kutatói-fejlesztői létszámadatok növekedtek a legjelentősebb mértékben: a számított létszám körülbelül négyezer egyszáz főről megközelítően hétezer, a tényleges nem egészen ötezer főről nyolc és félezer főre (KSH [2008]).

A kutató-fejlesztő helyek ráfordításai a bruttó hazai nemzeti termék (GDP) százalékában 1993. és 2007. között – kisebb ingadozások ellenére – lényegében nem változtak, egy százalék körül maradtak (KSH [2008]).

II.1.3. A magyar tudományrendszer történeti meghatározói

A tudományos fokozattal rendelkezők életpályájának legfőbb hazai színtere a magyar tudományrendszer tulajdonképpen négy modell, a történeti német egyetemi, a szovjet tudományszervezési, valamint a jelenleg ható, az amerikai tudomány hatására, illetve annak nyomása alatt formálódó Európai Felsőoktatási-, illetve Kutatási Térség alapelvei által meghatározott (Palló [2009]; Hrubos-Szentannai-

⁸ Számított (FTE) értékek.

Veroszta [2003]; Hrubos-Tomasz [2007]; (Reszkető-Váradi [2002]; Csehó [2008]). A disszertációnak nem lehet célja a fenti modellek részletes elemzése, mivel azonban eredményeink értelmezése kizárólag ezen modellek által meghatározott keretek között lehetséges, az eredmények értelmezéséhez szükséges mértékben kitérünk bemutatásukra.

A német egyetemek

A humboldt-i oktatási és kutatási feladatokat egyaránt ellátó német egyetemen, a többlépcsős tudományos minősítési eljárással szerezhető tudományos fokozat a magántanári cím volt. A magántanári habilitáció a rátermettség vizsgálatát kellett, hogy jelentse, a fokozat odaítéléséről bizottság döntött, a jelölt publikációnak mennyisége és minősége, tudományos előélete, szakvizsgálója, és próbaelőadása alapján. A fokozatot megszerző magántanár ezután az egyetemen kezdett tanítani és kutatni. Mindössze vizsgadíjat szedhetett diákjaitól, ennyiben volt érdekelt a nagy létszámú előadások tartásában, állásával további fizetés nem járt. A német rendszerben a magántanárok jelentették a tudományos utánpótlást a professzori állásokba. A német egyetemeken a professzori cím elnyerése egy életre szólt, magas fizetéssel, presztízzsel, és a saját tanszék felett gyakorolt teljes hatalommal járt, a professzor egyfajta értelmiségi eszményt hivatott megtestesíteni. Mivel jóval több magántanár volt azonban, mint megnyíló professzori szék, így a magántanári életpálya vagy egy egyetemen belül haladt előre a professzori szék felé, vagy egyre jobb egyetemek tanszékei közötti váltások mentén alakult tovább (Palló [2009]).

A szovjet tudományszervezés

Az egyetemeket és az akadémiát, azaz az oktatást és kutatást szigorúan elválasztó szovjet tudományszervezési rendszerben a tudományos fokozatok egymásra épülő számos lépcsőjét, ennek megfelelően a tudományos előmenetel aprólékos kidolgozottságát látjuk megvalósulni. Az egyetemi hierarchia a gyakornok, tanársegéd, adjunktus, docens, egyetemi tanár, az akadémiai a gyakornok, tudományos segédmunkatárs, tudományos munkatárs, tudományos főmunkatárs, végül a tudományos tanácsadó státuszain át épül fel. Ezekhez a karrierlépcsőkhöz igazodik a tudományos fokozatok hierarchiája is, a tudományok kandidátusa, a

tudományok doktora, és végül az akadémikusi fokozat. Az egyes fokozatok pénzbeli honoráriummal is jártak, amit az elért címért munkaerőpiaci státusztól függetlenül megkapott a címmel rendelkező.

Ebben a rendszerben a magántanári, illetve a PhD fokozatnak megfelelő fokozatot a kandidátusi cím jelentette, amely e szisztémában a legalacsonyabb tudományos fokozatnak számított. A kandidátusi címet az állami fizetéssel járó aspirantúra három éves időszaka után, tanfolyamok, kutatói munka, ideológiai és – a Szovjetunió kivül – oroszról és még egy idegen nyelvből, valamint szakmai tárgyakkól tett kutatói vizsga, disszertáció benyújtása és nyilvános vitában való megvédése után lehetett megkapni.

A tudományos előmenetel a szovjet rendszerben egyértelműen a tudományos fokozatokra épült, ezek ideológiai kontrollja kiemelkedő jelentőséggel bírt, mivel – különösen az oktatóknak – az értelmiségi eszmény szerepét is be kellett tudniuk tölteni. Ennek érdekében a fokozatok odaítélését az egyetemektől független, az akadémiával együttműködő, megfelelő ideológiai kontrollt is gyakorló szervezet – hazánkban például a kormánybizottságként működő TMB – végezte (Reszkető-Váradi [2002]; Palló [2009]).

Az amerikai egyetemek

Az amerikai PhD képzési keret egy témavezető irányítása mellett, a szakmai és gyakorlati ismeretek átadásával képezi a hallgatót arra, hogy az akár az akadémiai (egyetemi), akár a vállalati szektorban elkezdhesse, és végigvigye kutatói életpályáját (Palló [2009]). Az akadémiai pályán maradó fiatal doktorált először határozott idejű, megfelelő, bár a piaci szférában elérhető állásokhoz képest alacsonyabb fizetéssel járó, két-három éves szerződést jelentő posztdoktori státuszban, általában továbbra is egy témavezető mellett tevékenykedik. Fizetését többnyire az őt alkalmazó intézmény biztosítja, de az is gyakori, hogy pályázaton szerzi meg fizetését. Posztdoktori státuszt ebben a rendszerben a fokozatszerzés után kettő-négy alkalommal optimális betölteni, ezután az önállósulás és véglegesítés időszaka következhet. A posztdoktori állások közötti váltás gyakori, ez többnyire tényleges mobilitással is együtt jár: új intézményben, új vezető melletti munkát, tehát újabb szakmai tapasztalatot jelent. A posztdoktori állások célja a kutatói rutin megszerzése, és a megfelelő tudományos teljesítmény felmutatása – ez lehet ugyanis az útja a későbbi önállósulásnak. Néhány betöltött posztdoktori állás után az akadémiai szférában a szenior kutatóvá válás, illetve az önállósulás veszi kezdetét. Ez utóbbi azonban Amerikában sem könnyű feladat. A tenure, azaz végleges állások eléréséért nagyon komoly tudományos teljesítményt: publikációkat, előadásokat, tudományszervezői eredményeket, oktatói gyakorlatot, stb. kell a jelöltnek felmutatnia. A tenure állásokkal magasabb fizetés jár, mint a határozott idejű, szenior kutatói, vagy posztdoktori állásokkal, ezért az egyetemek gyakran inkább nem véglegesítik alkalmazottaikat. Az immáron komoly kutatói tapasztalattal rendelkező több posztdoktori állást betöltött, harmincas éveiben járó fiatal előtt álló lehetőségek egyike, hogy kitart valamelyik bevált vezető mellett, az ő csoportjában ér el még magasabb, publikációkkal mért tudományos teljesítményt, és ez után próbálkozik önállósulással, vagy pedig egyetemet vált, és alacsonyabb színvonalú helyen saját laboratóriumot létesít, diákokat, posztdoktorokat fogad, és így próbál előrelépni.

Amerikában az akadémiai szférában jellemzően nemzetközi kutatócsoportok gyűlnek össze, ugyanis a jól felépített, kiszámítható előmenetellel kecsegtető struktúra, a kutatócsoportok szakmai és infrastrukturális színvonala, anyagi támogatottsága, illetve az akadémiai állásokkal járó nem magas, de megfelelő megélhetést biztosító fizetések egyaránt vonzóak a világ más tájairól érkező

ambiciózus kutatók számára. Az amerikai származású PhD-t szerző személyek nagyobb része azonban nem az akadémiai szférában, hanem a jobban fizető, de szintén izgalmas kutatói állásokat kínáló vállalozási szférában helyezkedik el.

Az Európai Unió célkitűzések

A nemzeti tudományrendszerek működését korrigálandó és viszonylag tág keretek között egységesítendő az Európai Unió (EU) az Európai Felsőoktatási Térség (EFT) és az Európai Kutatási Térség (EKT) kialakításával igyekszik reagálni az amerikai tudomány kiemelkedő teljesítményt nyújtó, és az európai fokozattal rendelkező, tehetséges fiatal kutatókat is elszívó hatására.

Az EU-ban a Bolognai Nyilatkozat 1999-es aláírása óta 2003-ban kerültek először szóba a doktori képzések, azóta az EU egyre nagyobb hangsúlyt fektet a doktori képzés és a fokozatszerzés utáni kutatói életpálya megfelelő, versenyképes kialakítására. A 2005-ben, illetve 2007-ben megfogalmazott Bergeni, illetve Londoni Kommuniké a tagországok problémáit felismerve elsősorban a doktori képzés megfelelő kialakítására koncentrálnak ugyan, de a fokozattal rendelkezők életpályájának alakítására is figyelmet szentel. Ezzel kapcsolatban a következőket szögezi le: a doktori iskolák hallgatóit nem csak hallgatóknak, de egyben pályakezdő kutatóknak kell tekinteni, a pályakezdő kutatók és doktorjelöltek számára megfelelő életút -, és karrierlehetőségeket kell biztosítani, javítani kell karrierkilátásaikat, és anyagi támogatásukat.

Az Európai Unió összességében inkább a kutatói munkaerőpiac oldaláról közelíti meg a kutatókat érintő kérdéseket és nem kutatói életpályákat, karrierutakat akar felvázolni számukra. A pályakezdő, fiatal kutatók számára az eddigieknél kedvezőbb foglalkoztatási és munkakörülményeket szeretne elérni, például nagyobb munkahelyi biztonságot, kevesebb határozatlan idős szerződéses viszonyt, kedvezőbb jövedelmeket, nagyobb kutatói szabadságot. Az amerikai tudomány szívó hatását az egységes európai munkaerőpiac, és kutatási térség megteremtésével, a tudományos munkaerő felvételi eljárásainak megváltoztatásával, a kezdő, fiatal kutatók számára jóval több elérhető, megpályázható munkalehetőséggel, kutatói pozícióval kívánja kompenzálni. Mindezt az akadémián kívüli munkaerőpiac számára is képző doktori képzések kialakításával, nagyobb kutató mobilitással, és új típusú kutatói értékelési rendszerekkel kívánja kiegészíteni (Csehó [2008]).

A hazai tudományos életpályák jelenlegi szintere

A hazánkban PhD fokozatot szerző, a tudományos pályán elhelyezkedni kívánó fiatalok életpályája részben ma is a fent bemutatott történeti, illetve jelenben ható tényezők által meghatározott erőterben alakul. A rendszerváltás után, a PhD fokozat bevezetését követően kisebb mértékben a német hagyományban gyökerező régmúlt, nagyjából a szovjet hagyományban gyökerező közelmúlt tudományrendszerének egyes elemei máig továbbélnek. Hatnak azonban, elsősorban referenciacsoportokként, illetve munkaerőt elszívó vonzerőként az amerikai viszonyok, és célkitűzések, irányelvek formájában, illetve a jogszabályok, a gyakorlat szintjére csak lassan eljutva egyes, az EU által meghatározott javaslatok.

Ami a közelmúlthoz képest kevésbé változott, hogy jelentőségüket és javadalmazásukat tekintve tulajdonképpen változatlanul maradtak a szovjet rendszer tudományos fokozatai (Palló [2009]; Reszkető-Váradai [2002]): az akadémia Doktori Tanácsa által adományozott MTA doktora cím formájában továbbél a tudomány doktora fokozat, illetve azonos szakmai presztízzsel és javadalmazással megmaradtak az akadémiai címek. Ezekhez kapcsolódóan hosszú időn keresztül változatlanul maradtak a korábbi, a szovjet rendszerben bemutatott oktatói és akadémiai beosztások, a továbbra is szétválasztott akadémiai és egyetemi szférában egyaránt (Palló [2009]).

Bár ma hazánkban jogilag az egyetlen tudományos fokozat a PhD, ez a korábbi tudományos fokozatok címeikként való továbbélésének köszönhetően mégsem a legmagasabb, vagy az egyetlen, hanem idehaza a legalacsonyabb tudományos fokozatnak minősül (Palló [2008]; Kocsis [2008]). Annak tehát, aki idehaza előre szeretne lépni a tudományos pályán, habilitálnia⁹ kell, illetve meg kell szereznie a korábbi rendszerből fennmaradt címeket. Ezeknek azonban többnyire csak idehaza van jelentőségük, a nemzetközi tudomány fokozatként ugyanis kizárólag a PhD-t ismeri el.

⁹ A tudományos fokozat odaítélésének jogával együtt az egyetemek visszaszerezték a habilitáció jogát, az egyetemi docensi és egyetemi tanári, tehát a vezető pozíciókat habilitációhoz kötötték. Ennek következtében ma az egyetemeken dolgoznak habilitált, és korábban kinevezett, nem habilitált docensek és egyetemi tanárok.

Az EU által a Bergeni és Londoni Kommunikében meghatározott célok ellenére az amerikai PhD rendszeréhez kötődő, jól kiépített, kiszámítható, ezért vonzó posztdoktori állások, és végleges állások rendszere hazánkban egyelőre kiszámíthatatlanul működik. A posztdoktori pályázatok, illetve kutatói állások kiírása esetleges, számuk a PhD fokozatot szerző fiatalok számához képest alacsony, évente mindössze körülbelül kétszáz aktív státuszt jelent (Mosoni-Fried [2009]), ezért a hazai tudományos munkaerőpiac kiszámítható, tervezhető életpályát nem kínál. A szovjet modell elemeinek továbbélése miatt a hazai tudományos karrier feltételeinek szabályozásakor az sem teljesen egyértelmű, hogy a PhD mire jogosíthat fel: adjunktusi, vagy docensi, tudományos munkatársi, vagy főmunkatársi beosztásra, és fizetésre (Palló [2008]), vagyis ez intézményenként változó lehet.

Mindezek mellett hazánkban mind a felsőoktatásban, mind az akadémián részben máig továbbél mind a német, mind a szovjet modellt jellemző eszmeiség: a vezető beosztásúak túlon túl erős intézményi hatalma, valamint az értelmiségi szerepfelfogás (Palló [2008]). A doktorképzés hazánkban jelenleg egyértelműen ehhez az értelmiségi szerepfelfogáshoz idomul, bár mind EU-s, mind hazai szinten vannak kezdeményezések a gyakorlati jellegű, a vállalkozási szférában jól használható szaktudást adó doktorképzések meghonosítására. Ez azonban már a doktori iskolák céljának kérdését veti fel.

II.1.4. A doktori iskolák célja

A doktori iskolák célja az általános szemlélet szerint alapvetően a kutatóképzés. A doktori fokozat a DOSz megfogalmazásában kutatói képesítést jelent (Acta Doctorandorum [2007/1]). A MAB Doktori Bizottságának egykori elnöke szerint a *„doktori iskolák a tudományos utánpótlás nevelésének kulcshelyei ... az oktatói utánpótlás biztosításának legfontosabb műhelyei”* (Róna-Tas [2003], p.8.). Hasonlóan, a kutatói tevékenységre fókuszálva fogalmazta meg a doktori iskolák, és a fokozatszerzés célját az ODHT elnöke is: *„ a fokozat azt kell tanúsítsa, hogy tulajdonosa alkalmas és képes tudományos kutatómunka végzésére ... elindulhat a tudományos kutatói pályán”* (Bazsa [dátum nélkül]).

A doktori iskolák célját a 2005. évi felsőoktatási törvény ugyan nem határozza meg, a doktori fokozat megszerzésének általános feltételeit¹⁰ azonban rögzíti (23. fejezet, 92.§). Ezek között szerepel:

- a) az egyetemi doktori szabályzat alapján előírt kötelezettségek teljesítése, továbbá a doktori vizsgák (szigorlatok) eredményes letétele;
- b) az önálló tudományos munkásság – cikkekkel, tanulmányokkal vagy más módon történő – bemutatása;
- c) két idegen nyelvnek a tudományterület műveléséhez szükséges ismeretének igazolása;
- d) a fokozat követelményeihez mért tudományos feladat önálló megoldása; értekezés, alkotás bemutatása; az eredmények megvédése nyilvános vitában.

Ezen törvényben előírt kritériumok szerint a PhD fokozat megszerzése szintén egyértelműen a tudományos tevékenységre való felkészültséget hivatott igazolni.

A doktori iskolák egyértelműen deklarált célja jelenleg tehát a tudományos kutatói pályára való felkészítés, az oktatói utánpótlás biztosítására irányuló funkciót ritkábban említik a képzés kapcsán, pedig a K+F adatok, illetve a későbbiekben bemutatásra kerülő eddig megvalósult életpálya kutatások ismeretében azt mondhatjuk: a fokozattal rendelkezők elsődleges felszippantója hazánkban a felsőoktatás volt.

Van azonban a fentiekén kívül az egyetemi doktorképzésnek más megközelítése is. *„Eszerint a doktori képzés funkciója lényegesen tagoltabb, szélesebb körű, mint a tudósutánpótlás biztosítása. Ha ugyanis a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a felsőfokú képzés legmagasabb szintjeként tekintjük, akkor egyre növekvő jelentőséget kap az a képzési cél, hogy a doktori iskolák, valamint a fokozatszerzők a társadalom és gazdaság innovációs potenciáljának erősítésében mind nagyobb szerepet játsszanak. Emellett a felsőoktatás többszintűvé válása kapcsán gyakran emlegetett színvonalproblémákkal szemben éppen a PhD képzés lehet a felsőoktatási képzés minőségi húzóereje.”* (Fábri [2008], p. 56.). Ez az értelmezés magában hordozza azt a lehetőséget, mely szerint a fokozatszerzés nem feltétlenül, nem kizárólag az akadémiai-egyetemi, tehát a szűken vett tudományos munkaerőpiacon való elhelyezkedésre, a kutatói, illetve felsőoktatási oktatói szerepre kell, kellene, hogy felkészítsen. A megközelítésmód azokhoz a nemzetközi törekvésekhez kapcsolódik, melyek az egyetemi képzés harmadik, legfelső

¹⁰ Ezek speciális feltételeit a felsőoktatási intézmények doktori szabályzatukban határozzák meg.

szintjének két, egymástól eltérő célú struktúráját javasolják megvalósítani: az elméletibb jellegű, valóban a kutatói pályára felkészítő *research* képzés mellett, a gyakorlatiasabb, a piacon is hasznosítható ismereteket közvetítő *professional* képzés kidolgozását szorgalmazzák. A *professional* képzés eredménye ebben az esetben éppúgy a doktorátus megszerzése (*professional doctorate*), de ez kevésbé elmélet – és publikáció – centrikus, mint a *research doctorate* (Mosoni-Fried [2008]).

Magyarországon jelenleg az elsőként bemutatott, a doktori iskolákat a kutatóképzés színtereként tekintő szemlélet az általánosan elterjedt, a doktori iskolák akkreditációja is ezen elvek mentén zárult le. Azt, hogy a tágabb szemléletnek, illetve az ehhez illeszkedő kettős doktorképzési struktúrának lehet-e, és ha igen, akkor milyen keretek között lehet létjogosultsága, alapos oktatás- és tudománypolitikai, valamint tudományos- és általános munkaerőpiaci vizsgálatoknak kell megelőzniük. Mindezek előtt azonban a doktorképzés jelenlegi céljainak teljesülését, illetve ehhez kapcsolódóan a PhD fokozatnak a karrierben játszott szerepét kell megismerni. Ezen vizsgálatok egyik nagy csoportját a fokozattal rendelkezők életpályájának alakulására vonatkozó kutatások jelentik.

II.2. Kutatási előzmények

II.2.1. Életpálya kutatások és a pályakövetés

A disszertáció témáját és megközelítésmódját tekintve ugyan a kvalitatív életpálya kutatásokhoz sorolható, vizsgálati alappopulációja és témája révén azonban a standard kérdőíves pályakövetési vizsgálatokhoz is kapcsolódik, ezért az alábbiakban a pályakövetések disszertációnk témájával közös vonatkozásait és kutatás-módszertani nehézségeit mutatjuk be.

A nemzetközi gyakorlatban a diplomások, és ezen belül a fokozattal rendelkezők pályakövetésének változatos konstrukcióit találhatjuk meg. Vannak a diplomás munkaerőpiacra koncentráló, a központi statisztikai hivatalok által készített, teljes körű, illetve mintavételen alapuló adatfelvételek, vannak a felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási folyamataihoz kötődő, minőségfejlesztési ügynökségek által lebonyolított vizsgálatok, és vannak a felsőoktatási intézmények által lebonyolított pályakövetések. Ezek mellett

természetesen független kutatóintézetek is végeznek ilyen, vagy ilyen jellegű kutatásokat (Horváth – Kiss, [2008]).

Hazánkban, bár voltak erre vonatkozóan törekvések, egy standard, központi pályakövető rendszer kiépítését elsősorban a központi adminisztratív adatok hiányossága gátolja. A PhD fokozattal rendelkezőkre vonatkozó alapvető adatokat 2006-ig hivatalosan a MAB gyűjtötte. Ez az adatbázis azonban a doktori iskolák adatjelentési kötelezettségének gyakori elmulasztása, illetve adatbeviteli problémák miatt nem volt teljesen megbízható. Hasonló problémák miatt a kezdeti időszakban az Oktatási Minisztériumnál készített leíró statisztikák sem tudtak hiteles képet adni a doktoráltakról. A 2006-ban módosított felsőoktatási törvény értelmében a doktoráltakra vonatkozó egységes adatok tárolása a MAB-tól átkerült az Oktatási Minisztérium hatáskörébe, és ugyanez a törvény a pályakövetési rendszer kidolgozását is előírta mind a felsőoktatási intézmények, mind a minisztérium számára.

Az intézményi pályakövetés rendszerének kiépítése a kezdeti nehézségek után ma már zajlik. Az erre vonatkozó vizsgálatok szerint a hazai felsőoktatási intézmények legnagyobb része törekszik arra, hogy végzettjeinek nyomon kövesse pályáját: az Educatio Kht. 2008-as vizsgálatai szerint a felsőoktatási intézmények 80 százaléka végez valamilyen pályakövetést végzettjei körében, további 10 százalék pedig a kialakítás fázisában van. A felsőoktatási intézmények vezetői azonban ma is gyakran fejezik ki aggodalmukat a válaszadási arányokat illetően (Horváth – Kiss [2008]), hasonlóan az Oktatási Minisztérium felsőoktatási és tudományos szakállamtitkárához, aki 2007-ben, a módosított felsőoktatási törvény életbe lépésének évében is szkeptikus volt a pályakövetés működtethetőségével kapcsolatban (Acta Doctorandorum [2007/1]).

Az intézményi pályakövetés szükséges, a fokozattal rendelkezőkre vonatkozó központi adatok hiányossága miatt optimális megoldás, azonban egyértelmű hátrányai is vannak a központi adatfelvételekkel szemben. Átfogó, országos összehasonlításra alkalmas életpálya adatok, illetve a felsőoktatási intézmények rangsorának kialakítását megalapozó információk nem nyerhetők az intézmények adatfelvételei nyomán.

Az intézményi pályakövetés mellett külső kutatóintézetek által végzett átfogó longitudinális, és keresztmetszeti életpálya vizsgálatok, valamint a disszertáció problémaköréhez és megközelítésmódjához szorosabban kapcsolódó,

részproblémákra koncentrálnak a kvalitatív kutatások is zajlottak a PhD fokozat bevezetése óta hazánkban. Kutatásunk megalapozása során feldolgoztuk a fokozattal rendelkezők életpályájának alakulására vonatkozó szakirodalom teljes körét, ezek között azonban témánk szempontjából igazán releváns anyagot viszonylag keveset találtunk. Annak érdekében azonban, hogy érzékeltessük, hol áll jelenleg a PhD fokozattal rendelkezők életpályájának kutatása, a következőkben saját kutatásunk szemszögéből röviden áttekintjük a vonatkozó szakirodalmakat.

A felsőfokú diplomával rendelkezők pályakövetési vizsgálata, a FIDÉV kutatás (Galasi-Nagy [2006]) a fokozattal rendelkezők kis elemszáma miatt nem szolgáltat eredményekkel a PhD-vel rendelkezők életpályájának alakulásáról.¹¹

Szintén nem tartalmaz adatokat a PhD fokozattal rendelkezőkről a néhány évvel a PhD képzés bevezetése után lebonyolított kérdőíves szociológiai adatfelvétel, mely kimondottan a tudományos fokozatot szerzettek körében zajlott (Bukodi - Harcsa - Falussy [1997]; Angelusz - Bukodi - Falussy – Tardos [1998]). A munka még egyértelműen a TMB irányította rendszerben tudományos fokozatot szerzettek vizsgálatát jelentette, mivel a PhD-vel rendelkezők akkor még rendkívül alacsony száma miatt az adatbázisban nem vált külön elemezhetővé a PhD, illetve a kandidátusi fokozattal rendelkezők csoportja.

Kimondottan a PhD fokozattal rendelkezők életpályájának alakulását kívánta vizsgálni négy átfogó, egymásra épülő kutatás az elmúlt években (Fábri [2001]; [2002 a, b]; [2008]).¹² Ezek a kutatások a PhD fokozattal rendelkezők életpályájának alakulását, munkaerőpiaci helyzetét vizsgálták. Mivel ezek a munkák kapcsolódnak legszorosabban disszertációnk problematikájához, témánk szempontjából jelentős megállapításait részletesebben is bemutatjuk.

E kutatások közül az első eredményei a *Mit tudunk a doktoráltakról? Helyzetfelmérő és módszertani tanulmány a Felsőoktatási Tudományos Tanács számára a PhD fokozattal rendelkezők életpálya-esélyeinek kutatásához* című kutatási jelentésben olvashatók (Fábri [2001]). Fábri és kutatócsoportja itt feltáró jellegű, információ-rendszerező és elméleti elemző munkát végzett. A tanulmány nem adatfelvételen alapszik, hanem felveszi, egybegyűjti azokat a szálakat, melyek

¹¹A tudományos fokozattal rendelkezők pályakövetése a jövőben optimálisan a „központi” felsőfokú diplomás pályakövetéshez is csatlakozhat, melyet a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretében, 2009 folyamán, az Educatio Kht. végez.

¹² Ezek eredményei egyelőre nincsenek teljes egészében feldolgozva, elsősorban kéziratban, kutatási jelentésben hozzáférhetőek, publikáció formájában csak egyes részeredményeik jelentek meg.

mentén a fokozatot szerzőkre vonatkozó életpálya kutatások szerveződhetnek, információkat rendszerez a későbbi kutatások megalapozásához.

A kutatási kérdéseket ezen információk alapján kidolgozva, a második kutatási hullámban egymással szorosan összefüggő két részprogramból álló mélyinterjú kutatás zajlott (Fábri [2002a]). Módszerét tekintve ehhez a munkához áll legközelebb disszertációnk, ez a kötődés azonban elsősorban a kutatás *kvalitatív* jellegében áll, a disszertáció szemlélete, megközelítésmódja, elméleti háttere és gyakorlati módszere is jelentősen eltér ugyanis ettől a vizsgálatától. A jelentős különbségek ellenére vannak azonban egyértelmű tartalmi kapcsolódási pontok, melyekre itt, a vizsgálat eredményeinek ismertetése során is utalunk. Ezeket részletesen, disszertációnkkal összefüggésben azonban csak a következő fejezetben fejtjük ki.

A két interjú rész kutatás közös célja a doktori fokozat értékének, és a fokozattal rendelkezők munkaerőpiaci érvényesülésének feltárása volt. Az egyik vizsgálat során doktoráltak körében végeztek megkérdezést, a másikban pedig a doktoráltak elhelyezkedése szempontjából tipikusnak tekinthető munkahelyek - kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák, közintézmények, nagyvállalatok, kórházak, klinikák, és munkaerő-közvetítő cégek - vezetőit, illetve humánpolitikai vezetőit kérdezték meg humán erőforrás stratégiájukról, a doktoráltakkal kapcsolatos tapasztalataikról és velük szembeni elvárásaikról.¹³ A fokozattal rendelkezőket megkérdezték a fokozatszerzéssel kapcsolatos motivációikról is.

A fokozattal rendelkező megkérdezettek összetétele vegyes volt abban a tekintetben, hogyan szerezték meg PhD fokozatukat: az interjúalanyok egyik fele egyéni felkészülésként, másik fele pedig doktori iskola hallgatójaként kapta meg fokozatát.

Az interjúk a kutatási jelentés alapján megerősítették azt a feltételezést, mely szerint a doktori fokozat megszerzésének egyik legfontosabb célja a tudatos szakmai karrierépítés. Ez azonban, a felsőoktatási intézményekben, illetve kutatóhelyeken dolgozók jelentős részénél, az egyéni felkészülőknél pedig egyértelműen, csak egy elengedhetetlen, formális lépést jelentett mind a doktoráló, mind pedig fokozatszerzése idején már meglévő munkahelye számára. *„Az interjúalanyok döntő többségének egyáltalán nem állt szándékában akár csak kismértékben is másként*

¹³ Ez a felsorolás is tükrözi, hogy a kutatók a PhD képzés célját tágra értelmezték és nem csak a tudományos szférára, hanem a teljes munkaerőpiacra koncentráltak vizsgálatuk során.

láttatnia magát, mint a PhD fokozatot elsősorban a pozicionális megerősítés céljából megszerző személynek. ... mindenki a szakmai és munkahelyi elvárások meghatározó szerepéről beszélt, és a tudományos – kutatói és munkahelyi karrier elengedhetetlen állomásaként jelölte meg a PhD képzést.” (Fábri [2002a] p.13.) Az interjúk eredmények szerint a meglévő munkahely elvárása, mint a fokozatszerzést meghatározó motivációs erő tipikusan a felsőoktatásban, vagy az akadémiai szférában elhelyezkedett, idősebb, korábban egyetemi doktori fokozattal rendelkező, egyéni felkészülőként PhD fokozatot szerző személyek körében volt jellemző.

Az így jellemzett egyéni felkészülő, meglátásunk szerint, életpályáját tekintve még inkább a korábbi fokozatszerzési rend képviselőinek jellegzetességeit hordozza, a PhD fokozat megszerzésében motivációs mintáját pedig a megváltozott oktatás-, és tudománypolitikai viszonyok determinálják.¹⁴ Ennél fogva a megkérdezettek összetétele – az egyéni felkészülők jelentős aránya – mind a motivációs minták, mind a tudományos fokozat munkaerőpiaci értéke és hasznosíthatósága tekintetében félreérthetővé teszi a vizsgálat eredményeit, amennyiben nem jelenik meg az eredmények mellett hangsúlyozottan, hogy a megállapítások az egyéni felkészülők, vagy a doktori iskolába járók véleményét tükrözik-e.

A munkahelyi elvárás mellett a fokozatszerzés motivációjaként az elemzés a pályázati és ösztöndíj lehetőségek elérését, az oktatói inspirációt, a fokozatnak, mint az egyéni életút szükségszerű állomásának értelmezését, és a női kutatói-oktatói karrierépítés eszközét¹⁵ emeli ki. Ezek közül számunkra legizgalmasabbnak a legkevésbé konkrét kategória, „*a fokozat mint az egyéni életút szükségszerű állomása*” tűnt. Vajon, akik úgy válaszoltak az interjú készítőjének kérdéseire, hogy az elemzés során ezt a kategóriát rajzolták ki, azok a tudósi hivatás Weber által meghatározott belső feltételeinek leginkább megfelelő személyek lehetnek? Talán az elhivatott tudósok jelenhetnek meg ebben a kategóriában? Az elemzés sajnos nem ad választ a kérdésre: ezen a szakaszon szűkszavú, és mindössze egy interjúrészletet közöl. E csekély információ alapján nem tudjuk meg, mit jelenthet valójában a kategória. Az elemző azon megjegyzése alapján azonban, mely szerint csak a

¹⁴ Amint a bevezetőben utaltunk rá, a megváltozott jogi szabályozás egyes felsőoktatási, és ehhez illeszkedve akadémiai beosztások betöltéséhez kötelezővé tette a tudományos fokozat megszerzését. A PhD bevezetését követően az első években így sokan régi munkahelyük megtartásáért szereztek meg a tudományos fokozatot (Mosoni-Fried [2008]).

¹⁵ Ez utóbbi ugyan nem valódi kategória, lévén, hogy mindössze egy ilyen, azaz atipikus esettel találtak az elemzők az interjúk során. Mint ilyet azonban érdekesnek találták, ezért mutatták be elemzésükben kiemelve.

„retrospektív látásmód” miatt, a beszélgetés idejére kutatóvá válva tűnhet úgy egyes mesélőknek, hogy ők mindig is a kutatói pályára készültek, azt kell feltételeznünk, talán mégsem a weberi leírást látnánk viszont, ha részletesebb információt kapnánk. Az elkötelezett tudós szenvedélye minden bizonnyal feltűnt volna az elemzőnek. Ebben az esetben azonban megállapíthatjuk, hogy az elemzés nem talált a weberi leíráshoz közel álló motivációs rendszert.

A vizsgálat során a fokozat munkaerőpiaci értékéről is kérdezték a PhD-vel rendelkező, illetve a munkáltatóknál és felsőoktatásban dolgozók körében felkeresett interjúalanyokat. Egy részük szerint a doktori fokozat meglepte egyértelmű előnyt jelent a munkaerőpiacon, mások – például a munkaerő-közvetítő cégek munkatársai – viszont arról számoltak be, hogy a PhD fokozat bizonyos esetekben hátránnyal is járhat, például munkahelyi féltékenységre adhat okot. Voltak, akik szerint se negatív, se pozitív hatása nincsen az elhelyezkedési, előmeneteli vagy fizetési viszonyokra a doktori fokozat megszerzésének. A fokozatszerzőkkel és a munkáltatókkal készített interjúk alapján az egyértelműen kivehető, hogy míg a felsőoktatásban, illetve akadémiai kutatóhelyeken dolgozóknak a doktori fokozat előnyt jelent,¹⁶ a piaci szférában nem ennyire egyértelmű, – esetenként nem is pozitív – a doktori fokozat megítélése.

A tanulmány egyik legizgalmasabb része számunkra, amely a doktori iskolákba járók tipikus karrierútjait rajzolja meg. Ez ugyan nem a fokozattal rendelkezőkre, hanem a doktori iskolásokra vonatkozó tipológia, de mint ilyennek, természetesen a fokozattal rendelkezők életútjainak lehetséges kimeneteit is le kell fednie. A jelentésben közölt karriertípusok azonban sajnos nem elemzésen alapuló, az eredményeket tömörítő analitikus kategóriák, hanem felsőoktatási vezetők által tollba mondott, szó szerint közölt interjúrészletek, ezért egy részük partikulárisnak mondható. Van köztük három megfogalmazás, mely disszertációnk eredményeit előlegezi meg, ezeket idézzük:

„Egyetemi, felsőoktatási karrier

¹⁶ Nem egyszerűen előnyről van szó, mint korábban már utaltunk rá. A felsőoktatási törvény szerint ma már bizonyos pozíciókat (pl. docens, egyetemi tanár) nem tölthet be fokozat nélküli személy. Ezt az előírási rendet átvette az MTA is, vagyis a tudományos fokozat a felsőoktatási intézményekben és az akadémiai kutatóhelyeken tudományos munkakörben dolgozók körében nem egyszerűen előny, hanem *alkalmazási feltétel* lett.

Ez egy organikus fejlődés, kívánatos fejlődési menet, sajnos a mozgástér viszonylag szűk. ... Akadémiai irány szinte reménytelen, és gyakorlatilag ugyanaz, mert aki akadémia területen van a felsőoktatásból él meg részint, tehát nagy különbséget nem nagyon látok.

Külföldön landoló

*... rámege erre a pályára és valahol külföldön landol.
... ha megszerezte a fokozatot és elküldték külföldre, hogy ott szerezze meg a fokozatot, akkor ott ragad.*

Haszonnal hasznosító

... megszerzi a PhD-t és valahol valami gyakorlati jellegű területen ezt elegánsan és valódi haszonnal hasznosítja.”

(Fábri [2002a] p. 104-105)

Bár ezek a karrierutak rendkívül általános szinten, épp csak egy-egy momentummal vannak jellemezve, mégis utalnak a tudományos fokozattal rendelkezőknek a korábban bemutatott statisztikákból, a PhD fokozatot szerzők, illetve a kutatóhelyek számának alakulásából is feltételezhető munkaerőpiaci problémáira: az akadémiai pálya szűk lehetőségeire, a túlképzésre, a külföld szívó hatására, a pályaelhagyásra.

Az FTT által rendelt életpálya jellegű kutatások sorában a harmadik egy kérdőíves adatfelvétel volt (Fábri [2002b]), mely a korábbi mélyinterjúk kutatásokra épülve vizsgálta a doktoráltak motivációit a fokozatszerzésben, elégedettségüket a doktorképzéssel, de a legnagyobb hangsúlyt a korábbi kvalitatív vizsgálatához hasonlóan a doktori fokozat személyes szakmai karrierben, illetve, ezen keresztül, a munkaerőpiacon betöltött szerepének vizsgálatára fektette.

Ezek az eredmények megerősítették, illetve egyes pontokon tovább árnyalták a doktori képzésről és fokozatszerzésről a korábbi kutatások által kialakított képet. A PhD fokozat megszerzésének legfőbb bevallott motívumaként itt is a szakmai érdeklődés jelent meg. Emellett a feltároló kutatási lehetőségek, illetve a szakmai karrier befutásának lehetősége, valamint az interjúk során oly szembeötlő szempont

mint a munkahelyi elvárás szerepe jelent meg fontos motiváló erőként a doktoráltak válaszaik alapján.

A kutatási gyorsjelentés nem tér ki a minta összetételének bemutatására, a beosztásokat bemutató alaptáblákból azonban az derül ki, hogy a megkérdezettek majdnem fele feltehetően szintén a jogi szabályok megváltozása miatt szerezte meg a PhD fokozatot, így ennek a körnek sem motivációs mintája, sem életpálya íve nem vonatkoztatható a PhD fokozatot szerző fiatalokra.

Az elemzés az életpályákról az adatfelvétel idején készített pillanatfelvételnél is nagyszerűen hasznosítható. Az eredmények azt mutatják, hogy a fokozattal rendelkezők jelentős többsége a felsőoktatásban helyezkedett el, oktatással (is) foglalkozik. Nem derül azonban ki, hogy milyen arányban végeznek kutatási tevékenységet, pedig, mint bemutattuk, a doktori iskolák deklarált célja inkább a kutatóképzés, igaz a felsőoktatási karrierhez a tudományos fokozat szintén elengedhetetlen.

A vizsgálat komoly hiányossága, hogy – valószínűleg az adatfelvétel rendkívüli nehézségei¹⁷ miatt – a külföldön elhelyezkedettekről egyáltalán nem tud számot adni. Az „agyelszívás” jelenségére, a magasan képzett munkaerő migrációjával kapcsolatos kutatások eredményeire (pl. Tamási [1999]; Csanády-Személyi [2006]), illetve ismét a képzési és K+F kutatóhelyek számának korábban bemutatott alakulására kell utalnunk e hiány kapcsán. A külföldi kutatóhelyek erőteljes szívóhatása, illetve a hazai kutatóhelyek számához viszonyított túlképzés jelensége miatt az életpálya kutatások során véleményünk szerint a külföldre vándoroltak megkeresése megkerülhetetlen.

A széleskörű, alapos adatfelvételen nyugvó kutatási jelentés tehát csak viszonylag szűk körű, keresztmetszeti, egyszerű leíró statisztikai adatokkal szolgál az átmeneti időszakban fokozatot szerzők karriertörténetére vonatkozóan, és nem vizsgálja részletesen, illetve állomásainak folyamatában, meghatározói mentén az életpályákat.

Ezekon a kutatási eredményeken kívül, ezekhez kapcsolódóan vannak ugyan újabb, összehasonlításra alkalmas adatok is a fokozatot szerzettek életpályájáról,

¹⁷ A doktoráltak adatbázisának hiányosságai miatt a mintavétele eleve nehézségekkel járt, a kutatás során személyesen keresték meg a válaszadókat, ami a külföldön élők megkérdezését tulajdonképpen lehetetlenné tette. Online megkérdezéssel, és a fokozatot adó intézmények jobb együttműködése mellett ez a nehézség a jövőben kiküszöbölhető.

annak alakulásáról,¹⁸ e vizsgálat eredményeinek összehasonlító, az eddigiéknél alaposabb, az életpályák időbeni alakulására is kitérő elemzései azonban csak a közeljövőben látnak napvilágot. Az eddigi egyetlen, ezek alapján született publikáció (Fábr [2008]) megállapításai szerint a doktori iskolák általános megítélése az elmúlt tíz évben egyre javult, és emelkedett azoknak az állásszerzésben tulajdonított jelentősége is. Elsősorban a doktori iskolában szerzett kapcsolatrendszer és információs piac, valamint az iskola reputációja az, amely a vizsgálat szerint segít a munkahelyek megszerzésében.

A fokozattal rendelkezők elsősorban továbbra is a tudományos szférában, elsősorban a felsőoktatásban helyezkednek el, a tanulmány megállapításai szerint „*a vállalászási szektorban való részvétel lényegesen alacsonyabb a várhatónál és a nemzetközi tendenciákban tapasztalhatónál. Ennek egyik valószínű oka ... az az általánosan jellemző szemlélet, ... amely szerint a doktori képzés elsősorban a tudományos utánpótlást szolgálja*” (Fábr [2008] p. 56.). Meglátásunk szerint a fokozattal rendelkezők vállalászási szektorban való alacsony részvételének oka lehet az is, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban viszonylag kevés az ebben a szektorban betölthető kutatói állás.

Míg a PhD fokozattal rendelkezők munkahelyükkel kapcsolatos szakmai elégedettsége a kutatás eredményei szerint viszonylag nagyfokú, addig a jövedelemmel való elégedettség tekintetében nagyon megosztottak a doktoráltak, a 2002-ben mértékhez képest több tudományterületen, különösen a műszaki, és a természettudományi végzettségűek körében 2006-ra jelentősen nőtt az elégedetlenek aránya. Ez a megállapítás véleményünk szerint azt valószínűsíti, hogy a nem nyelvhez, társadalomhoz kötött tudományokban fokozatot szerzők jövedelmi referenciacsoportja mára a nemzetközi, nyugat-európai, észak-amerikai kutatóközösség lett.

Az eddig bemutatott kutatásokon kívül az életpálya kutatásokhoz távolról kapcsolódó, 70 fős mintán végzett kérdőíves kutatás zajlott 2004 őszén a Debreceni Tudományegyetemen, doktori iskolások körében (Fináncz [2005]). Ennek egyetlen megállapítását szeretnénk kiemelni: eszerint a válaszadók többségének „későbbi

¹⁸ Fábr és kutatócsoportja az Universitas Press Felsőoktatás-Kutató Műhely a JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhellyel közösen 2006/2007-ben végzett egy kérdőíves adatfelvételt, mely részben a 2002-es kérdőíves kutatásban részt vettek körében, a korábbi kutatással nagyrészt azonos kérdésekkel zajlott, tehát utánpótlásnak minősül.

terveihez¹⁹ van szüksége a fokozatra, de szinte ugyanennyien említették, hogy a fokozatszerzés számukra „előre menekülés”, az egyetemi évek – tulajdonképpen konkrét cél nélküli – meghosszabbítását jelenti. A megállapítás a magas lemorzsolódási arányok ismeretében is elgondolkodtató mind az életpályák kutatása, mind a szakmai identitás vizsgálata szempontjából. A megállapítás egyértelműen felveti az alaposabb, a motivációk eddigieknél mélyebb kvalitatív vizsgálatának szükségességét a fokozattal rendelkezők körében.

Az eddig bemutatott vizsgálatok mind tudományterületek felett átívelő, átfogó kutatások voltak. Mindössze egy kutatás zajlott a közelmúltban a tudományos fokozattal rendelkezők körében egy tudományágon belül (Hrubos [2002]). Ennek során oktatáskutatókat kérdeztek meg kérdőíves módszerrel tágabb értelemben vett életpályájukról, így annak előzményeiről, a származási családról, a korai tanulmányokról, pályaválasztásról, fokozatszerzésről, illetve az azt követő szakmai karrieréről. A vizsgálat véleménykutatási része a fokozatszerzésre és a tudományos karrier hazai lehetőségeire vonatkozott. Az eredmények részletes képet festenek egy tudományág fokozattal rendelkező művelőinek szakmai karrierjéről és ennek hátteréről, azonban nem a PhD fokozattal rendelkezők körére vonatkoznak: a minta hatvanhárom százalékát ötvenöt évesnél idősebbek teszik ki.

A fenti kutatásokon kívül nincsenek további, a tudományos fokozattal rendelkezők életpályájának alakulására vonatkozó kutatási eredmények.²⁰ Az eddig megvalósult, viszonylag csekély számú kutatásnak köszönhetően nagy vonalakban azt már tudjuk, milyen életpályát futnak be *idehaza* a PhD fokozatukat *az átmeneti időszakban* megszerzők. Az ezek mögött meghúzódó társadalmi folyamatokat, a pályákat befolyásoló, a tudományrendszer struktúrájából eredeztethető meghatározó tényezőket, illetve a PhD fokozatszerzők fiatalabb generációinak részletes motivációs mintáit, és tipikus karrierútjait azonban nem ismerhettük meg.

¹⁹ Azt, hogy a „későbbi tervek” mit jelentenek pontosan, a tanulmány sajnos nem bontja ki.

²⁰ Jelen disszertáció mögött álló kutatás egy nagyobb akadémiai kutatási folyamat része volt, melynek során kérdőíves életpályák kutatást is végeztünk a PhD fokozattal rendelkező fiatal biológusok körében. Ennek első eredményei várhatóan 2009 folyamán jelennek meg publikáció formájában (Pálincó-Horváth [2009, megjelenés alatt]).

II.2.2. Az életpálya kutatások tanulságai, észrevételek

A következőkben a korábban bemutatott életpálya kutatásokhoz, azok szemléletéhez, módszereihez, illetve egyes megállapításaihoz kapcsolódóan fejtjük ki észrevételeinket.

1) Mint bemutattuk, részben még a PhD bevezetése után tíz évvel, 2002-ben zajló életpálya-kutatások (Fábri [2002a, b]) is az előző tudománypolitikai struktúra hatásait, illetve az ehhez kapcsolódó életpályák jellegzetességeit tárták fel. Meglátásunk szerint a kutatás által felszínre hozott, a tudományos munkaerőpiac viszonylag erős „versenymenetségére”, illetve a fokozatszerzők fokozatszerzéssel kapcsolatos látszólagos passzivitására, a PhD fokozatnak csak valamilyen munkahelyi pozíciót megerősítő funkciójára utaló elemek dominanciája valószínűleg részben a kutatás időzítésének, illetve ezzel összefüggésben a megkérdezettek átmeneti időszakra jellemző „vegyes” összetételének köszönhető. A 2002-es adatfelvételek, bár csak a PhD fokozattal rendelkezőkre koncentráltak, mind az egyéni felkészülöket, mind a doktori iskolába járókat vizsgálták. Az elemzés sajnos nem differenciál e két csoport között, egyértelmű azonban, hogy az egyéni felkészülöként PhD fokozatot szerzők ezekben az években még főképpen azokból kerültek ki, akik eredetileg kandidatúrára készültek, illetve, akik számára a felsőoktatásban dolgozva kötelezővé vált a fokozatszerzést (Mosoni – Fried [2008]), motivációs mintáik, illetve életpályájuk így még a kandidátusokhoz hasonlítja őket. Emellett a MAB fokozattal rendelkezőkre vonatkozó adatainak másodelemzéséből egyértelműen, számszerűen kiderül, hogy a PhD fokozat bevezetését követő első *hat évben* még szinte alig, vagy nagyon kevesen voltak olyanok, akik PhD képzés keretén belül szereztek tudományos fokozatot: a többség korábbi tudományos fokozatát – a kezdeti időkben, kiegészítéssel akár egyetemi doktori fokozatát – minősíttette át. Az alábbi táblázatban egy társadalomtudományi, egy természettudományi és egy bölcsészettudományi tudományág fokozatszerzőire vonatkozó adatokat mutatjuk be:

A PhD fokozatot szerzők összetételének alakulása a fokozatszerzés típusa szerint

Forrás: MAB, Doktoráltak adatbázisa

PhD fokozatok és a PhD disszertációk száma évente, biológia

ÉV	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
PhD disszertáció alapján szerzett PhD fokozatot, fő	2	3	2	41	56	75	93	34	74	82	72	49
PhD fokozatot szerzett, fő (Kandidatúra + honosítás + PhD dissz.)	33	99	120	68	60	86	112	37	75	83	73	51
PhD disszertációk aránya	6%	3%	2%	60%	93%	87%	83%	92%	99%	99%	99%	96%

PhD fokozatok és a PhD disszertációk száma évente, szociológia

ÉV	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
PhD disszertáció alapján szerzett PhD fokozatot, fő	0	0	0	0	1	11	9	15	14	21	17	9
PhD fokozatot szerzett, fő (Kandidatúra + honosítás + PhD dissz.)	0	3	6	3	1	11	9	15	15	21	18	9
PhD disszertációk aránya		0%	0%	0%	100%	100%	100%	100%	93%	100%	94%	100%

PhD fokozatok és a PhD disszertációk száma évente, irodalomtudomány

ÉV	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
PhD disszertáció alapján szerzett PhD fokozatot, fő	0	0	4	7	26	46	69	43	53	72	89	41
PhD fokozatot szerzett, fő (Kandidatúra + honosítás + PhD dissz.)	29	34	59	25	30	53	73	44	55	76	89	41
PhD disszertációk aránya	0%	0%	7%	28%	87%	87%	95%	98%	96%	95%	100%	100%

1. Táblázat: A fokozatszerzők megoszlása a fokozatszerzés típusa szerint

Mindennek egyértelműen hatása lehet a kapott eredményekre. Feltételezésünk szerint a PhD fokozatot szerző fiatalok életpályája az átmeneti időszakban fokozatot szerző idősebb korcsoportokétól eltérően alakul, az idősebbek életpályája ugyanis még a korábbi fokozatszerzési rend munkaerőpiaci jellegzetességei által meghatározott. Különösen valószínűsíthető ez a KSH, korábban bemutatott K+F szektort jellemző foglalkoztatotti, és a MAB fokozatszerzői adatait egybevetve: PhD fokozatot, bevezetése óta, sokkal nagyobb, és egyre növekvő számban szereztek évente, mint kandidátusi fokozatot, a kutatóhelyeken foglalkoztatottak száma azonban a PhD bevezetése után csökkent, majd 2007-re az 1990-es szintig emelkedett. Ez a jelenség önmagában valószínűsíti az eltérő életpálya jellegzetességeket.

A fentieket megfontolva a jövőbeni kutatások megtervezésénél érdemes a PhD fokozattal rendelkezők alappopulációjának időbeni, illetve a tudománypolitikai környezet ismeretén alapuló további szempontok szerinti szűkítésével, a mintavétel, vagy az elemzés során való kontroll alatt tartásával élni. A munkaerőpiaci, és

életpálya kutatások esetén kiemelkedő fontosságú lehet, hogy a vizsgálatokban tudatosan kezeljük például a fokozatokat átminősítéssel szerzőket, és lehetőleg minden, eredetileg kandidátusi fokozatot szerezni kívánót, illetve a megváltozott törvényi szabályozás miatt fokozatot szerzőt, hiszen az ő életpálya mintáik eltérhetnek a PhD fokozatot doktori iskolákban közvetlenül a diplomázás után szerzőkétől.

2) A bemutatott életpálya kutatások sok szálon kapcsolódnak a doktori iskolákra vonatkozó kutatásokhoz, többnyire doktorképzéssel kapcsolatos véleménykutatási kérdéseket, kérdésblokkokat is integrálnak. Ez a nemzetközi gyakorlatban is elterjedt módszer: az életpálya vizsgálathoz kapcsolódó, képzésre vonatkozó visszajelzések ugyanis az intézményi minőségbiztosításhoz is hozzájárulhatnak (Kiss [2008]). Mivel az eddigi hazai mélyinterjú és kérdőíves vizsgálatok (Fábri [2001] [2002 a, b], [2008]) a doktorképzés tágabban értelmezett célját²¹ tartották szem előtt, figyelmen kívül hagyták azokat a kérdéseket, melyek a doktori iskolák jelenleg deklarált, „hivatalosan megfogalmazott” céljához, a kutatóképzéshez legszorosabban kapcsolódnak. Pedig a doktori iskolákat mindkét szemlélet szerint érdemes lenne megvizsgálni. Ennek megfelelően az általános szemlélettel összefüggő alapvető kérdés véleményünk szerint az, hogy a doktori iskolák képesek-e arra, hogy szakmailag megfelelően felkészült és kutatói identitásukban megerősített doktoráltakat bocsássonak ki.

A kérdéskörnek – a tudományos utánpótlás, illetve az innováció megfelelő súlyának biztosítása mellett – a hazai tudományos fokozatszerzés történeti előzményei, és a felsőoktatás egyre inkább nemzetközivé váló jelene miatt van különös súlya.

Mint a tudományos fokozatszerzés intézményi háttere című részben bemutattuk, hazánkban 1950 és 1992 között nem az egyetemek, hanem a jogilag független, a Magyar Tudományos Akadémiával szoros kapcsolatban működő kormánybizottság, a Tudományos Minősítő Bizottság rendelkezett a tudományos fokozatok odaítélésének jogával, a tudományos továbbképzés pedig az erre a TMB által kijelölt intézményekben zajlott. A bolognai folyamathoz való csatlakozásunkat megelőző, már a rendszerváltáshoz köthető lépésként 1993-tól hazánkban ismét az egyetemek kapták meg a fokozatok odaítélésének jogát, ezzel együtt a doktorképzés

²¹ „a felsőfokú képzés legmagasabb szintjeként tekintjük” (Fábri 2008)

feladatát is. A PhD képzés elvégzésére harminchat hónap képzési idő, és a fokozatszerzési eljárás megindításától a disszertáció leadásáig további két év állt²² rendelkezésre. Ez még a halasztási lehetőségek maximális kimerítése mellett is rövidebb idő annál, mint amennyi alatt a kandidatúrát megszerezni volt szokás. A leendő kandidátusok többnyire valamilyen egyetemi, vagy akadémiai állásban elhelyezkedve, sok év alatt, a napi munka során, lépésről lépésre sajátíthatták el a kutatói ismereteket, tudást, szemléletmódot, módszereket. Erre a PhD három-öt éve alatt nincsen idő, itt célzott, pragmatikus képzéssel kell megvalósítani azt, vagy megközelítően azt,²³ amit korábban hosszú évek alatt volt lehetséges. Az élesedő nemzetközi versenyben az egyetemek nem engedhetik meg maguknak, hogy a közelmúlt hagyományaira támaszkodva a kutatói ismeretek megszerzésének minden terhét a doktoranduszokra hárítsák át. A PhD rendszerében már nincsen se idő, se mód arra, hogy a fokozatszerző maga találja meg azokat az utakat, intézményeket, személyeket, melyek segítségével lassan, fokozatosan sajátíthatja el a kutatói ismereteket. Megfelelően kialakított képzési struktúra és érdemi szakmai vezetés, támogatás nélkül három-öt év alatt nagyon nehéz tudományos fokozatot szerezni.²⁴

Bár a tudomány művelése évszázadok óta nemzetközi, a globalizációval, illetve az európai integrációval párhuzamosan a felsőoktatás, különösen a doktorképzés, a korábbiakhoz képest is egyre inkább nemzetközivé válik (Horváth 2008). Nemzetközi szinten méretik a doktori iskolák minősége, és a fokozatszerzők tudományos teljesítménye. Így az adott nyelvhez, társadalomhoz nem kötődő tudományágakban jellemző rendkívül éles nemzetközi versenyben a nem megfelelően kialakított képzésben részt vevő doktoráltak erős hátránnyal kénytelenek indulni. Ennek jelentőségét és felelősségét az egyetemek felismerték, az oktatáspolitikai reformokkal, a bolognai folyamattal járó első nagyobb megrázkódtatáson túl ma már igyekeznek olyan képzési struktúrát kialakítani, mely megfelel a nemzetközi elvárásoknak is. A klasszikus nagy tudományegyetemeken a bolognai folyamatban a doktorképzés kiemelt, az intézmény minőségét hirdető szerepet kapott, illetve kap majd a jövőben (Pálinkó [2007]). A doktorképzés

²² A vizsgálati időszakban érvényes állapotot mutatjuk itt be.

²³ A kandidátusi fokozat és PhD fokozat minőségbeli különbségéről a PhD képzés bevezetésekor, és az azt követő néhány évben vita volt a tudomány- és oktatáspolitikával foglalkozók körében. Bővebben erről lásd (pl. Bazsa [dátum nélkül]; Róna-Tas [2003]; Fábri [2002a])

²⁴ Különösen igaz lehet ez a kísérletes tudományokra, ahol számos, a doktoráló ambíciójától, tehetségétől független tényező is befolyásolja azt, hogy mikor lesz munkájának eredménye.

általános céljának megvalósulását vizsgáló kutatások eredményei ehhez a folyamathoz is szolgáltathatnak információt.

Emellett nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni a doktorképzés másik, ritkábban említett, de az életpálya-vizsgálatok szerint a legfrekvenciáltabb karriert jelentő kimenetét: a felsőoktatásban való részvételt sem. Ehhez kapcsolódóan érdemes lehet az eddigieknél részletesebben, a fiatalabb generációk körében – tehát a korábbi rendszer hatásait kiküszöbölendő – is megvizsgálni a fokozatot szerzők motivációs mintáit a fokozatszerzésben. Vajon mi vonzza inkább a fokozatszerzőket: a kutatói munka, vagy a felsőoktatási karrier? Ezek hogyan férnek meg egymással a motivációs mintákban, illetve a karriertapasztalatok tükrében?

Mindezek mellett, a doktori iskolák korábban bemutatott tágabb céljával összefüggésben érdemes lehet annak a kérdésnek is figyelmet szentelni, hogy a doktori iskolákban megvalósuló képzés alkalmas-e arra, hogy a felsőoktatási képzés „minőségi húzóerejeként” tekinthessünk rá.

3) A 2002-es mélyinterjú kutatási jelentésben (Fábr [2002a]) közölt interjúrészletek izgalmas, és elgondolkodtató jelenséggel szembesítik az olvasót: mindössze egy idézett interjúalany meséli el tudatosan meghozott döntésként a fokozatszerzést, a többiek nem annyira aktív cselekvőként, mint inkább egyfajta passzív „sodródóként” beszélnek a fokozatszerzésről. Ennek ellenére az eredmények az elemző megállapítása szerint azt mutatják, hogy a fokozat megszerzése egy tervezett tudományos életpálya alapját jelenti a fokozatszerzők számára. Az interjúszövegek tartalma, a primer információ szerint, amit közölnek, talán valóban a tudományos életpálya alapját jelenti számukra a fokozat, de a tudatosság, a karrierépítés tervezettség, illetve a hivatás iránti elkötelezettség nem olvasható ki a közölt narratívákból.

Visszaulva Max Webernek a tudósi hivatással kapcsolatos huszadik század eleji normatív, kategorikus belső feltételeire, és előrelátva a posztmodern identitások tűnékenységére (pl. Bauman [1999]), úgy gondoljuk, érdemes ehhez a jelenséghez kapcsolódóan a tény-, és véleménykutatáson kívül a fokozatszerzésről való beszédmódra, illetve a fokozattal rendelkezők szakmai identitásának vizsgálatára is nagyobb figyelmet fordítani. A közölt interjúrészletek és a levont következtetések látszólagos ellentéte, az a távolítás az éntől, ahogyan a fokozatszerzők a fokozatszerzésről beszélnek, feltételezésünk szerint valamiféle

azonosulási nehézséget jeleznek magával a fokozatszerzéssel, vagy azzal a szereppel kapcsolatban, melyet a fokozatszerzéshez társítanak. Magyarán: korunk kutatóinak narratíváiban *töredékében sem* láttuk viszont azt a *szenvedélyt*, melyet nem egészen száz éve Max Weber még számon kért. E jelenség mibenlétére, a mögötte meghúzódó társadalmi összefüggésekre mély, kvalitatív jellegű, a narratívákat is elemző vizsgálattal lehet fényt deríteni.

4) A korábban bemutatott mélyinterjú kutatási jelentésben (Fábri 2002a) a tipikus karrierutak meghatározása a felsőoktatási vezetők körében a doktori iskolásokról készített interjúkon elhangzottak alapján, rövid interjúrészeket egy az egyben, kategóriaként való átvételével és közlésével történt meg. A nyolc karriertípust – mindössze három interjúalanytól vett – idézet formájában közlik, az egyes típusok nem az interjú tapasztalatok elemző által alkotott szintézisét jelentik, hanem mind egy-egy szó szerint elhangzott gondolatnak felelnek meg. A felsőoktatási vezetők tapasztalatának köszönhetően az idézetek ugyan minden bizonnyal sok tapasztalat esszenciáját hordozzák, és így találó jellemzését adják a doktori iskolások egyes életpálya csoportjainak, a jövőben a tipikus karrierutak meghatározásához mégis érdemes lenne magukat a fokozattal rendelkezőket is megvizsgálni, és a felsőoktatási vezetői vélemények mellett a fokozattal rendelkezőkre vonatkozó tényekkel és az ő véleményükkel kiegészítve újra, aprólékosabban, egyúttal analitikus alapokra helyezetten megrajzolni az életpálya típusokat.

5) Bár a szociológiában, tudománypolitikában sokan, sokféleképpen foglalkoztak a diplomások, illetve fokozattal rendelkezők külföldre áramlásával, a *brain drain*nel – a jelenségnek saját elméletei és fogalmai, vizsgálatának speciális gyakorlatai vannak –, a fent bemutatott életpálya vizsgálatok a fokozatszerzés után külföldön elhelyezkedők vizsgálatára egyáltalán nem térnek ki. A témában zajló kutatásoknak rendkívüli adatfelvételi nehézségei vannak: a külföldre migráltak ismeretének hiánya, ennek következtében a mintavétel, és a megkérdezendők elérésének lehetetlensége az, amivel meg kell küzdeniük. Az *agyelszívással* és a kapcsolódó jelenségekkel nem feltétlenül kell az életpálya kutatásoknak részletesen foglalkozniuk, arra azonban mindenképpen törekedni kell, hogy lehetőségeikhez mérten a külföldön elhelyezkedőkről is számot tudjanak adni. Az életpálya kutatásokhoz kapcsolódóan mind a *brain drain*, a *brain waste*, a *brain circulation*, és

a *diaspora option*²⁵ jelenségéről, hazai relevanciájáról, optimális esetben mértékéről is többet tudhatnánk meg.²⁶

Az agyelszívás jelensége minden tudományterületet érint, de az erre vonatkozó becslések szerint legerősebb a műszaki-természettudományos területen (Csanády-Személyi [2006]). Csanády és Személyi 2005-ös adatfelvételükön és korábbi vizsgálatok adatain nyugvó kalkulációi szerint minden négy *friss diplomás* természettudományi végzettségű szakemberre jut egy kivándorló. A diplomásokon belül a PhD fokozattal rendelkezőknek még magasabb aránya vándorol ki, figyelembe véve kutatásuk összetételét.²⁷ Megállapításuk szerint „*alapvetően a fiatalok (harmincéves korig) és a PhD-vel rendelkezők között jelentős a potenciális mobilitás*” (Csanády-Személyi [2006] p. 116.). Eredményeik alapján kiemelik a külföldön pályakezdők körének jelentőségét a kivándorlók között. Jövőbeni kutatások céljaként mutatnak rá ennek a jelenségnek, illetve a kivándorlás okainak alaposabb vizsgálatára: vajon kényszertől vezérelve, mert itthon nem találtak megfelelő állást, vagy saját, önálló döntésük, motivációik alapján távoznak külföldre ennek a csoportnak a tagjai.

Visszautalva a disszertáció elején ismertetett K+F statisztikákra, a fokozatszerzők számának alakulására, valamint az eddigi életpálya kutatások megállapítására, mely szerint a PhD fokozat megszerzése a tudatos szakmai karrier építésének eleme, feltételezzük, hogy a pályakezdő kivándorlók a túlképzés miatt, idehaza elérhető megfelelő állás híján hagyják el az országot. Mindez maga után vonja annak feltételezését is, hogy a külföldre migrálók kutatói ambíciói kimondottan erősek, a doktori fokozatot a tudományos karrier befutásának reményében szerzik meg.

6) A fokozattal rendelkezők pályakövetésének megfelelő előkészítéséhez, kidolgozásához, a nemzetközi standardok implementálhatóságának vizsgálatára újabb adatfelvételekre, alapos kutatásokra, elemzésekre van szükség a fokozattal

²⁵ Ezekről bővebben pl. (Csanády – Személyi [2006])

²⁶ A napjainkban kiépülő intézményi pályakövetés keretében a felsőoktatási intézményeknél rendelkezésre álló, a végzettségre vonatkozó adatok birtokában online módszerekkel ennek a nehezen megfogható csoportnak is megoldható lehet az egyre jobb elérése, a minta fiatal korcsoportokra, frissen végzettségre vonatkozó összetételének egyre teljesebbé tétele.

²⁷ Válaszadóik 30 százalékának PhD-je, 8,6 százalékának kisdoktorija, 3,5 százalékának kandidátusi fokozata van, négyen habilitáltak, hárman akadémiai doktorok. A vizsgálat természetesen nem reprezentatív mintán zajlott, ezért alapmegoszlásai óvatosan értelmezendők.

rendelkezők életpályájára vonatkozóan. Ezek az alapozó kutatások a továbbiakban meglátásunk szerint nem szükséges, hogy mint a korábban bemutatott kutatási kezdeményezések, minden tudományágra egyaránt kiterjedő, átfogó munkák legyenek, hiszen az egyes tudományágak sajátosságai, illetve saját szűkebb munkaerőpiaci folyamatainak eltérő specifikumai az aggregált elemzésekben elveszhetnek és esetleg épp azok a részletes információk nem kerülnek felszínre, vagy nem kapnak elegendő figyelmet, melyek a későbbi pályakövetési rendszerben megvalósuló mérések érvényességét biztosíthatják. A korán elvégzett átfogó kutatások túlzottan nagy terheket vállalnak magukra, és ennél fogva féltő, hogy nem aknázzák ki megfelelő mértékben az adatokban rejlő információt, illetve eliminálhatnak fontos, az egyes tudományágak saját tudományos munkaerőpiaci folyamataira, lehetőségeire jellemző alapvető különbségeket. Elég, ha a nyelvhez, társadalomhoz erősebben kötődő, illetve a nemzetközi, a tudományos teljesítményt szinte csak az angol nyelvű publikációkon át mérő tudományágak képviselői számára elérhető külföldi álláslehetőségek közötti különbségekre gondolunk.

A doktoráltakra vonatkozó kutatási előzmények és a rendelkezésre álló adminisztratív adatok ismeretében meglátásunk szerint jelenleg a leginkább szükséges és a legeredményesebb az egyes, alapos megfontolások alapján kiválasztott tudományágakon belüli, az életpályák alakulásának jól meghatározott részleteire, megfelelően szűkített kérdéseire koncentrálnó vizsgálat lehet. Mindez nem csak a szakterületi specifikumok, tudományági jellegzetességek kontroll alatt tartása, hanem a vizsgált területnek és kérdéseknek a kutatás számára szabatosabban értelmezhetővé, jobban kézben tarthatóvá tétele, és megfelelő mélységű elemzése miatt is megfontolandó.

A terület kellően elmélyült elemzéséhez, az összefüggések feltárásához, a későbbi mérések jó megalapozásához, érvényességük biztosításához először részletes kvalitatív vizsgálatokat érdemes folytatni, és csak ezek eredményeinek ismeretében kellene elvégezni a nagyobb alapsokaságra vonatkoztatható, mintavételen alapuló, tudományágak felett átívelő, tudományterületek összehasonlítására is alkalmas méréseket.

A fentieket összefoglalva a következőket emeljük ki:

1) A bemutatott vizsgálatokkal kapcsolatos észrevételeink ismertetése során igyekeztük érzékeltetni, hogy a PhD fokozattal rendelkező fiatalokról nagyon

keveset tudunk meg. A korábbi vizsgálatokban felülreprezentált egyéni felkészülőknek, illetve a korábbi fokozatukat átminősítettőknek mind motivációs mintája, mind életpálya íve speciális, így a „valódi” PhD generációról, azaz a fiatalokról semmit nem árulnak el a főként az idősebbeket jellemző kutatások.²⁸ Arra vonatkozóan, hogy az egyetemi diploma megszerzése után közvetlenül PhD fokozatot szerző fiatalok milyen motivációktól vezérelve kerülnek a doktori iskolákba, illetve, hogy a fokozatszerzést követően életpályáikat milyen tényezők, hogyan alakítják, nincsenek megbízható adataink. Pedig a PhD-vel rendelkezők életpálya vizsgálatának elsősorban erre a csoportra kellene koncentrálnia: a húsz évvel ezelőttivel azonos létszámú K+F szféra, a kandidátusoknál jóval számosabb, és egyre növekvő számú PhD fokozatszerzővel szembeállítva a pályakezdők, a fiatalok elhelyezkedési nehézségeit vetíti előre. Erre utalnak a fentebb szintén érintett *brain drain* kutatások megállapításai, és kérdésfelvetései is, amiket az eddigi kutatások figyelmen kívül hagytak.

2) Ezek mellett egy, az eddigi kutatások által feltárt, de megjegyzés, és elemzés nélkül hagyott ellentmondására igyekeztük felhívni a figyelmet. Mint láttuk, a kutatások megállapítása szerint a PhD fokozattal rendelkezőket a fokozatszerzés során a tudatos szakmai karrierépítés szándéka motiválja (Fábri [2002a, b]). Ennek részleteire az elemzések nem térnek ki. A kvalitatív vizsgálatok forrásai, a közölt interjúrészletek narratívái meglátásunk szerint a fenti megállapítással azonban látszólag ellentmondásban vannak, azok ugyanis nem elsősorban a tudatosságra, mint inkább a fokozatszerzők egyfajta passzivitására, mondjuk így: „kontrollált sodródására” utalnak. Maguk a tények: motivációként az oktatói rábeszélés említése, illetve a közölt interjúrészletekre *általánosan jellemző*, a beszélő személyétől távolított beszédmód jegyei jelzik ezt.²⁹ A fokozatszerzés folyamatának távolítása az éntől meglátásunk szerint a fokozatszerzéssel járó, illetve az azt követő szerepekkel való azonosulás nehézségeit jelezi.

²⁸ Mint bemutattuk, időzítésüknél fogva a tárgyalt életpálya-kutatásokban ez a csoport még igen magas arányban képviseltette magát, ezért ezen kutatások megállapításai csak az átmeneti időszakban fokozatot szerző vegyes populációra érvényesek.

²⁹ Részben ezt erősíti meg a doktori iskolások körében végzett debreceni vizsgálat általunk kiemelt megállapítása is (Fináncz [2005]), mely szerint a doktori iskolások egyszerűen „előre menekülnek” – ennek a vizsgálatnak eredményei a fokozatszerzőkre azonban csak fenntartásokkal vonatkoztathatók.

Mindezeket egybevetve úgy véljük, a bemutatott életpálya kutatások eddig feltárt eredményei, az adatfelvétel időpontjából következő ellentmondásai, illetve a megkérdezettek körének hiányosságai felvetik a PhD-vel rendelkező fiatalok életpályája kutatásának és szakmai identitásvizsgálatának szükségességét.

III. A disszertáció szemlélete

III.1. A disszertáció szemlélete: megértő szociológia

Vizsgálatunk során abból indulunk ki, hogy az életpálya események, az egyes életpálya fordulópontokon hozott döntések, illetve az ezeken végbemenő cselekvések *társadalmi cselekvések*, mert azok a cselekvők által szándékolt értelmük szerint mások viselkedésére vannak vonatkoztatva, és menetükben mások viselkedéséhez igazodnak (Weber [1987] p. 38.). Feltételezésünk szerint ezen cselekvések *szándékolt értelmének* megismerését, azaz a cselekvések *megértését* a szakmai identitás kategóriája az empirikus vizsgálat és elemzés során hatékonyan segítheti.

A tudományos fokozattal rendelkező fiatalok életpályájának alakulását eddig még nem alkalmazott megközelítésben, a szakmai identitás alakulásával párhuzamosan elemezzük. Munkánk során feltételezzük, hogy a konkrét életpálya események és a szakmai identitás – a „tudósi hivatás” Weber által megkülönböztetett ’külső’ és ’belső’ feltételei – kölcsönösen hatnak egymásra, együttes vizsgálatuk a velük kapcsolatos társadalmi és tudományrendszer által meghatározott jelenségek mélyebb megismerésére, és új összefüggések feltárására is módot ad.

Az identitáselméletek közös alapját figyelembe véve közelítjük meg az identitás problémáját. Az elméleteknek arra a megállapítására támaszkodunk, mely szerint az identitás fogalma az állandóság, azaz (ön)azonosság princípiumán túl a mozgás, változás, különbözőség jegyeit is hordozza, és az egyén és társadalom kölcsönhatásának leképeződését is integrálja (Bauman [2001]; Bruner [2001]; Ricoeur [1999]; Erős [2001]; Pataki [2001]). Mint ilyen, az identitás kategóriája alkalmas arra, hogy megfelelő kereteket biztosítson az életpályák alakulása során végbemenő cselekvések egyéni – társadalmi dinamikájának vizsgálatára.

Disszertációnk célja nem az egyéni szakmai identitások megismerése, de nem is a fokozatszerzést követő életpálya ívének karrierállomásokon át való pontos

megrajzolása, hanem ezek kölcsönhatásának, és az e mögött álló társadalmi folyamatoknak és tudományrendszerből eredeztethető, az egyének társadalmi cselekvéseit meghatározó tényezőknek feltárása. Így a Weber által elméleti szinten elkülönített 'belső' feltételeknek megfelelően, de esetünkben tisztán empirikusan vizsgált szakmai identitásnak is az életpálya eseményekben megnyilvánuló, az életpálya fordulópontokon ható „külső” meghatározottságát elemezzük.

Ennek a szemléletnek megfelelően az életpályát és az identitást párhuzamosan, kvalitatív eszközökkel vizsgáljuk, ezek egymásra hatására, együttes alakulására koncentrálunk. Az életpálya és identitás párhuzamos vizsgálatára, a cselekvések szándékolt értelmének megismerésére a legmegfelelőbb módszert a narratív identitás elméletében gyökerező megközelítésmód kínálja. Ennek, illetve elméleti háttérének bemutatására a következő fejezetben bővebben kitérünk.

Az identitás vizsgálatának is figyelmet szentelő szemléletmód ellenére dolgozatunk nem identitásvizsgálat, hanem életpálya kutatás, mivel fókuszában elsősorban az életpálya alakulásának meghatározói állnak.

III. 2. Az identitás megközelítése

III.2.1. A narratív identitás elmélete

Az identitás problematikájával több tudományterület foglalkozik: a filozófia, a pszichológia – különös tekintettel a szelf-pszichológiára –, a szociálpszichológia, szociológia, kulturális antropológia, valamint a viszonylag új keletű multidiszciplináris tudományág, a narratológia – de persze további más tudományágak is érintik alkalmanként a területet. A különböző tudományágakban kialakuló szemléletmódok és elméletek egymással vitatkoznak, illetve egymást segítik. Munkánk során részben a narratív identitás elmélete felől közelítjük meg az identitás kategóriáját, ezért az alábbiakban érintőlegesen bemutatjuk az identitásfogalom narratív megközelítésének tudományágak között szövődött elméleti háttérét.

A narratív identitás elmélete az én posztmodern dekonstrukciójával, szituatív, helyzettől függő narratív struktúraként való felfogásával van összefüggésben (pl. Bauman [1999]).

A posztmodern identitáselméletek rendkívül szerteágazó problematikáját, bőséges szakirodalmát nem áll módunkban itt tárgyalni, de a narratív identitás megközelítésmódjának jobb megértéséhez, illetve kutatási eredményeink megfelelő értelmezéséhez legalább érintőlegesen utalnunk kell ezek disszertációnk szempontjából jelentős központi felvetésére.

A posztmodern állapot kibontakozásával egyre intenzívebben lett érezhető, hogy a korábbi, stabilnak látszó identitáskeretek meginognak és eltűnnek. Nem állt már az egyén rendelkezésére se a világban, se önmagán belül az életesemények értelmezésére egy igazán megbízható, stabil keret. Azt vettük észre: az életet túlságosan sokféleképpen élhetjük, túlságosan sok lehetőségünk lett arra, ahogyan gondolkozhatunk a világ, a magunk dolgairól. Mindenből túlságosan sok van ahhoz, hogy valamit igazán a sajátunknak érezhessünk. A sok lehetőség között választásainkkal sem tudtunk már teljesen azonosulni, döntéseinket se éreztük feltétlenül teljesen a magunkénak, azok gyakran magunk előtt is esetlegesnek tűntek.

Ahogy Zygmunt Bauman fogalmaz: *„A mi életküzdelmek () „a lét elviselhetetlen könnyűségében” oldódnak fel. Sosem tudjuk biztosan, mikor nevéssünk, és mikor sírjunk. És alig van olyan pillanat az életben, amikor sötét sejtelmek nélkül azt mondhatnánk: „Megérkeztem””* (Bauman [1999]).

Bauman nem az elmúlt gondtalanságon busong – azt se állítja, hogy ilyesmi bármikor is létezett volna. Meglátása szerint nem arról van szó, hogy az emberi cselekvés ma mulandóbb, vagy kiszámíthatatlanabb lenne, mint korábban volt, egyszerűen csak arról, hogy ez a mulandóság és kiszámíthatatlanság egyre inkább vonatkozik az embert körülvevő világra is. Mi – őseinktől eltérően – kénytelenek vagyunk nap mint nap annak tudatában élni, hogy nem bízhatunk már a szigorúan strukturált idő-tér és a világ tartós voltának tudatában. Abban, amit visszamenőleg elődeink világának sajátjaként tételezünk. Ezen a bázison pedig, Bauman meglátása szerint, jobb is, ha az ember nem épít magának tartós identitást. A posztmodern társadalom legnagyobb stratifikáló tényezőjének Bauman a választási szabadságot látja. *„Egy jól szabott, tartós identitás nem teljesítmény többé, egyre inkább és láthatóan teherré válik. A posztmodern életstratégia sarokpontja nem egy identitás megalapozása, hanem a rögzítés elkerülése”* (Bauman [1999]).

A posztmodern gondolkodóinak identitásra vonatkozó meglátásai e köré a probléma köré csoportosulnak. Egy olyan társadalmi környezetben, amelyet így írhatunk le, egyes megközelítések szerint az én-identitás létezése is

megkérdőjeleződhet. Lássuk először ennek legszélsőségesebb megközelítését, a szociális konstruktivizmus irányzatát, mely már az identitás narratív megközelítését mutatja.

A pszichológiában – más tudományos elméletekkel a háttérben – elsősorban Harré és vele a szociális konstruktivizmus irányzata az ént a diskurzus termékének, tehát a nyelvtől, a nyelvi konstrukciótól, a dialógusoktól elválaszthatatlannak tekinti. A beszédaktus elmélet nyomán, mely szerint a nyelvi eszközökkel létrehozott cselekvések sajátos konstruált valóságot hoznak létre, az irányzat az ént is nyelvi konstrukcióként értelmezi, mely mögött nincsen „valóság”. Ebben az értelmezésben a társadalmi valóság se tekinthető külső, objektív, független, stb. adottságnak, inkább azt mondhatjuk, annak folyamatosan, különböző szituációkban szerkesztődik, „beszélődik” létre – így, vagy úgy, szituatívan – valamilyenfajta értelmezése. Ebben az elméletben tehát a valóság és az én is nyelvi alakzatokra vezetődik vissza, ezáltal dekonstruálódik, kvázi valósággá válik (Pataki [2001]).

Más tudományterületen, más céllal és érveléssel, az egyén megértésének feltételeit és lehetőségeit vizsgálva, mégis részben ehhez, az elbeszélte valóság gondolatköréhez kapcsolódva fejt ki programját Ricoeur. A filozófia határait feszegetve tulajdonképpen ő is az élettörténet identitásképzésben játszott szerepének diskurzusához járul hozzá. Programjának eredményeként egy új szövegelemzést tesz az emberi megnyilvánulások megértésének paradigmájává. Ricoeur szerint a narratívumok nem egyszerűen alkotójuk egyéni szándékainak megfelelően alakulnak, hanem sajátos, bizonyos értelemben objektívnek tekinthető életük van: speciális módon magukon hordják a kultúra, a társadalmi környezet hatását. Ezeknek az általános formáknak, kulturális, társadalmi lenyomatoknak az ismerete az egyén megértésének alapfeltétele (Karterud – Monsen [1999]).

Ricoeur identitásfogalma – az identitáselméletek közös gyökerét további ágakra bontva – az azonosság két különböző értelmének, az „*idem*” és „*ipse*”, azaz az *ugyanaz*: az időbeli állandóság, illetve az *őmagaság*: az állandóság és változás közötti kapcsolatok végtelen lehetőségét hordozó állapot problematikájának felismerésére épül, és ez utóbbira, az *őmagaság* hordozta feszültség dinamikájára fókuszál (Ricoeur [2001]). „ ... *nem látjuk, milyen szabály révén válhatna elgondolhatóvá az állandóság és nem-állandóság keveredése... Mégis van bizonyos előzetes tudásunk e szabályt illetően, amennyiben az élet összefüggésének fogalma mégis a változatlanosság és változás jeleinek bizonyos fajta keveredésének irányába*

orientál minket. S ez az a pont, ahol az elbeszélés közvetítő lehet.”(Ricoeur [2001] p.16, kiemelés az eredetiben.) A narratív identitás ebben a ricoeuri értelemben tehát az állandóság és változás egyéni, identitáson belüli feszültségét vezeti el, és szervezi újra és újra egységbe: konzekvens, kerek történeté.

A narratív identitás elméletet „szélsőségessége” – valójában sok esetben egyszerűen csak félreértettsége – miatt sokan támadják. Alapgondolata nem új keletű: töredékében ugyan, de már Eriksonnál, az identitás fogalmának bevezetőjénél megjelenik: „*mindenkori pszichoszociális identitásunk reflektált élettörténetünk terméke és eredménye*” (Erikson, idézi Pataki [2001] p. 227); a narratív identitás-elméletek ezt a gondolatot viszik tovább a posztmodern elméletek, a beszédaktus elmélet, és a hermeneutika fejlődésének ismeretében.

A narratív identitás elméletének alap megállapítása az, hogy identitásunk élettörténetünk egységében áll, és ez ugyanolyan jellegű, mint az elmesélt történet egysége (Tengelyi [1990]; Pataki [2001]). Ha pedig azt feltételezzük, hogy ezek a struktúrák megegyeznek, akkor az élettörténet vizsgálatával a beszélő identitása vizsgálható. E vizsgálat korlátairól a narratív identitás szakirodalmán belül is vita van, abban azonban többnyire egyetértenek az elmélet képviselői (pl. Bruner [2001]; Ricoeur [1999];) hogy a személyes narratívák tartalmukat és formájukat tekintve is, valahogyan az egyén identitását hordozzák.

Az egyén önazonossága, az, ahogyan „magát megéli”, természetesen folyamatosan változik. Az elmesélt történetek a narratív identitás szemlélete szerint ennek megfelelően úgy képezik le a megélt életet, hogy a mesélő mindenkori belső valóságát, múltjának adott pillanatban érvényes (ön)reflexióját tükrözik. Az elmesélés pillanatában a múlt eseményei a jelen szemszögéből szerkesztődnek egységes egészé, a szelekció, a felfűzés logikája és az érvelés a jelen aspektusából történik, a múlt és a jelen így kapcsolódik össze dinamikusan az elmesélt élettörténetekben.

Mielőtt rátérnénk a narratív identitás elméletének gyakorlati alkalmazhatóságára, és disszertációnk módszereinek ismertetésére, érintenünk kell az identitás problémakörén belül a szakmai identitás megközelítésének és vizsgálhatóságának kérdését.

III.2.2. A szakmai identitás megközelítése

Az identitás szakirodalmán, különösen a pszichológiai ágán belül vita van arról, hogy lehet-e, érdemes-e részidentitásokról – így például szakmai identitásról – beszélni. A szakmai identitás mint empirikus kategória természetesen nem létezik a valóságban, azaz nem választható le a személyiség, az identitás egészéről. Az identitásdimenziók nem különülnek el egymástól függetlenül, önálló, elhatárolható identitás-fragmentumokként: ezek meglátásunk szerint azonban egy ember önazonosságának alkalmas vizsgálati kategóriái, melyek lehetővé tesznek bizonyos gondolatmeneteket. Ilyenformán a szakmai identitás vizsgálati kategóriaként a kvalitatív kutatásokban nagyon jól használható.

Az identitás bőséges hazai és nemzetközi – pszichológiai, szociológiai, filozófiai – szakirodalmában főként elméleti munkák születtek, melyek jelentős hányada elsősorban az én-identitást tárgyalja. Az identitás egy-egy dimenziójára koncentrááló munkák között a külföldi szakirodalomban is nagyon kevés a szakmai identitással foglalkozó (pl. Holmes [2006]), a kutatói identitást pedig még kevesebben vizsgálták (pl. Hunt [2006]; Henkel [2000]). Az alábbiakban azokat a külföldi szakirodalomban fellelhető munkákat vesszük sorra, melyekhez témánk és megközelítésmódunk a legszorosabban kapcsolódik.

1993 és 1999 közötti saját felsőoktatási tárgyú konferencia előadásainak szövegeiben a metaforák használatának a személyes tudás publikus megformálásában, és a szakmai identitás nyilvános reprezentációjában játszott szerepét vizsgálja Hunt (Hunt [2006]). A metaforák évről évre változó használatán keresztül mutatja meg saját szakmai identitásának változását. Az identitást a narratív identitás elméleteihez hasonlóan közelíti meg, ezt Karpiak létra-metaforájával szemlélteti „*Az egyén minden létrafokról önmaga és a világ tágabb nézetét éri el. A korábbi nézőpontok ott vannak, de újra interpretálódnak és egy tágabb, ezeket is befogadó nézőpontba alakulnak*” (Karpiak 1992, p. 53 idézi Hunt 2006 p. 324.). Elemzésében kitér saját képi gondolkodásának a tanításban és a kutatói munka során játszott szerepére, jelentőségére. Mindennek segítségével megpróbálja demisztifikálni azt a folyamatot, ahogyan a metaforák használatán keresztül a személyes intuitív tudás szakmai tudássá és gyakorlattá alakul át.

Henkel (Henkel [2000]) szintén a posztmodern identitáselméletek, részben a narratív identitás elmélete felől közelít a felsőoktatásban dolgozók szakmai

identitásának alakulásához. A felsőoktatási szakmai identitás három dimenzióját különbözteti meg: a diszciplinárisat, a vállalkozóit és a hivatásbelit. Empirikus vizsgálatában arra keresi a választ, hogy a felsőoktatásban végbement tudománypolitikai változások milyen hatással vannak a felsőoktatásban dolgozók, különös tekintettel a kutatók, az oktatók, illetve a menedzserek szakmai identitásának alakulására.

Szintén a narratív identitás elmélete felől, a munkahelyi anekdotákat elemezve vizsgálja a szakmai identitás reprezentációját Holmes (Holmes 2006). Önkéntesek által magnóra rögzített munkahelyi interakciókból felépített adatbázis nyelvi korpuszából a munkahelyi anekdotákat kiválogatva és ezeket narratív elemzésnek alávetve vizsgálja a szakmai identitás narratívumokban való megmutatkozásait. Elemzése rámutat arra, hogy ezek hogyan járulnak hozzá az egyén szakmai identitásának konstrukciójához, és ennek munkahelyi reprezentációjához, miközben számtalan más – például szórakoztató, kapcsolatokat megerősítő – funkciót is betöltenek. Megközelítésében egy történet, a mesélés módja, a használt szavak mind a mesélő szakmai identitásának, saját magáról felépített és a kollégák felé kommunikálni kívánt képének megnyilvánulásait jelentik.

Mindhárom bemutatott munka távolról kapcsolódik az általunk végzett vizsgálathoz. Hunt vizsgálatának speciális, személyes jellegéből adódóan eredményei és módszerei is nehezen kapcsolhatók össze más kutatásokkal. Munkájából az identitás megközelítése az, amely hozzájárult saját szemléletmódunk kialakításához. Henkel kutatásának tárgya közelebbi ugyan a mi vizsgálatunkéhoz: ez a felsőoktatásban dolgozók szakmai identitásának alakulása, ő azonban szemben velünk nem az életpálya, hanem az identitás alakulását tartja elemzése fókuszában, azt azonban egy általa kiemelt szempontból, egy felsőoktatási reform hatásainak szempontjából, jobbra kérdőíves módszerrel vizsgálja. Szemléletmódja nem, de gyakorlatban alkalmazott módszere tehát távol esik a miénktől.

Holmes narratív elemzése az, mely legközelebb áll az általunk is alkalmazott megközelítéshez és módszerhez, esetünkben a munka célja és tárgya azonban egészen más, mint Holmes-nál, aki nem a kutatói, hanem általában a munkahelyi szakmai identításra fókuszál. Elemzését cégeknél, illetve a filmes szakmában rögzített hangfelvételeken végzi el, vizsgálatának fókusza szűkebb a disszertáció fókuszánál, módszere azonban, a narratívumok alapos, szekvenciális szintű, nem

narratív interjúkon, hanem spontán beszélgetéseken alkalmazott elemzése, jelen disszertációban is megjelenik.

Hazánkban empirikus identitáskutatás tudósok, kutatók körében egyelőre nem zajlott. Néhány tanulmány, egy – sajnos igen rövid – nyílt párbeszéd megjelent a tudós szerep rendszerváltás utáni átalakulásáról (Farkas [2000]; K. Horváth [2003]; Pikó [2003]), de ezek az írások a társadalomtudósok szerepének megváltozására vonatkoztak, és nem empirikus, hanem elméleti, időnként – nagyon szimpatikusan – introspektív felhangokat is megzendítő megközelítéssel éltek. A természettudósokat ez a dialógus nem, vagy csak néhány összehasonlítás, példa erejéig érintette. Pedig a rendszerváltással járó szerepátalakulás nagy trendjei, melyeket a párbeszéd egyik szereplője (K. Horváth [2003]) a társadalomtudósokra vonatkoztat, részben, csekélyebb mértékben a természettudósokra is vonatkozhatnak: „... *azt tartom jellegzetesnek, ahogyan a társadalomtudós szerepei sokrétűvé, tevékenysége kiterjesztésével tudós-önazonossága polifonná válik.*” (K. Horváth, [2003]). Bár a rendszerváltással a társadalomtudósok terepe, tudományszervezési közege, nemzetközi kapcsolódásainak jellege és intenzitása, „rendes működése” szükségszerűen nagyobb változáson ment át, mint a természettudósoké (Pikó [2003]), a társadalmi – gazdasági – oktatáspolitikai és tudományos közeg változása valószínűleg a természettudósi életstratégiákat is jelentősen átformálta. A tudományos szerepkör válságjelenségeinek (Pikó [2003]) egy része, így például az oktatói-kutatói lét bizonytalansága, az elavulttá váló, majd dinamikusan változó egyetemi struktúra, a német egyetemi és szovjet tudományszervezési modellek által meghatározott múltban gyökerező tudományon belüli hierarchia a természettudósokat is érinti. Sőt, egyes jelenségek őket talán még inkább, hiszen sokkal tökeigényesebb kutatásokat végeznek, mint a társadalomtudósok. A természettudományos tudományágak képviselőiről egyúttal azt is feltételezhetjük, hogy talán könnyebben alkalmazkodtak a megváltozott helyzethez, hiszen tudományterületük nem nemzeti jellegű. Legalábbis erre utalnak a brain drain kutatások megállapításai, a migrációban érintett természettudósok becsült arányai.

A kivándorlók pontos arányait, a fő- és esetleges mellékállások mintázatait, a tanácsadói, vállalkozói, vagy akár a szakmától távoli szerepeket is felvevő oktatók és kutatók, valamint a tudományos pályáról teljesen elkanyarodó természettudósok arányát a kidolgozandó pályakövető kutatásoknak, alapos kérdőíves adatfelvételeknek kell feltárniuk. A „*polifon önazonossággal*”, vagy

szerepváltásokkal, nagyobb életpálya fordulókkal összefüggő identitásváltás, vagy -váltás vizsgálata azonban kvalitatív módszereket, mélyebb elemzéseket igényel.

Mindezen elméleti keretek, és általános szinten felvetett problémák meghatározása után áttérünk a disszertáció mögött álló kutatás részletes bemutatására.

III.3. Tudományági keret: a biológia tudománya

Életpálya kutatásunkat egy tudományágon, a biológián belül végezzük el. Bár a biológián belül is nagyon eltérő jellegzetességekkel bírhatnak az egyes szakterületek, illetve vannak olyan rokon, illetve inter-, multi-, és transzdiszciplináris tudományok, melyektől nehezen elkülöníthető a biológia tudománya,³⁰ a jelen munkában meghatározott fogalmi keretek és a kutatás alapos előzetes tájékozódáson nyugvó konceptualizálása mégis megfelelően szűkítik világos, jól értelmezhető határok közé a kutatást és annak eredményeit.

A biológia tudományon belül meglehetősen széles a tudományos paletta, sokféle szakterülettel, és – megalapozó interjúink szerint – esetenként sajátos, eltérő lehetőségeket kínáló, egyéni jellegzetességekkel bíró tudományos munkaerőpiaccal. Annak érdekében, hogy a célul kitűzött, az elemzés mélységét biztosító, a kutatás szemléletét kiteljesítő kutatási koncepció megvalósulhasson, azaz, hogy egy viszonylag homogénnek tekinthető tudományágot vizsgálhassunk, a biológia tudományon belül csak olyanokkal foglalkoztunk, akik infraindividuális biológiából³¹ szereztek fokozatot. Az eredmények e szigorú szűkítés következtében, a tudományterületi specifikumok miatt többnyire csak az infraindividuális biológiai tudományokból fokozatot szerzettekre vonatkoztathatók.

Az, hogy ezt a tudományt, illetve a biológusokat választottuk a kutatás tárgyául, több szempont által meghatározott. A *brain drain* kutatások korábban bemutatott megállapításaival összhangban, illetve az ezek által felvetett kérdések legadekvátabb vizsgálatára a természettudomány területéről kellett tudományágot választanunk. Hogy a természettudományokon belül a biológiára esett a választás,

³⁰ A biológia tudományról, annak egy lehetséges belső tagolásáról és más szakterületekkel való átfedéseiről részletesebben lásd a függelék „A biológia tudomány” című anyagát.

³¹ Infraindividuális biológia: az egyed, mint szerveződési szint alatti szinteknek (sejt, szövet, szerv, szervrendszer) és azok alkotóinak felépítését, működését tanulmányozó szakterületeket soroljuk ide (pl. molekuláris biológia, sejtbiológia, szövettan, stb.).

több tényező által meghatározott. A biológia napjaink egyik leglendületesebben és legszerteágazóbban fejlődő tudománya, Freund Tamás megfogalmazása szerint "[a] fizika és a kémia évszázada után most a biológia korszakát éljük." (Kipke [2001]) A biológusok kutatói, tudományos, illetve nyílt munkaerőpiaci mozgásterére is kimondottan nagy, életpálya-lehetőségeik szélesek, sokféle ágazatban, sokféle pozícióban megtalálhatók. A biológia nem nyelvhez, társadalomhoz kötött tudomány, a biológusok tudományos teljesítménye nemzetközi szinten méretik, a fokozattal rendelkezők gyakran a nemzetközi tudományos munkerőpiacon találnak állásra. Az infraindividuális biológiai meglehetősen költség- és eszközigényes képzés, többnyire laboratóriumi tevékenységgel jár együtt, a fokozattal rendelkező biológusok képzése tehát komoly anyagi ráfordítást jelent az államnak, és természetesen magának az egyénnek is. A MAB adatbázisa szerint 1993 és 2006 decembere között biológia tudományokból kilencszáztizenhét fő kapott PhD fokozatot, ezzel a biológia a második helyen áll a tudományágak között a PhD fokozatot szerzők abszolút számát tekintve.

**Doktori védések tudományáganként a legnépszerűbb tíz területen
1993-2006 között**

Tudományág	Védések száma
Kémiai tudományok	1070
Biológiai tudományok	917
Irodalomtudományok	613
Fizikai tudományok	593
Nevelés- és sporttudományok	541
Történelemtudományok	539
Nyelvtudományok	502
Klinikai orvostudományok	469
Földtudományok	450
Matematika- és számítástudomány	394

2. Táblázat: Doktori védések száma tudományáganként

A KSH 2007-re vonatkozó adatai szerint a vállalati kutatóhelyek száma biológiából más tudományágakkal való összehasonlításban rendkívül alacsonynak, a kutató-fejlesztő intézeteknél és a felsőoktatásban működő kutatóhelyek száma természettudományokon belül átlagosnak mondható. A biológia tudományon belül kutató-fejlesztő intézeteknél kilenc, a felsőoktatásban harminckilenc, vállalkozásoknál pedig mindössze tizenhét kutató-fejlesztő hely működött.

Ugyanebben az évben a kutató-fejlesztő helyeken foglalkoztatott, kutatással-fejlesztéssel foglalkozó biológusok tényleges létszáma nyolcszázhatvankilenc, teljes foglalkoztatottra átszámított létszáma ötszáznyolcvanöt fő volt. A kutató-fejlesztő helyeken foglalkoztatottaknak negyvennyolc százaléka rendelkezett PhD, vagy kandidátusi fokozattal.

A kutatói létszámadatokhoz viszonyítva a PhD fokozattal rendelkező biológusok száma tehát rendkívül magas. Alapvető kérdés, hogy mi történik a biológusokkal a tudományos fokozat megszerzése után. A tudományág lendületesen és szerteágazóan fejlődő volta miatt, valamint e statisztikák alapján döntöttünk úgy, hogy a biológusok körében végezzük el vizsgálatunkat.

IV. A disszertáció célja

A disszertáció mögött álló kutatás célja, hogy a PhD fokozattal rendelkező fiatal biológusok életpályájának fő fordulópontjain végrehajtott *cselekvéseit megértsük*. Az életpálya fordulópontokon végbemenő cselekvések közül a *társadalmi cselekvések* megértésére koncentrálnunk. Megértésen a weberi értelemben vett, tehát a cselekvő *szándéka szerinti értelem* megértését értjük. Az életpálya fordulópontokon végbemenő cselekvések *szándékolt értelmének* megismerését, a szakmai identitás kategóriájának vizsgálatba való bevezetésével tesszük teljesebbé (Weber [1987]).

Célunk tehát az empirikus vizsgálat és elemzés során az életpálya fordulópontok és az ezeken végbemenő *társadalmi cselekvések* azonosítása, e cselekvések *szándékolt értelmének megértése* e szándékolt értelem egyéni, társadalmi illetve tudományrendszerben gyökerező meghatározóinak feltárásával.

A disszertáció mögött álló kutatás, így meghatározott céljának megfelelően, feltáró jellegű, alapozó munka. Eredményeink nem kvantifikált, statisztikailag tesztelt megállapítások, hanem a bemutatott szakirodalom feldolgozása, illetve a megalapozó kutatási szakasz első interjúinak elkészítése után megfogalmazott kutatási problémák és kérdéskörök kvalitatív eszközökkel alaposan feltárt összefüggéseinek elemzéséből származnak. Megállapításaink elsősorban az egyéni életpályák megismerése során végbemenő cselekvésekkel összefüggő társadalmi, illetve a tudományrendszerből származtatható – weberi értelemben vett 'külső' – hatások kiemelésével születtek.

A vizsgálat feltáró jellege, és az ehhez illeszkedő, munkánk során alkalmazott módszerek sajátosságai miatt hipotézisállításra csak korlátozottan volt lehetőségünk. A korábban bemutatott, a témához kapcsolódó életpálya kutatások, és a munkaerő migrációjával kapcsolatos munkák megállapításait, illetve az általuk felvetett kérdéseket, a K+F szektorra, és a PhD képzésre vonatkozó statisztikai adatok egybevetését, a magyar tudományrendszer történeti meghatározóit, és jelenlegi alakító hatásait figyelembe véve és mindezeket megalapozó kutatási szakaszunk interjúinak eredményeivel összevetve azonban élünk néhány konkrét feltételezéssel. Ezek a következők:

(1.a)³² Feltételezzük, hogy a tudományos életpálya általunk vizsgált szakasza, azaz a fiatal kutatói évek időszaka tudatosan nem tervezhető, nem alakítható. E mögött meglátásunk szerint a következők állnak: a PhD fokozat bevezetése óta a felsőoktatási és akadémiai kutatóhelyek létszámadatainak tulajdonképpeni változatlansága, és a vállalati kutatóhelyeken foglalkoztatott kutató-fejlesztő tevékenységet végzők abszolút számának csekély emelkedése mellett a tudományos fokozatot szerzők számának jelentős növekedése, valószínűsíti, hogy a túlképzés miatt a PhD fokozatszerzők elhelyezkedési problémákkal küzdhetnek. A szovjet típusú tudományszervezés tudományos előmeneteli lépcsőinek (beosztásainak, címeinek) továbbélése, pontosabban a PhD fokozattal rendelkezőknek e lépcsőkkel kapcsolatos besorolási és kinevezési bizonytalansága, valamint a posztdoktori állások, pályázatok korlátozott száma, és esetleges kiírása, azaz a posztdoktori rendszer kiépíthetlensége feltételezésünk szerint tovább erősíti a túlképzésből eredő nehézségeket.

(1.b) Ezzel összefüggésben feltételezzük, hogy az életpálya tudatos tervezhetőségének hiánya visszahat a tudományos fokozatot szerzők szakmai identitásának alakulására is. Meglátásunk szerint a korábban bemutatott kvalitatív életpálya-kutatás interjúrészeiben a fokozattal rendelkezőknél megjelenő passzivitás, látszólagos sodródás részben a tervezhetőség hiányának, az életpálya kiszámíthatatlanságának tudható be.

(1.c) Feltételezzük mindezzel kapcsolatban, hogy a doktori iskolák a vizsgálati időszakban nem tudtak olyan szakmai identitást erősítő szerepet betölteni, mely az életpálya tervezhetőségének nehézségeit kompenzálni tudta volna. Emellett a kettős történeti hagyományban gyökerező, máig továbbélő értelmiségi szerepfelfogás által meghatározott szellemiségük, és az általános szemlélet szerinti, egyértelműen a tudósképzésben meghatározott céljuk miatt a doktori iskolák alternatív, nem tudományos életpályára való felkészítésre nem lehettek alkalmasak.

³² Az egyes hipotézisekre és kérdésekre vonatkozó megállapításainkat a disszertáció Fő megállapítások című fejezetében a megállapítások után tett, a megfelelő hipotézis és kérdés sorszámával megegyező, zárójelbe tett számmal jelezzük.

(2) Weber az általa azonosított intellektualizálódási folyamat azon szakaszán tartotta meg előadását a tudósi hivatásról, amikor azzal kapcsolatban még a vallási aszkézishez fogható elvárásokat fogalmazhatott meg. A posztmodern identitáselméletek problémafelvetésének ismeretében feltételezzük, hogy az általunk vizsgált szakmai identitás *hőfoka* és *intenzitása* a weber által kifejtettektől nagyban különbözik, egyúttal azonban azt is feltételezzük, hogy a hazai tudományrendszert átható értelmiségi szerepfelfogás továbbélése miatt a fiatal tudósok magukkal szemben támasztott elvárásainak *tartalma* nem változott számottevően.

(3) A munkaerő migrációjával kapcsolatban bemutatott kutatói megállapításokkal összhangban, és ennek kérdésfeltevéséhez kapcsolódóan feltételezzük, hogy a külföldön elhelyezkedő fokozatszerzők részben a *brain waste*³³ jelenség elkerülése érdekében, tehát kényszerből vándorolnak külföldre a fokozatszerzés után. Ennek igazolása azt is jelenti, hogy a jelenség mögött munkaerőpiaci, illetve túlképzési probléma van, tehát nem egyszerűen a vonzóbb lehetőségek miatti agyelszívás történik.

Vizsgálatunk alapvetően a fentiekhez kapcsolódó, de ezeknél tágabb problémakörök elemzésére irányult, ezeket az alábbi, a hipotéziseknél általánosabb szintű kérdések formájában fogalmazhatjuk meg:

(4) Milyen fordulópontokat és ezekhez kapcsolódva milyen társadalmi cselekvéseket azonosíthatunk a fiatal, tudományos fokozattal rendelkező biológusok életpályájának alakulása során?

(5) Milyen tipikus karrierutak rajzolódnak ki a PhD fokozattal rendelkező fiatalok körében, milyen mechanizmusok útján alakulnak ezek?

(6) Milyen szerepe van a szakmai identitásnak az életpálya események alakulásában, illetve hogyan hatnak vissza az egyes életpálya események, helyzetek a szakmai identitás alakulására?

³³ Agyvesztés, azaz: képzett emberek nem tudnak végzettségüknek megfelelő állásban elhelyezkedni, ezért alacsonyabb végzettséget igénylő munkakört töltenek be.

(7) Milyen szerepük van a tudományrendszer egyes intézményeinek, és képviselőinek (doktori iskoláknak, oktatóknak, kollégáknak, munkahelyeknek) az életpályák alakításában és a szakmai identitás formálásában?

V. A vizsgálat módszerei

Mivel megalapozó, feltáró jellegű kutatást végeztünk, munkánk során kizárólag kvalitatív eszközöket alkalmaztunk: narratív, illetve félig strukturált interjúkat, és fókuszcsoport vizsgálatokat készítettünk. Mind az interjúzás, mind a fókuszcsoport vizsgálat a jelenségek mélyebb összefüggéseinek, a rejtett, vagy komplex oksági kapcsolatoknak, összetett, beágyazott véleményeknek, korábban ismeretlen mechanizmusoknak a felderítésére alkalmas. A négyszemközi viszonyból adódóan az interjúzás módszereket egy-egy eset teljes, alapos megismerésére használtuk. A fókuszcsoportok esetén a cél nem annyira a teljes körű esetfeltárás, mint inkább a vélemények ütköztetése, jelenségek, tapasztalatok megvitatása és közös értékelése, valamint a témával kapcsolatos érzelmek, esetleges feszültségek feltárása volt. Az interjúk és a fókuszcsoportok segítségével az életpálya eseményeit nem egyszerű adatként, felsorolásszerűen, hanem történetekbe ágyazva ismerhettük meg, tehát a beszélgetések jelenjében fontosnak tartott szempontok és emlékek összefűzése alapján konstruált történetek, élettörténet-epizódok a mára – a beszélgetés jelenjére – vetített összefüggéseiben mutatták az életpálya eseményeit, illetve rajzolták ki a beszélő jelenbeli, a múlt életpálya eseményeire is reflektáló szakmai identitását.

A disszertációban a narratív identitás elméletén alapuló narratív életinterjú technikával is vizsgáltuk az életpályák és a szakmai identitás alakulását, ezek összefüggéseit és meghatározóit. A módszert azért találtuk rendkívül alkalmasnak ezek együttes, illetve a szakmai identitás kitüntetett vizsgálatára, mert a technika az empirikus vizsgálhatóság kedvéért nem hasít le mesterségesen részeket az identitás egészéből, nem befolyásolja annak megnyilvánulását kívülről irányított kérdéssorral, hanem a teljes én-identitás mindenkori konstrukciójához fér hozzá úgy, hogy a narratívumot, az adott kutatási kérdést³⁴ szem előtt tartva szerkeszti meg a beszélővel. Így tulajdonképpen az elbeszélte történetben a teljes én-identitás megmutatkozik, de a nézőpont, amelyből szerkesztődik, nem esetleges lesz, hanem

³⁴ Jelen esetben azt a kérdést „Hogyan alakul a fiatal kutatók életútja és szakmai identitása”.

pontosan a kutatási kérdés nézőpontja: jelen esetben tehát az életút és a szakmai identitásé.

A narratív identitás elmélete nem kizárólag a narratív életútinterjú módszerének alkalmazásában jelenik meg megközelítésünkben. A külföldi szakirodalomnál bemutatott, a spontán munkahelyi beszélgetések elemzése során használt narratív technikát (Holmes [2006]) részben átvéve, a munka hagyományos kvalitatív vizsgálati szakaszain, egyes életpálya események értelmezése során is segítségül hívtuk a narratív identitás elméletének megközelítésmódját. Feltételeztük, hogy a beszélő narratívuma a fókuszcsoport beszélgetések, illetve a félig strukturált interjúk spontán megnyilvánulásai során is hozzáférést enged az identitás konstrukciójához.

A narratív megközelítésmód mellett a disszertációban „hagyományos” eszközökkel is vizsgáltuk az életpálya események, az ezeken végbemenő cselekvések és a szakmai identitás összefüggéseit: a múltra vonatkozó, kvalitatív adatfelvételek során gyűjtött emlékeken, tény- és véleményadatokon nyugvó elemzéssel rekonstruáltuk a szakmai identitás és életpálya gyökereit és felépülését, valamint a konkrét életpálya-eseményeket.

V.1. A félig strukturált interjú

A félig strukturált interjú, melyet a kutatás két szakaszában készítettünk, tulajdonképpen szakmai jellegű beszélgetésként fogható fel, amelyben a beszélgetés főbb irányai, céljai számunkra előre tisztázottak voltak ugyan, a megkérdezettnek mégis viszonylag nagy szabadsága maradt a beszélgetés menetének meghatározásában: témákat javasolhatott, vagy vethetett el, illetve, az érintett kérdésekben kötetlenül mondhatta el véleményét, építhette fel válaszát – tehát, szabadon beszélhetett. A rugalmas, az interjúalany számára szabadságot biztosító kérdésfeltevással és a vizsgálandó témakörök fókuszban tartásával olyan komplex adatok voltak nyerhetők, amelyek mind az interjúalanyok adott témáról való véleményének, mind perszonális reprezentációinak széleskörű és mély megértését lehetővé tették. A kutatás kérdései az interjú során részben a szubjektumra, annak cselekvéseire, az életpálya események, illetve a tudományrendszer ezekkel kapcsolatos jelenségeinek individuális megélésére, részben pedig pontosan lehatárolt problémákra – konkrét kutatási kérdésekre – vonatkoztak. A félig strukturált interjú tehát részben válaszokat, adatokat gyűjtött konkrét kutatási kérdésekre vonatkozóan, részben azonban a szubjektum személyes identitásának és cselekvései szándékának, és társadalmi beágyazottságának feltárására irányult. Az interjú, illetve az elemzés során ennek megfelelően tehát nem egyszerűen válaszadót, vagy adatközlőt láttunk az interjúalanyban, hanem annak komplex személyiségét, identitáskonstrukcióit és cselekvéseinek szándékolt értelmét is igyekeztünk feltárni. Azt mondhatjuk: a félig strukturált mélyinterjúk során valamit meg akartunk tudni az emberektől, és egyúttal az emberekről is.

V.2. A fókuszcsoport

Bár a fókuszcsoportokon kidolgozott vezérfonal mentén zajlott a beszélgetés, az egyéni megnyilvánulások tere tehát bizonyos tekintetben szűkebb volt, mint a félig strukturált interjúk esetén, mégis ez esetben is lehetőséget hagytunk a kötetlenül kialakuló beszélgetésekre. Így az interjúkhoz képest a csoporttagok egymással való

kommunikációjából, véleménycseréjéből nyertünk többlet információt. A fókuszcsoporthoz interjúval szembeni előnye, hogy nagyon alkalmas a vélemények, tapasztalatok ütköztetésére, konkrét problémák életszerű megvitatására, értékelésére és az ezekkel kapcsolatos érzelmek tanulmányozására. A beszélgetés a résztvevők attitűdjeinek, érzéseinek, preferenciáinak kifejezését is lehetővé tette, és a kutatási problémákkal kapcsolatban az okok, célok, tágabb összefüggések feltárását is hatékonyan elősegítette. A fókuszcsoporthoz a spontán módon felmerülő problémáknak, kérdéseknek is a mélyére hatoltunk, és ezeket kreatív módon meg tudtuk vitatni.

V.3. A narratív életút interjú

A narratív interjú felvételének speciális módjából adódóan az elbeszélő – interjúalany – teljesen önállóan, saját elemeiből, saját szavaival, saját elképzelései szerint építheti fel saját életének történetét (Kovács – Vajda, 2002). Az interjú készítője mindössze arra kéri, mesélje el élettörténetét az adott kutatási téma, jelen esetben a fiatal kutatók életútja és a szakmai identitás alakulása kapcsán. Bár a mérés mindig beavatkozás, a narratív interjú módszer a megkérdezésen alapuló kutatási módszerek között a lehető legnagyobb mértékben minimalizálja a beavatkozás mértékét, eredményeként tehát azt mondhatjuk: a beszélő élettörténetét kapjuk meg. Amikor az ember az élettörténetét meséli, nem csak a kérdezőnek, hallgatónak szánja: a maga számára is konstruálja azt. A külső személynek, feltételezett elvárásoknak való megfelelés igénye azonban itt közel sem olyan erős, mint a konkrét kérdések megválaszolása esetén, illetve az elemzés aprólékossága, az interjúalany beszédmódjának alapos megismerése által ez a hatás hatékonyan kiszűrhető.

A narratív interjú elemzése során az elmesélt szöveg alapján összeállítjuk a beszélő biográfiáját, azaz a megélt élettörténetét, és ezt is, valamint magát az elbeszélt élettörténetet is a kollektív hermeneutika eszközeivel elemezzük végig, végül a két részt egymással is összevetjük. Ezzel a rendkívül aprólékos módszerrel jutunk el az átfogó életrajzi konstrukció megértéséhez.

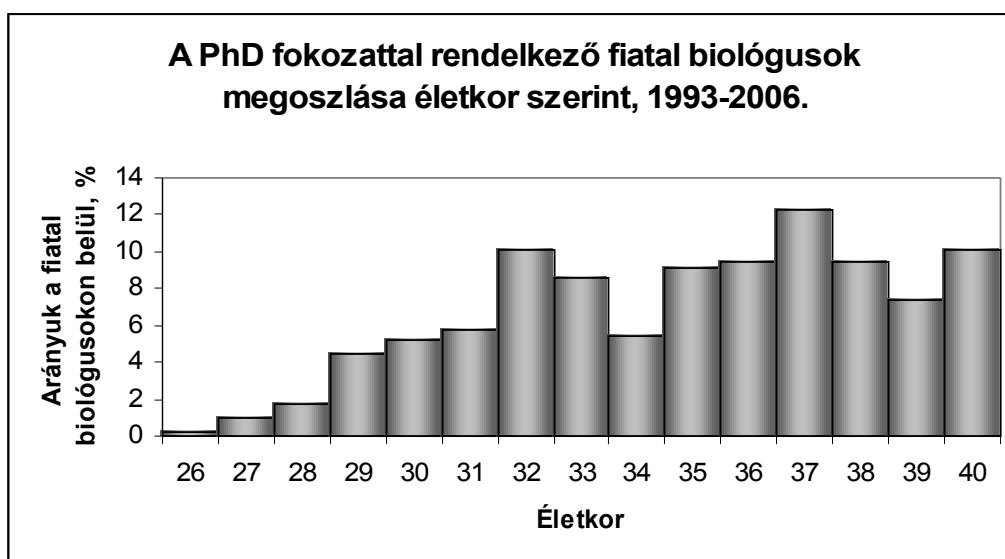
A módszer segítségével, az egyéni élettörténetből ugyan nem vehető ki a kutatóvá válás „általános társadalmi-történelmi folyamata”, ha egyáltalán létezne ilyen,

az azonban igen, hogy az egyéni identitás szerveződése hogyan megy végbe az adott társadalmi, és tudományrendszerben gyökerező feltételek mellett, azaz miképpen írható le a mindenkori személyes identitás, illetve az egyes cselekvések társadalmi eredete.

VI. Az alappopuláció jellemzői

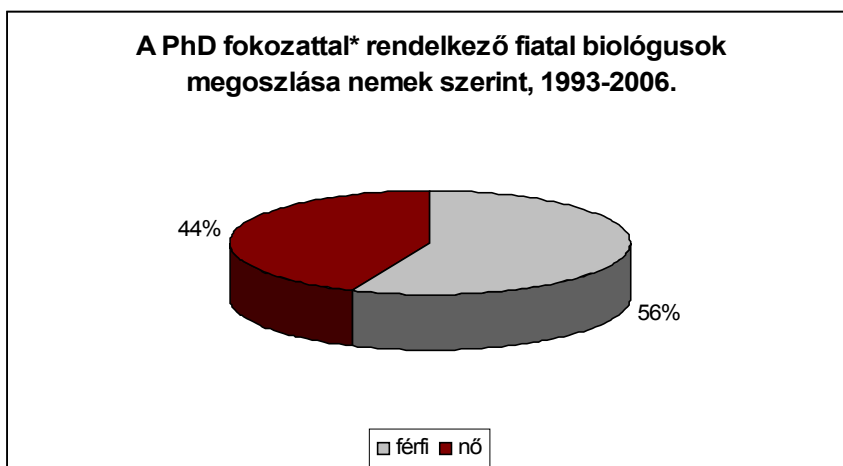
Kutatásunk során minden alkalmazott módszer esetén elméleti mintavétellel éltünk. A mintavétel szempontjait részben az alappopulációt jellemző alapadatok, részben kutatási kérdéseink, részben módszertani követelmények határozták meg, így az egyes módszerekkel megkérdezettek körét rendkívül szigorúan kellett kontrollálnunk. Az egyes módszerekkel megkérdezettek pontos demográfiai és szakmai összetételét külön-külön, módszerenként mutatjuk be.

Vizsgálatunk tágabban vett alappopulációja, azaz a negyven év alatti, fokozatát disszertáció megvédésével, nem átminősítéssel,³⁵ idehaza, a vizsgálati időszakban, azaz 1993 és 2006 decembere között szerző biológusok köre a MAB adatbázisából nagy vonalakban megismerhető. Az alábbiakban ezeket az adatokat közöljük.

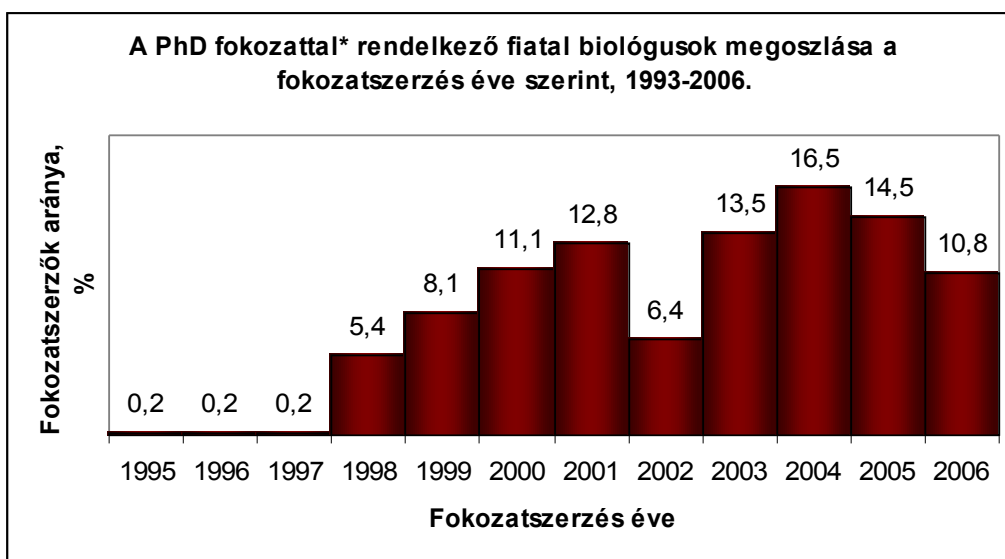

1. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása életkor szerint

³⁵ Az egyéni felkészülők nem voltak azonosíthatók a MAB adatai alapján, az életkor szerinti szűkítés azonban ezt a csoportot valószínűleg nagyrészt kiszűrte.

2. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása nemek szerint

3. ábra: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása a fokozatszerzés éve szerint

Az egyes fokozatot adó intézményekben végzettek aránya	%
Debreceni Egyetem	5,2
Pécsi Tudományegyetem	3,2
Szent István Egyetem	5,2
Szegedi Tudományegyetem	22,4
Eötvös Loránd Tudományegyetem	57,1
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	0,2
Semmelweis Egyetem	2,2
Debreceni Orvostudományi Egyetem	1,0
Gödöllői Agrártudományi Egyetem	1,5
Pécsi Orvostudományi Egyetem	0,7
Kossuth Lajos Tudományegyetem	1,2
<i>Total</i>	<i>100,0</i>

3. Táblázat: A fokozattal rendelkező fiatal biológusok megoszlása intézmények szerint

Ezt a tágabb populációt a feldolgozott szakirodalomnak, a doktoráltakra vonatkozó, MAB által vezetett adminisztratív adatbázis³⁶ másodelemzésének, illetve a korábbi kutatások tapasztalatainak alapján, az alábbiakban felsorolt szempontok szerint szűkítettük tovább, annak érdekében, hogy a kutatás a kitűzött céljait optimálisan elérhesse.

Életkorbeli keret

Kutatásunkat fiatal kutatók körében végeztük el, azaz: az életpályáknak a fokozatszerzést követő első nagyobb időbeni egységére koncentráltunk. Az EU kutatói életpálya szakaszolásának megfelelően a kutatói életpálya részének tekintettük a doktori iskola éveit is, ezt, a kezdő kutatói évek időszakát azonban csak a múltra vonatkozó kérdéseken át vizsgáltuk, a vizsgálatba nem vontunk be doktori iskolásokat, mivel vizsgálatunk a *tudományos fokozattal rendelkezők* életpályájának alakulására fókuszál.

A disszertációhoz kapcsolódó kutatások során a megkérdezés időpontjában³⁷ negyven évesnél fiatalabbakat tekintettük a vizsgálati populációba tartozónak. A korhatárt negyven évnél a biológusok számára is elérhető, fiatal kutatók számára kiírt

³⁶ A kutatás előkészítéséhez, a másodelemzés elvégzéséhez megkaptuk a MAB doktoráltakra vonatkozó adatbázisát

³⁷ A kutatás minden szakaszán a 40. életévüket 2006. december 31-ig be nem töltöket tekintettük ennek megfelelő korúnak.

hazai és nemzetközi kutatási és projektpályázatok korhatárainak, illetve a megalapozó kutatás interjú tapasztalatainak ismeretében húztuk meg.

A korhatár illetően kijelölésének megvan van a PhD fokozattal rendelkezők körének korábban bemutatott, az átmeneti időszakra jellemző sajátosságából következő előnye is: automatikusan kiszűri az átmeneti időszak idősebb korcsoportokhoz tartozó, a fiatalokétól jelentősen eltérő életpályát befutó, és motivációs mintát mutató képviselőit.

Földrajzi keret

Mivel a fokozatszerzés helye nagyban meghatározhatja az életpálya alakulását, illetve, mert a kutatás részben a hazai doktorképzésről is gyűjtött adatokat, és nem volt cél a munkát nemzetközi összehasonlító vizsgálattá bővíteni, kizárólag Magyarországon szerzett PhD fokozattal rendelkező személyek kerülhettek interjúalanyaink körébe.

Tevékenységi keret

A dolgozat címe „Fiatal kutatók életútja és szakmai identitása”. A cím a kutatás szemléletmódjára és kettős céljára utal, esszenciális, de módszertanilag nem teljesen korrekt, a kutatás során ugyanis valójában fiatal, PhD fokozatot szerzett, de a megkérdezés idején nem feltétlenül kutatóként dolgozó személyek életpályáját és szakmai identitását vizsgáltuk. Bár munkánk fókuszában tulajdonképpen a tudósi hivatás áll, nem lett volna módszertanilag indokolható kizárólag a kutatásban tevékenykedőket bevonni a vizsgálatba. Mind a felsőoktatásban és az akadémiai szférában elhelyezkedett kutatókat, mind kutatással nem foglalkozókat megkérdeztünk, hogy az életpályákat többféle irányba terelő ható tényezőket, és a különféle életpályákat befutók szakmai identitásának alakulását is feltárhassuk.

Szakterületi keret

Az első interjú felvétele előtt még nem tudtuk, hogy a későbbiekben kizárólag az infraindividuális, laboratórium-közeli témából fokozatot szerzettekre szűkítjük kutatásunk kereteit. Az, hogy így tettünk, az első néhány interjú tapasztalatainak volt köszönhető. A szupraindividuális témából, ökológiából

fokozatot szerző interjúalannyal készült interjú a többi, infraindividuális témából fokozatot szerzett, ehhez laboratóriumi munkát is végző interjúalanyéhoz képest eltérő életutat mutatott, inkább hasonlított egy társadalomtudós életpályájára, mint egy infraindividuális biológiával foglalkozó másik biológuséra. Csakhogy a társadalomtudósok lehetséges életpályáit „belülről” ismerjük, társadalomtudósokat nem állt módunkban bevonni a kutatásba, és munkánkat a biológián belül sem bővíthettük ki összehasonlító elemzéssé, ezért, bár az összehasonlítás kimondottan izgalmasnak ígérkezett volna, kénytelenek voltunk lemondani róla. A szigorú értelmezési keretek, az eredeti kutatási koncepció és célok megtartása érdekében kizártuk a vizsgálatból azokat, akik nem infraindividuális biológiából szereztek meg fokozatukat.

Ezek tehát vizsgálatunk keretei. A következőkben eredményeink részletes bemutatására kerül sor. Elsőként egy narratív interjú részletes elemzését közöljük, és csak ezután térünk át a fókuszcsoporthoz és félig strukturált interjúk eredményeinek együttes ismertetésére.

VII. Eredmények

VII.1. Narratív életút interjú

VII.1.1. Bevezető

Ez a fejezet egyetlen narratív életút interjú elemzését tartalmazza. Az itt közölt élettörténet elbeszélőjét azért választottuk ki a disszertációban részletes bemutatásra, mert egy magas tudományos teljesítményt felmutató, a kutatói pályára elhivatott ember, akinek életútja kutatásunk központi kérdéseinek, hipotéziseinek komplex megközelítésére és továbbgondolására alkalmas epizódokkal szolgál, és a kutatói életpálya fő fordulópontjait is részletesen elénk tárja. A következőkben tehát egy Amerikából hazatért kutató élettörténetét próbáljuk megérteni.

Annak érdekében, hogy életpályája lehetséges kimeneteit és mozgató tényezőit minél alaposabban lefedjük, az interjú biográfiai elemzését minden hipotézisével együtt közöljük. Az elbeszélte életútból a főnarratívát elemezzük végig, azokon a részeken sűrítjük az elemzést, ahol redundánsan ugyanazzal a jelenséggel találkozunk, illetve ahol a mesélés jellegéből, és a közölt az információ természetéből eredően elhanyagolhatónak érezzük az eredeti szöveg közlését. A visszakerdezések közül csak azon részek elemzését közöljük, melyek értelmezésünk szerint az életpálya fordulópontjairól szólnak, illetve a szakmai identitás megmutatkozása szempontjából jelentősek.

Az elemzés nem az interjúalany életében történtek egyértelmű megfejtését és feltárását jelenti, mint inkább az elmesélt élettörténet elemző által átgondolt interpretációját adja. Az elemzés során hipotézisként, kérdésként vetődnek fel azok a szempontok, melyek az elemző szerint az életút eseményeket, azok alakítását vezérelhették. Ezek a felvetődő szempontok sokfélék lehetnek, egyéniek, társadalmiak, speciálisak, általánosak, fiktívek és valóságok. Az elemzés során ezek sűrűsödnek, majd fokozatosan kikristályosodnak, hogy a mesélőt megismerve, történetének az elemző szerint hiteles interpretációját tegyék lehetővé.³⁸

A narratív interjú elemzését azért közöljük részletesen, minden fontosabb hipotézisével együtt, hogy mély bepillantást engedjünk egy fiatal kutató szakmai

³⁸ A narratív interjú elemzését részletesen Vályi Réka (2009) mutatja be doktori értekezésében.

életútjának lehetséges dilemmáiba, küzdelmeibe, és cselekvéseit *motivációszerű megértésük mellett beleérzően újra átélhetővé* tegyük (Weber [1987]).

VII.1.2. Anikó élettörténete

Biográfiai adatok

1969-ben született Kiskunfélegyházán. Szülei nem tudományos pályán dolgoznak. Két fiútestvére van.

Általános iskolába Kiskunfélegyházán jár, majd tanulmányait az akkor jó nevű kecskeméti Katona József Gimnáziumban folytatja, kémia-biológia szakos osztályban. Kollégista. 16 éves, amikor nagymamáját agyvérzés éri, ő találja meg.

Az ELTÉ-re, fizikus szakra jelentkezik, felveszik, így Budapestre költözik.

24 évesen okleveles fizikus képesítést szerez biofizikus szakágazaton. PhD tanulmányait az idegtudományi doktori programon kezdi meg, biológia szakirányon, ösztöndíjasként. Mellette beiratkozik az ELTE filozófia szakára, áthallgat pszichológia szakra is. Egyik bátyja filozófia doktori iskolába jár, de nem végzi el.

27 évesen megszerzi a PhD fokozatot. Korábbi kutatócsoportjában a Központi Fizikai Kutatóintézetnél nem kap állást. Állásokat pályáz szerte a világon, illetve kognitív tudományi doktori iskolákba jelentkezik. Elküldi az önéletrajzát a Yale-re is, ahol doktori témájában kutathatna. Ottawaba felvették egy kognitív tudományi doktori iskolába. Megpályáz egy Ohio-i állást, elnyeri, elfogadja, az ottawai lehetőséget visszamondja. Már elkötelezte magát Ohio-ban, amikor ajánlatot kap a Yale-ről, amit így már nem tud elfogadni. 2 éves szerződéssel utazik Ohio-ba, egy kis egyetemre. Kutatási témát vált.

30 éves, amikor egy, az USA-ban kutató magyar biológus esküvőjén találkozik egy magyar emigráns kutatóval, akitől állást kap. Kaliforniába utazik, ahol az idegrendszer matematikai modellezése mellett laborkísérleteket is végezhet. 4 évig él ott.

31 évesen férjhez megy egy volt fizikus évfolyamtársához. Férje az USA-ban szerez PhD fokozatot.

32 éves, amikor kislánya megszületik. 9 hónapig otthon marad vele, de otthonról is dolgozik. Utána visszamegy munkahelyére.

34 évesen kisfia születik. Chicago-ba költöznek. 9 hónapig otthon marad a babával. Nem mehet vissza az állásba, amit itt korábban megkapott. Új állást keres és talál, egy laborban helyezkedik el kutatóként.

35 éves, amikor fontolgatni kezdik a hazatérést. Leveleket ír Magyarországra különböző egyetemek tanszékvezetőinek, akik közül pár embert személyesen is ismer, továbbá kutatóintézeteknek.

36 éves, amikor Magyarországra utazik férjével, előadásokat tartanak Szegeden, az ELTE-n, a Központi Orvostudományi Kutatóintézetben és a Központi Fizikai Kutatóintézetben. Egy helyen felajánlják, hogy ha szerez pénzt a saját kutatásához, akkor irodát biztosítanak számára.

Pályázatot ad be a Welcome Trusthoz 5 éves kutatásra, 1 millió dollárt kér. A Welcome Trust-nál csupa kiváló minősítést kap, többen támogatják a pályázatát, mégse hívják be interjúra, s nem nyeri el a támogatást.

EMBO pályázatot nyújt be, ami Kelet-Európába visszatérő kutatókat támogat, 240 000 euro 3 évre.

OTKA pályázatot is bead, 3 éves kutatásra, 5 millió forintot kér. Bírálói mind nagyon jó minősítést adnak a pályázatára. Az OTKA ragaszkodik a személyes interjúhoz, s mivel ő éppen az USA-ban konferencián vesz részt, a szállodából telefonon zajlik az interjú.

EURY pályázatot nyújt be. Erről első körben a Magyar Tudományos Akadémia dönt, hogy ki az a három kutató, akinek az anyagát továbbítják. Nem kap egzakt választ arra, hogy mennyi pontot ért el, a pályázatát nem továbbítják.

Elvégez a Chicagói orvosi egyetemen egy klinikai kutatási tréning programot.

Megpályázik különböző német egyetemi állásokat, nem hívják el interjúra sem.

Megpályázik egy berni állást az orvosi egyetem fiziológiai tanszékén végleges professzornak, behívják interjúra, végül a helyi pályázót veszik fel.

Az OTKA pályázat eredményhirdetése sokat csúszik, az OTKA keretet csökkentik, végül nem kap támogatást.

36 éves, amikor férje posztdoktori állást és OTKA ösztöndíjat szerez idehaza egy kutatóintézetnél, de jobb állásajánlatot kap a Morgan Stanley budapesti kutató részlegétől, amit elfogad. Hazaköltöznek.

Pályázik Marie Curie ösztöndíjra, két évre. 80 000 euro, amit megkap, de vállalnia kell, hogy még egy további éven át Magyarországon marad állásban. A Központi

Orvostudományi Kutatóintézet felvennie fizetéssel, de saját kutatását nem végezhetné a munkaidejében. Visszmondja a pályázatot.

Gyógyszergyártó cégekhez pályázik állásra, interjúkra jár.

Elhelyezkedik egy gyógyszergyártó cégnél, az orvostudományi főosztályon koordinátor, ami adminisztratív jellegű feladat. Mellette tanácsadóként beelát a cég idegrendszeri alapkutatásaiba. Átkerül egy újonnan létrehozott részlegbe, a fizikai kutatások biotechnológiai koordinátori munkakörébe.

Külföldi professzorainak levelet ír, melyben megköszöni addigi támogatásukat, és egyben közli, hogy kiszállt a kutatói munkából.

Biográfiai elemzés

Anikó származási családjáról keveset tudunk meg. Az egyik nagymama agyvérzéséről értesülünk, akit ő talál meg. A szülőkről mindössze annyi derül ki, hogy nem tudományos pályán dolgoznak. Anikónak két bátyja van, egyikük filozófia szakot végzett, doktori iskolába is járt, de végül nem szerzett fokozatot. Ezek alapján úgy tűnhet, mintha Anikó életútja különbözne a család többi tagjától, nem örökletes családi mintázatokat követne. Az, hogy bátyja szintén próbálkozott a tudományokkal, azt jelezheti, hogy a tudás, a magas képzettség, a törekvés vagy egyszerűen az „okosság” jelentőséggel bírt származási családjában. Az azonban, hogy testvére végül nem szerzett fokozatot, utalhat arra is, hogy a család nem tudta eléggé segíteni, támogatni őt ebben. Az is érdekes lehet, hogy ennyire elméleti orientációjú Anikó és bátyja érdeklődése: filozófia és fizika, amivel foglalkoznak. Minden bizonnyal saját útjukat járhatják, saját érdeklődésük és döntéseik alapján, mert ezek nem olyan típusú szakok, ahová a szülők szokták terelni gyermekeiket.

Anikó 14 éves korától kollégista, Kiskunfélegyházáról Kecskemétre költözik. Ez utalhat egyfajta önállóságra, tudatosságra, ambíciókra, hiszen Kiskunfélegyházán több középiskola is volt, a kecskeméti továbbtanulás tehát valószínűleg választás, nem pedig kényszer eredménye. Kecskemét híresen jó, erős gimnáziumába megy továbbtanulni, ami azt mutathatja, hogy Anikó kiemelkedően tehetséges lehetett az általános iskolában. Azt is jelezheti mindez, hogy szülei, esetleg általános iskolai tanárai támogatták abban, hogy kiteljesíthesse tehetségét. Kecskeméten biológia-

kémia tagozatos osztályba jár, ami azt jelezheti, hogy korábban ebben érhetett el sikereket, illetve valószínűleg inkább a természettudományok vonzották.

A gimnázium biológia-kémia tagozata után az ELTE-n folytatja tanulmányait, fizikus szakon. Ez némileg meglepőnek tűnhet, hiszen nem automatikus folytatása a középiskolai tagozatnak. Egyben azt is jelezheti, hogy Anikó képes témát, szakirányt váltani, rugalmas érdeklődésű, nagy teherbírású. Szintén erősítheti azt az elképzelést, mely szerint igen tehetséges ember lehet a természettudományokban.

Kecskemét után Budapestre költözik, ami megerősíti a korábbi feltételezést, hogy önálló, ambiciózus, mobil személy, aki mer új dolgokat kipróbálni.

Az egyetemi tanulmányok elvégzése után PhD képzésre iratkozik be, s ismét szakterületet módosít: a biofizikus végzettséggel egy társterületen, biológia szakon, idegtudományi doktori iskolában folytatja tanulmányait. Emellett filozófia szakra is beiratkozik, ami arra utal, hogy nem a természettudományokra bezárkózott, hanem rendkívül széles érdeklődésű ember. Olyan benyomásunk lehet, hogy Anikó meri a meglévő kereteket feszegetni, saját útját járni, ami esetleg eltér a szokványostól. Ugyanakkor elképzelhető, hogy emiatt nem lesz könnyű dolga, amikor majd megpróbál a merev szakmai struktúrákban helyet találni magának. Vagy a váltások mögött bizonytalanság, esetleg valamilyen kudarc állhat? Önmaga keresése és meg nem találása? Ereje, lendülete van, de nem kitartó, nem elég állhatatos egy határozott döntéshez, választáshoz? Érdekes lehet az is, hogy miért a filozófia felé orientálódik még. Lehet, hogy ezt az érdeklődést bátyjától vette át, őt követi valahogyan? Vagy vele rivalizál? A tudományos fokozatot három év alatt megszerzi, annak ellenére, hogy emellett egészen más jellegű tanulmányokat is folytat – ez ismét arra utalhat, hogy jó teherbírású, ambiciózus, szorgalmas és tehetséges kutató lehet. Vajon honnan jön ez a lendület, ez a teherbírás? A szülői házból? Onnan érzi ennek elvárását? Vagy épp attól akar eltávolodni ezáltal? Vagy ekkora és ilyen sokrétű érdeklődés van benne, magában?

A tudományos fokozat megszerzése után, mivel nincs szabad státusz, Magyarországon nem kap automatikusan állást korábbi kutatócsoportjánál, így külföldi álláslehetőségeket, és kognitív tudományi doktori iskolai helyeket pályázik meg. Ezek szerint eredetileg könnyen és egyszerűen korábbi csoportjánál szeretett volna elhelyezkedni. Ebben tehát nem akart feltétlenül küzdeni. Aztán, hogy ez a komfortos megoldás nem volt elérhető, külföldön kezdett állást, illetve további doktorképzéseket keresni. Miért nem idehaza? Nem volt másutt lehetősége, csak

abban az egy csoportban, ahol doktorizott? Esetleg „köztisége” miatt nem tudott idehaza helyet találni? Doktori témája is interdiszciplináris volt, fizikus kutatócsoportban írta, de biológia tudományból kapott fokozatot. Ez feltehetően nehezítette elhelyezkedését. Vagy nem is volt kedve hozzá, hogy idehaza másfelé keressen állást, más kutatócsoportnál? Megsértődött, és el akart innen menekülni? Vagy egyszerűen csak kapott egy jó alkalmat az élettől arra, hogy tapasztalatot szerezzen, világot lásson?

A kognitív tudományok felé való komolyabb nyitása vajon mire vezethető vissza? A hazai elhelyezkedés kisebb nehézsége után már ebben lát több lehetőséget? Vagy most jobban vonzódik ehhez, mint korábbi témájához? Mindez, a váltás lehetősége egyfelől sokoldalúságát, széles érdeklődési körét, rugalmasságát mutathatja, másfelől azonban azt is jelentheti, hogy maga sem tudja pontosan, mit is szeretne. A sok váltás, a túlzott rugalmasság azt is jelentheti, hogy mindenek kívül marad, nem talál stabil helyre a szakmai közösségekben. Lehet, hogy úgy érzi, már azzal kizárta magát, hogy interdiszciplináris területtel kezdett el foglalkozni, ezért váltana megint? De a kognitív tudomány megint valami köztes, interdiszciplináris tudomány. Miért épp ezek vonzzák? Szereti a határterületeket? Nem akar helyet foglalni igazán sehol? Ki akar lógni a sorból? Vagy valamilyen ismeretlen, el nem mondott okból úgy érzi, kilóg, ezért ilyenek a választásai?

Több helyre pályázik, végül két lehetőség közül választhat: egy ottawai kognitív tudományi doktori iskola és egy ohio-i állás közül. Ohio-t választja, nem sokkal ez után azonban meghívják a Yale-re, amit szívesebben választott volna. Ohio sikerül neki, és tulajdonképpen a Yale is, de már késő: előbb elkötelezi magát Ohio-ban. Ez valószínűleg csalódással tölti el, valószínű, hogy kedvetlenül, de legalábbis vegyes érzelmekkel megy el itthonról, egy új világot felfedezni. De elindul, tehát bizakodhat valamiben. Ismét azt látjuk, hogy Anikó új helyzetbe csöppen, új életet alakít ki. Kutatási témát is változtat Ohio-ban. Mindez illik a korábban megfigyelt mintához: nem ragad be már kialakult kötöttségek közé, új dolgokkal próbálkozik. Megint felmerül a kérdés: ez nagyfokú rugalmasság, széles érdeklődés, vagy inkább csapongás? Esetleg előre menekülés? Vagy csak ezzel a feltétellel kap állást, tehát ez a témaváltás inkább kényszer? Idehaza nem kapott volna hasonlóan kisebb váltás mellett állást? Vagy itthon nem akart maradni semmiképp? A tények arra utalnak, mintha mindenképp el akart volna menni Magyarországról.

Ohio-ban két évet tölt, majd egy esküvőn találkozik egy Amerikában élő magyar professzorral, aki felveszi kutatói csapatába, ahol ismét módosítja kutatási témáját. Kétéves szerződéssel ment ki, ez nagyjából lejárható, amikor az esküvő volt. Vajon véletlen volt ez a találkozás a sikeres magyar kutatóval? Vagy törekedett rá, hogy így alakuljon? Miért? Lehetséges, hogy ezúttal azért váltott kutatási témát, és csatlakozott egy magyar származású kutató csoportjához, hogy közelebb legyen a magyar biológusi közülethez, s ezzel egyúttal előkészítse esetleges hazaköltözését? Rájött arra, hogy kapcsolatok kellenek a hazatéréshez, ezért vállalta most ezt a váltást? Bízott benne, hogy működik a *diaspora option*³⁹ egyik funkciója, a külföldre szakadt magyar kutatók hazatérésének támogatása? Vagy egyszerűen jól esett neki magyar közegben lennie odakint? Maga az esküvő egy, az USA-ban élő magyar biológus esküvője – mindez arra utalhat, hogy bár külföldön él, Anikó a magyar kutatói közösségtől, a magyarok társaságától nem szakadt el teljesen. Vajon anyaországi szakmai kapcsolatai is vannak? Lehet, hogy nincsenek, hiszen rögtön a fokozatszerzés után elment külföldre, előtte pedig fizika szakra járt, nem biológiára. Új munkatársai magyarok, és egy magyar évfolyamtársával köt házasságot. Valószínű, hogy vannak idehaza gyökerei, kötődik. Házassága a magyar fiúval szintén erre utalhat. Ugyanakkor az amerikaiakra jellemző módon mobil, többször átköltözik az ország egyik pontjáról a másikba, sokat vált. Lehet, hogy magyar kötődései és az amerikai életmódhoz való vonzódása váltakozik benne.

Férje maga is fizikus, aki az USA-ban szerzi meg PhD fokozatát. Lehetséges, hogy Anikó kutatói körökben mozog, s az is, hogy számára fontos, hogy házastársa is hasonló érdeklődésű legyen. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a házasságkötés egyben szakmai kompromisszumokat is jelent – míg korábban olyan munkákat vállalhatott el, ami érdeklődésének megfelelt, ezen túl már két eltérő kutatási területen kell boldogulniuk, egymáshoz közeli helyszíneken, összehangoltan.

Házasságkötése után két év különbséggel két gyermeket szül, mindkét esetben kilenc hónapig marad otthon. Az első szülésekor otthonról is folytatja a munkát – vagyis a szülés nem távolítja el jelentős mértékben korábbi kutatásától. Valamiért fontos neki, hogy továbbra is dolgozzon. Ennyire szereti munkáját? Vagy ez inkább kényszerűség? De miért? Esetleg korábban érkezett a gyermek, még nem tervezték, ezért nem tudott befejezni valamit, azért dolgozik a gyerek mellől? Vagy a keresetre

³⁹ A brain drain szakirodalmának kifejezése: „a külföldön élő magasan képzettekkel való intenzív kapcsolattartás, tudásuk és kapcsolataik beépítése a hazai gazdasági és tudományos életbe” (Csanády-Személyi 2006.)

volt szükségük? Mindenesetre úgy tűnik, sikerül összeegyeztetnie anyai szerepét kutatói ambícióival, tevékenységével. Második gyermeke születése körül azonban új munkahelyet választ, és átköltözik az USA egy másik pontjára, Kaliforniából Chicago-ba. Bár nem tudjuk, valószínű, hogy férje ott kapott állást, ezért mennek oda – hisz közben kiderül, hogy ő maga a szülési szabadság elteltével mégsem kezdhet ott kutatni, ahol korábban remélte, mégis maradnak. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy kutatásban bővelkedő helyre költöztek, mert a kilenc hónap elteltével sikerül állást találnia egy laborban. Ez az állás vajon mennyire tetszik neki? Nem derül ki, pontosan, mivel foglalkozik itt. Elképzelhető, hogy nincsen megelégedve ezzel a munkával, lehet, hogy megint váltania kellett. Ő, aki erősen elméletorientált ember, korábban matematikai modelleket csinált, amiket esetleg laborban kontrollált, ha volt rá módja, most egy laborban helyezkedik el. Valószínű, hogy ez az állás nem felel meg neki igazán, nem rá szabták. Miért vállalja mégis? Két gyerek mellett beéri ezzel is? Hogy együtt maradjon a család, vagy hogy ne kelljen újra költözni? A férje állása megfelelő, és ez lesz a fontosabb szempont, hiszen ő már anya, amellett, hogy kutató? Vagy tetszik neki ez az állás?

Anikó nyolc év amerikai tartózkodás után elkezdi hazafelé orientálódni. Bár a nyolc év alatt sem szakadt el teljesen az országtól, nem találunk életrajzában élő hazai szakmai kapcsolatokra utaló nyomot. Mindenesetre rendkívül tudatosan és alaposan kezdi el feleleveníteni hazai kapcsolatait: leveleket ír minden intézménybe, ahová lenne esélye témájával kutatóként visszatérni. Emellett, férjével együtt, előadásokat tartanak magyarországi kutatóintézetekben. Egyértelműnek tűnik tehát, hogy kutatással kívánnak foglalkozni idehaza is. Kérdés, hogy miért akarnak hazatérni? A gyerekek miatt? A származási család miatt? A barátok, ország, otthonosság miatt? A külföldi tapasztalatszerzés után idehaza gyors karrierre számítanak?

Anikó sok energiát fektet a hazaköltözésbe: leveleket ír, előadásokat tart, és – ami a legnagyobb munka – szinte minden lehetséges pályázaton indul, ami lehetővé tenné a hazatérést. Nem csak Magyarországon, Nyugat – Európában is próbálkozik, végleges professzori állást keres, de a legtöbb energiát a magyarországi lehetőségek felkutatására fordítja. A nyugat-európai próbálkozás is azt a feltételezést erősíti, hogy mindenképpen kutatóként szeretne visszatérni.

Itt, a hazatérés körül, Európa és Észak – Amerika kerül szembe egymással, tudományos munkaerőpiaci jellegzetességek ütköznek, a kutatói lehetőségek és az önállóság, függetlenség korlátainak különbsége plasztikussá válik. Amerika

teljesítményalapú versenyre épülő tudományos munkaerőpiaci struktúrája ütközik Európa, s főleg Magyarország kapcsolatorientáltabb szemléletével.

Nagyon sokféle pályázatot megpróbál, azt is megtudjuk, hogy hol, mennyi pénzt, mennyi időre kaphatott volna meg. Ez a leggazdagabb biográfiai rész, mintha ez lenne története magja. Végeredményét tekintve mindegyik kudarcos történet – olyan lehetőségek hosszú sora, amiket nem sikerült megragadni, megkapni, ráadásul egyiket sem igazán érteni, miért. Magyarázat nélkül hagyva adják vissza eredménytelen, de kiváló minősítést kapott pályázatait. Ennek az epizódnak a kimenetei mind az eredménytelenséget jelenthetik számára, és ez szemben áll az élettörténet korábbi epizódjaival, azokkal az eredményekkel, amiket korábban ért el. Korábbi életszakaszában majdnem minden sikerült neki: tulajdonképpen a Yale-t leszámítva minden. Sőt, ha úgy vesszük, elméletileg a Yale is sikerült, csak már késő. Ohio mellett is szóltak érvek, valószínűleg az sem volt abszolút kudarc számára, hogy „lecsúszott” a Yale-es állásról, ha nem is volt a lehetséges legjobb Ohio. A korábbi életszakaszokban, úgy tűnik, lendülete azonos volt a hazatérni kívánó pályázatíróéval, de ezzel akkor eredményeket ért el, látszólag haladt előre, lépésről lépésre, itt meg nem. Vajon miért nem? Nem elég a teljesítménye? Nincsenek megfelelő kapcsolatai? Nem volt elég stabil a pályája, túl sok dologba belekezdett, ezért nem támogatják eléggé? Nem ismerik el eléggé interdiszciplináris szakterületét? Olyan, mintha itt, Magyarországon, Európában már nem a személyes ágens lenne a meghatározó, hanem a struktúra, ami kifog rajta: immár nem azt csinálja, amit szeretne, ráadásul nem válogathat, hanem kényszerpályán mozog, sőt, egy jó ideig nem is mozog, csak toporog. Rengeteget próbálkozik, de mindig kudarcot vall. Vajon hogyan éli ezt meg? Elkeseredik? Kiábrándul? Vagy erre számított és nem lepődik meg?

Volt egy sikeres Marie Curie pályázata, ráadásul pénzéért kapott volna állást a KOKI-ban, de nem kutathatta volna saját témáját. Az állást és az ösztöndíjat nem fogadta el. Vajon miért? Azért, mert mindenképpen a saját témáját akarta kutatni? Vagy azért, mert az ottani vezető nem engedte volna maga „mellé” a hierarchiában, ha lemond témájáról, be kell állnia a sorba? Mi lehet a fontosabb neki? A saját téma? Vagy a függetlenség, önállóság? Vagy az előrelépés lehetősége? Vagy ennél komplexebb? Saját téma, és függetlenség, valamint az előrelépés lehetősége nélkül nem fontos a kutatás?

Magyarországon valószínűleg minden más neki, mint korábban Amerikában volt, és nyolc év után az ő referenciája Amerika lehet, az ottani viszonyok. Amerika: lendület, mobilitás, kutatói önállóság, tervezhető pálya, megnyíló lehetőségek, következetes előrehaladás a karrierben – és siker, látszólag mindenütt. Ezzel szemben Európában, főképp Magyarországon, sokhelyütt, különösen a pályázatok elbírálásánál, az állásszerzésnél átláthatatlan viszonyokat talál. Mozgásteret, lehetőségei látszólag rendkívüli módon leszűkülnek. Tényleg ekkora a különbség? Tényleg ennyire átláthatatlan a hazai és európai kutatási-, és álláspályázatok értékelése?

Miért döntöttek úgy, hogy visszatérnek? Úgy tűnik, azért, mert nem akarnak a végleges professzori állásért küzdeni kint, Amerikában. De vajon miért nem, ha korábban küzdött és sikereket ért el szinte mindenben? Nincsen kedve már annyira küzdeni? Nem tud már annyira küzdeni? Nem ott akar küzdeni? Vagy ott sincsenek már annyira lehetőségek? Lehet, hogy ezért végzi el az orvosi egyetemen a klinikai kutatási tréning programot, és nem feltétlenül rugalmas, széles érdeklődése, tudásszomja miatt? Érti, hogy valami megváltozott. De mi? A környezet, a lehetőségek, vagy ő maga?

Hazatérnek, mivel férje idehaza jó állást kap: egy befektetési banknál, színvonalas kutatócsoportban lesz matematikai modellező. Ő ekkor még tovább próbálkozik kutatói állás szerzésével. Itthon, a hazatérés után is próbálkozik, de amikor a Marie Curie ösztöndíjat visszamondja, végleg feladja: megtörik pályája, kiszáll a kutatásból, egy gyógyszercégnél helyezkedik el. Látszólag itt ér véget korábbi szakmai karrierje. Vagy lehet, hogy már valahol korábban megtörik pályája? Gyermekének születése után mintha már Amerikában se lenne minden tökéletes. A második gyermekével van otthon, amikor lecsúszik a korábban megszerzett chicago-i állásról, arról a kutatóhelyről pedig, amit ez után kap, nem tudunk meg semmit. Talán nem szerette ezt már igazán? Ez után kezdenek el gondolkodni a hazatérésről – nincsenek ezek az események valahogy összefüggésben? Mintha a családi élet és a kutatási ambíciók szemben állnának. Vajon akkor is hazajöttek volna, ha férje nem kap állást itthon? Vagy, ha nincsen család, nincsenek a gyerekek, akkor mit tettek volna?

A munka, amit gyógyszercégnél kap, nem kutatás, hanem nagyobb részben adminisztratív jellegű tevékenység. Az, hogy itt helyezkedik el, akár bele is illene a korábban róla alkotott képbe: rugalmas, képes váltani, ráadásul egy új csoportba is

kinevezik, és kutatásokba is belelát. Mégis: kevésnek tűnik ez az eddigiekhez képest. Vajon a gyógyszercég kompromisszum vagy egy új lehetőség, állomás? Hogyan élheti meg a nagy váltást Anikó? Traumaként, vagy lendületesen, új kihívásként? Érdeklő eléggé új, itthoni állása? Ekkorát még sosem váltott az életében. A gyógyszercégnél elnyert állás valamiért jó lehet, ha ezt választja. Vagy annyira nem is? Lehet, hogy nem elégedett vele, de már elege van, ezért megy bele?

Korábbi professzorainak búcsúlevelet ír, hogy kiszállt a kutatásból. Csak a tény szeretné közölni, vagy szomorúságát akarja megosztani velük? Ez egyszerű emberi gesztus, vagy egy utolsó, burkolt próbálkozás a visszatérésre?

Az elbeszélte élettörténet elemzése

Az életrajzi adatok elemzése, és hipotézis-felvetései után lássuk, hogyan meséli el Anikó mindezt. A következőkben a főnarratívát nagyobb gondolati egységekre tagolva, az idézetek után elemzéssel kiegészítve közöljük.

Igen, akkor én azzal kezdem, tehát kezdem az Ádám Évával kezdem. Amikor kicsi voltam, tehát én nem, biológusnak nem terveztem, hogy biológus legyek, ő .. orvos szerettem volna lenni, de arról lettem, őőő, mert láttam, hogy nem tudok orvos lenni.

Anikó a főnarratívát határozott igennel kezdi, válaszul az elhangzó kérésre. Ez után azt mondja „Ádám Évával kezdem”, majd élettörténetét pályaválasztása indoklásával kezdi, származási családjáról semmit nem mond. Vajon azért, mert úgy érzi, nem hozott otthonról semmit, amiről itt beszélhetne? Nincs olyan háttér, amit szakmai életútjához kötne? Ez nem Ádám-Éva, ez későbbi kezdés.

Nem határozza meg, mit jelent számára az, hogy „*amikor kicsi volt*”. Vajon hány éves koráról beszél? Valószínűleg gyerekkoráról, hiszen az ember akkor „kicsi”. De hát gyerekkorában annyi minden szeretne lenni az ember, ami aztán nem lesz. Orvos például sok gyerek szeretne lenni, mert azt ismeri, játszik is orvosost. Biológus meg nem nagyon, mert nem igazán ismer olyat, hacsak nincs valaki a környezetében. Vagy itt nem csak erről van szó? Vagy nem is a gyerekkorról van szó? Kissé furcsa a kicsi kora egy mondatba szerkesztve a „*nem terveztem, hogy biológus legyek*” szakasz. Mintha már gyerekként tudatosan kellene, hogy tervezzen az ember. A gyerekek inkább *szeretnének*, vagy *akarnak* lenni valamik, nem *terveznek*. Ezért

különös, hogy így beszél róla. Lehet, hogy a biológiával kapcsolatban inkább a jelent vetíti vissza a múltra? Az, hogy nem tervezte, csak annyit jelent, hogy meg se fordult akkor még a fejében a dolog? Vagy valamiért úgy érzi, már akkor terveznie *kellett volna*? Talán, mert ha már akkor ezt tervezi, tudatosan épített pályája lenne, és akkor most is az lehetne: kutató biológus?

Nem pozitívan fogalmaz, hanem tagadó mondatot szerkeszt, és azt mondja el, hogy eredetileg nem biológusnak készült, hanem orvosnak, de valamiért az nem „*tudott*” lenni. Vajon miért nem azt mondja, hogy később meggondolta magát, és már nem *akart* orvos lenni? Arra utalhat, hogy ő valójában mindig orvos akart lenni, de ez rajta kívül álló okok miatt nem volt lehetséges? Ezzel kapcsolatban korábban úgy fogalmaz „*letett róla*” - ez is arra utal, mintha úgy érezné, hogy el kellett engednie egy fontos, talán alapvető vágyát. Ha így van, elképzelhető, hogy ezt kudarcként, negatívan éli meg. De azt is jelentheti, hogy ma, kiszállva a kutatásból, könnyebb olyan valakinek látnia magát, aki valójában nem is akart kutató lenni. Vagy, az életpályája során való sok témaváltást szeretné ezzel kompenzálni, azért látja, láttatja úgy magát, mint aki egykor nagyon határozottan tudta, mit akar? Ezért fontos, hogy valami rajta kívülálló oknak tulajdonítsa, ami meggátolta abban, hogy az legyen? Így folytatja:

A kémia nagyon jól ment, úgyhogy kémia-biológia tagozatra jártam, szerintem a természettudományos érdeklődésem mindenképpen megvolt. Kecskemétre jártam gimnáziumba, egy kémia-biológiai tagozatos osztályba

A történetet témaváltással folytatja, az orvosi pályáról nem beszél többet a főnarratívában, helyette a középiskoláról, illetve valószínűleg az ezt megelőző általános iskolai sikereiről kezd beszélni. Itt pozitívan fogalmaz, azt mondja el, hogy kémiából sikeres volt, ezért kémia-biológia tagozatra járt középiskolában. Ezzel egy időben mégis mintha eufemikusan fogalmazna, explicit természettudományos érdeklődését, eredményességét nem mondja ki nyíltan, hanem magától távolítva, úgy fogalmaz „*szerintem... mindenképpen megvolt*”. Vajon miért? Talán nem is annyira volt meg? Vagy sikeres volt, és azt hitte valódi érdeklődésnek? Vagy túlságosan sok minden érdekelt, ezért fogalmaz ilyen bizonytalanul? A folytatás:

„ott utána kiderült, hogy őő, hogy engem a kémia sem érdekelt annyira nagyon, s kitaláltam, hogy fizikus szeretnék lenni”

Ismét úgy fogalmaz, mintha valami objektív külső szemlélő szemével látná magát „kiderült”, hogy nem érdekli a kémia. Miért nem azt mondja, hogy *rájött*? És mi az, ami még nem érdekli? Valószínűleg ez a biológia lehetett, amit még korábbi mondatában idézett meg, illetve amire osztálya szintén specializálódott. Aztán megint távolít, azt mondja, „*kitalálta*”, hogy fizikus szeretne lenni. Miért nem egyszerűen csak azt mondja, *fizikus szeretett volna lenni*? Mintha kissé szeszélyesnek, csapongónak látná visszamenőleg magát. A folytatásban magyarázatot fűz ehhez:

„és ő végül is ő az én pályám ő eléggé rendhagyó ebből a szempontból, hogy ő fizikus szakra jelentkeztem az ELTE-re, tehát ő én fizikusként végeztem, okleveles fizikus vagyok biofizikus szakágazaton azért, mert az idegrendszer kutatás kezdett el érdekelni, neuron hálózatok, idegrendszeri modellezés és így ő kerültem ő az egyetem végén ő.. idegtudományi doktori programba, ahol a PhD-met megszereztem - szintén az ELTE-n”

A folytatásban pályájának rendhagyóságát emeli ki. Vajon egyszerűen azért utal erre, mert a biológusok általában következetesebben járják végig a biológia tudomány iskoláit, vagy valami más oka is van ennek? Úgy érzi, kilóg a sorból? Korábbi szeszélyességét akarja ezzel jobban megértetni, elfogadni, elfogadtatni? A továbbiakban tényszerűen fogalmaz, tudatos, saját döntésekről referál: „*fizikus szakra jelentkeztem*”, „*fizikusként végeztem*”, *fizikus vagyok*”, valószínűleg azért, mert ez érdekli, ezzel tud igazán azonosulni. Ezzel kapcsolatban vezeti be kutatási témáját is, amiből disszertációját írta, és amivel később is foglalkozott. Erről bátran kimondja: „*idegrendszer kutatás kezdett el érdekelni*”. Ezután, amikor a biológia doktori iskoláról beszél, ismét távolítva azt mondja „*így került*” a doktori programba. Miért úgy beszél róla, mintha csak belecsöppent volna? Úgy fogalmaz, mintha ez nem merült volna fel kérdésként, nem született volna egy döntés arról, hogy fokozatot szerez biológiából. Tényleg csak belecsöppent? Vagy csak visszamenőleg látja így? A történetmesélés itt megáll, ennél a témánál marad, de a biológia doktori iskolába való „bekerülés” bővebb magyarázatával folytatja:

„Most ő azért kerültem ő ebbe a programba ... mert ő ez nyilvánvaló, hogy ez egy interdiszciplináris terület, és ő hát Magyarországon a PHD programokat elég nagy, tehát ő végül is a PHD-met biológiából kaptam. Itt Magyarországon nem úgy megy, mint ahogy tapasztalataim szerint ő

Amerikában, ahol ő, tehát megnevezik konkrétan a programot, hogy milyen programon szerezte ő valaki a PHD-jét, tehát ő végülis nálam ő ez olyan furcsa csavar, hogy biológiából van a PHD-m, de igazából interdiszciplináris területen azon is fizikusként jöttem erre a területre.”

Továbbra is úgy fogalmaz, „*került*” a programba, mintha most is távolítaná magától. Azt kezdi el magyarázni, hogy miért biológiából szerzett fokozatot fizikusként. Valamiért fontosnak érezheti, hogy megmagyarázza ezt a lépést. Ez is a „*rendhagyó*” pálya elemét jelentheti számára. Az interdiszciplinaritás is a rendhagyó pálya eleme lehet, megint valami köztes állapot, sehová nem tartozás? Szeretne tartozni valahová, vagy ez inkább belőle fakad? Lehet, hogy ő inkább fizikusnak érzi magát, nem pedig biológusnak, ezért tartja fontosnak mindezt kiemelni? Lehet, hogy úgy érzi, fizikusként nem *ért* a biológiához, ezért beszél erről ennyit? Mentegetőzik? Narratívájában itt jelenik meg először Amerika – valamiért ehhez viszonyít, ehhez képest értékeli a magyar PhD tudományági kategóriákat, tehát a beszélgetés jelenéből választ referenciakategóriát. Ez arra utalhat, hogy amerikai tartózkodása nagyon meghatározó volt élettörténete, kutatói identitása szempontjából. Emellett jelentheti azt is, hogy Amerikában jól érezte magát ebben az „interdiszciplináris állapotában” is, tehát elképzelhető, hogy ez ott nem is minősült rendhagyónak, így ott ő is helyén érezhette magát. Mintha a továbbiakban is ezt magyarázná - de hirtelen megtörik a magyarázat, elakad, majd néhány kiszólás után visszaugrik a történetmesélésbe:

„Igazából, mivel ez egy interdiszciplináris terület, nem sokan csinálják ezt Magyarországon, amikor végeztem ő én végeztem ő, tehát ő most mondom először így nagyobb ívben a pályámat, majd egy kicsit részletesebben is bele lehet menni, de amikor végeztem, akkor éppen nem volt állás”

Itt ismét szakterülete interdiszciplináris jellegét hangsúlyozza, és ehhez kapcsolódóan azt is kifejezi, hogy kevesen foglalkoznak ezzel Magyarországon. Valamiért fontosnak tartja kifejezni, hogy szűk a szakma Magyarországon. Az, hogy így utal az országra, illetve azon belül a szakmára, és nem evidens számára, hogy a magyar viszonyokról beszél, azt sugallja, hogy ismét valamilyen külső referenciakategóriához, talán ismét Amerikához viszonyítja a hazai helyzetet. Aztán egy elakadás következik a narratívumban, szavak torlódása, és egy kiszólás a történetből, mellyel megtörik a korábban lineáris idővezetés és történetmesélés: magyarázkodni kezd. Vajon miért tartja fontosnak épp itt elmondani azt, hogy

nagyobb ívben meséli el pályáját? Vajon biztosan ezt akarja közölni, nem csak gondolkodási időt szerez ezzel magának, hogy ezalatt eldönthesse, hogyan is folytassa? Vagy van valami, amiről, úgy érzi, itt még kellene beszélnie, de azt inkább nem mondja el? Pedig itt nagyon fontos dologról, az életpálya egyik fordulópontjáról esik szó: a fokozatszerzés utáni, illetve a körüli elhelyezkedéséről. A kiszólás végén visszatér a történethez: „*de*”-vel kezdi a visszatérést, ami nem teljesen világos, mihez tartozik. Talán a lineáris történet korábbi, a kiszólás előtti szekvenciájához, talán ahhoz az információhoz, mely szerint nem sokan csinálják azt a témát, amivel ő foglalkozott. Lehet, hogy ehhez képest fogalmazza meg: kevesen csinálják, ennek ellenére mégse volt állás, amikor végzett. Egy pillanatra utal a mondata: „*akkor éppen*” tehát abban a pillanatban nem volt állás. És mi is az, hogy nem volt állás? Hol nem volt állás? Sehol? Hol kereste? Kereste egyáltalán? Olyan ez, mintha valahol, adott, konkrét helyen kellett volna lennie állásnak a fokozatszerzés pillanatában, és mégse volt.

„általában a KFKI Részecske és Magfizikai öm, ő, hogy is Kutató Intézetben RMKI-ban szereztem, ott van egy ő (wz) osztály, XY volt akkor is az osztály vezetője talán már, de lehet hogy akkor még a VZ, de hogy utána most már egy jó pár éve XY az osztály vezetője, és hát én .. az ő ... tanácsadása mellett szereztem a PHD-met”

Azzal folytatja „*általában*”, majd egy nyelvi és gondolatilag látszólag nem ehhez tartozó szekvencia következik. Ez a szakasz újabb kiszólásként is felfogható, ebben elmondja, szinte elmagyarázza, hogy pontosan hol, milyen intézmény melyik osztályán szerezte fokozatát. Aztán az osztályvezetőt nevezi meg, az akkori és jelenlegi osztályvezető nevét említi. Egy kissé elbizonytalanodik, jól emlékszik-e, ki is volt ott akkor, de aztán megerősíti, hogy most, a beszélgetés idején ki az. Ezt valamiért fontosnak tartja elmondani, utalni a jelenre, holott tíz évvel korábbi eseményről beszél. Vajon miért tartja fontosnak, hogy elmondja, jelenleg ki ott az osztályvezető? Van ennek jelentősége a jelenben? Ehhez kapcsolódóan kis habozás, rövidebb elakadás után, keresve a szavakat azt is elmondja, hogy ő ennél az embernél szerezte a fokozatát. Lehet, hogy szeretett volna itt elhelyezkedni, most is szívesen dolgozna ezen a helyen, a volt témavezető csoportjában?

„Akkor én ösztöndíjas PHD-s hallgató voltam, tehát ösztöndíjjal vettek fel, az első, őm, amikor indultak a PHD-k, még párhuzamosan a TMB ösztöndíja volt egy év amikor egyszerre indult 93-ban

volt még TMB, de már beindult a PHD program éppen beindultak éppen hogy csak és akkor ösztöndíjasként vettek fel, és amikor végeztem, lejárt az ösztöndíjam, és akkor éppen nem volt az RMKI-ban fiatal kutatói állás”

Itt ismét nem lendül tovább a történet, viszont valószínűleg azt a pontot kezdi el megvilágítani, amelyet korábban homályban hagyott és melyre utalhatott kiszólásával. Tudatja, hogy ösztöndíjas hallgató volt, ezt ezen a ponton valamiért fontosnak tartja elmondani. Azért, hogy érzékeltesse, tehetséges, támogatásra érdemes ember volt? Vagy ez tényszerűen valahogy azzal az állással van összefüggésben, melynek lennie kellett volna, de nem volt, amelyről korábban beszélni kezdett? Viszonylag hosszan, redundánsan beszél az ösztöndíjakról, melyekben doktori hallgató korában részesült. Ezután visszatér a fokozatszerzés jóval korábban rögzített pillanatához, és továbblendíti a történetet: ugyanazzal a szóval folytatja, melynél abbahagyta „*amikor végeztem*”, és röviden, tényszerűen közli, hogy a fokozatszerzéssel lejárt korábban kapott ösztöndíja. Valószínűleg azért volt fontos mindezt elmondania korábban az ösztöndíjakról, hogy világossá tegye: a doktori program hallgatójaként volt valamennyi jövedelme, amely a fokozatszerzéssel megszűnt. A következő szekvenciával továbbra is a doktori iskola elvégzésének hosszú pillanatát nyújtja, feszíti tovább: megismétli, hasonló szavakkal mint korábban, de plusz információkkal kiegészítve, hogy ekkor nem volt éppen állás azon a helyen, ahol a disszertációját írta, annak az embernek az osztályán, aki az ő témavezetője volt. Ez azt jelentheti: ő ennél a kutatócsoportnál szeretett volna elhelyezkedni, valamiért számított rá, hogy ott lesz állása. A beszédmódja azt is sugallja, talán ezt el is várhatta, ez lett volna a dolgok normális menete, hogy ott, akkor van állás, amit vele töltenek be. Így folytatja:

„Tipikusan az szokott már így mostanában a jellemző lenni, hogy aki nem kap ösztöndíjat, azt felveszik állásba, fiatal kutatói állásba, illetve hogy ha, ha megszerzi valaki TMB-vel, vagy PHD kurzus keretében az ösztöndíj mellett a doktori fokozatát, akkor egy fiatal kutatói állásba, ahol éppen megszerezte, oda felveszik.”

Itt ismét magyarázatot ad tehát, melyben tudatja, hogy a kutatóhelyek hogyan gondoskodnak doktori hallgatóikról, ha azok nem ösztöndíjasok: felveszik őket fiatal kutatói állásba. Ez rá nem vonatkozik, mégis elmondja. Valamiért úgy fejezi ki magát, hogy érthetővé tegye: ez általános jelenség. Három szóval is utalni látszik

erre: „*tipikusan, .. szokott,... jellemző lenni*” Mindezt kissé nehézkesen, a töltelékszavakat tőle szokatlanul halmozva vezeti fel. Ráadásul a jelenhez köti ezt a dolgot, pedig látszólag egy tíz évvel ezelőtti helyzetet próbál érthetővé tenni. Vajon miért beszél így erről? A következő szekvencia talán ezt is megmagyarázza: ebben rátér arra az esetre, melybe ő is tartozik, de nem személyesen magáról kezd el beszélni, hanem azon az általános szinten, melyet az imént felvezetett. Korábban elmondta, hogy ő TMB ösztöndíjas, majd állami ösztöndíjas PhD hallgató volt. Most a mondatában az „én” helyett általános alanyt szerepeltet: „*valaki*”, és róla mondja el, ami rá (is) vonatkozna: az ösztöndíjas hallgatókat a fokozatszerzéskor arra a helyre szokás fiatal kutatói állásba felvenni, ahol a fokozatukat szerezték. Tehát ez lett volna az az állás, amire korábban utalt, ami nem volt, de amire ő feltehetően számított. Ugyanezzel folytatja:

„Most egyrészt nem volt ilyen fiatal kutatói állás, egyáltalán nem volt. ...Abban az évben egyáltalán nem volt ami kiosztható lett volna ilyen fiatal kutatói állásra, a biofizikára – elosztották, hogy ebben ez kap egy helyet, másik évben az – abban az évben nem volt, másrészt pedig én magam is úgy gondoltam, hogy most akkor nyitott vagyok arra, hogy máshol próbáljak szerencsét, s megpályáztam állásokat több helyen,”

Korábban is ezekkel a szavakkal mondta, most is ezt a szerkezetet használja, négyszer is kimondja: nem volt. Mintha a dolog univerzalitását fejezné ki ezzel a szerkezettel is: az, aminek lennie kellett volna, nem volt. Van is egy megjegyzése, melyben ismét a jelenség bevett jellegét hangsúlyozó magyarázatot fűz az elmondottakhoz. Valószínűleg nehezen élhette meg annak idején azt, hogy ez az állás nem volt, ezért ismétli el olyan sokszor. Képzeljük el a helyzetet: a fokozatszerzéssel mind korábbi jövedelmétől, az ösztöndíjtól, mind addigi tevékenységétől, munkájától is kénytelen megválni. A fokozatszerzés ugyan előrelépés, de lehet, hogy ő ezt valahogyan visszalépésként is megélte, hiszen munka és fizetés nélkül marad. Ráadásul korábban azt is jelezte: egy szűk szakma az övé, kevesen foglalkoznak hazánkban a szakterületével, tehát lehet, hogy úgy érezte, helyzete idehaza kilátástalan. Ahogyan fogalmaz, abból az világlik ki, hogy *nem ő nem kapott* állást, hanem „*egyáltalán nem volt állás*”. Mintha ezzel azt fejezné ki, hogy nem tehetségtelensége, vagy a támogatás hiánya miatt *nem kapott* állást, hanem a dolgok rendes menete szerint abban az évben *nem volt* állás. A folytatásban az időpontra való utalással „*most akkor*”, valószínűleg azt fejezi ki, hogy ebben a helyzetben vált

nyitottá arra, hogy változtasson. Azaz: eredetileg korábbi helyén szeretett volna ugyan maradni, de ez a helyzet tette lehetővé számára, hogy kinyíljon a világ. A megfogalmazás, hogy „*máshol próbálja szerencsét*”, pozitív hangú. A mesébe illő szerkezet valami jót ígér a hallgatónak. Úgy érezhetjük, ez után a mondat után csak sikerélmények következhetnek. Azt elmondja, hogy „*máshol*” pályázik állásokat, de hogy pontosan hol, egyelőre nem tudjuk meg. A „*máshol*” utalhat egyszerűen másik kutatócsoportra, utalhat egészen más típusú munkára, utalhat másik országra is. Azzal, hogy ezt nyitva hagyja, a hallgató számára is nyitva hagyja a lehetőségeket – ahhoz hasonlóan, ahogyan akkor ő láthatta nyitottnak maga számára azokat. A folytatás:

„akkor én még filozófia szakos hallgató is voltam, engem a kognitív tudományok is érdekeltek, mint a filozófia. És ő, volt, hogy pszichológiát hallgattam Pléh Csabánál, meg konkrétan a filozófiai szakra jelentkeztem, a doktori mellett első-, másodéves filozófus hallgató is voltam”

Messze rugaszkodik a korábbiaktól, mintegy illusztrálva, mennyire kinyílt számára a világ. Pedig korábbi életszakaszra utal, azt mondja el, hogy doktori iskolás korában filozófia szakos hallgató is volt. A világ tehát korábban is nyitott volt számára, csak itt szerkeszti ezt bele élettörténetébe – lehet, hogy azért, mert ez itt, ekkor kaphatott nagyobb jelentőséget. Vagy a beszélgetés idején gondolja úgy, hogy ennek itt van igazán jelentősége. Vagy valamiért szégyellte, hogy ezzel is foglalkozott? Miért? Nem szereti magában ezt a széles érdeklődést? A folytatás nagyon informatív felsorolása az ekkor történteknek:

„s ő, egy, ő párhuzamosan azzal, hogy ő posztdoktori állásokat kerestem kvázi a világban, amellet őő doktori programokra is ő jelentkeztem, felmerült egy (?) doktori program, ahol, asszem, hogy valahol Angliában, ahol, ami érdekelt volna. Illetve ahova konkrétan felvettek, Ottawaba vettek fel, ott őm van őm egy kognitív tudomány őm cognitive sciences doktori program, ahova konkrétan felvettek, addigra már megszereztem a PHD-met”

Kiderül tehát, hogy a világ mind földrajzilag, mind szakterület tekintetében kinyílt számára azzal, hogy idehaza nem jutott álláshoz. Lendületesen, pozitívan beszél erről a keresésről, nem a kétségbeesés hangján. Valószínűleg tényleg úgy volt, ahogy korábban feltételeztük: ekkor nyílt ki számára a világ, tehát inkább pozitívan élte

meg ezt a helyzetet. Bár a szöveg látszólag semleges, most mégis úgy tűnik, kicsit mintha büszke lenne rá, hogy ennyi minden érdekli: ezen a szakaszon sajátjának érzi ezt a sokrétűséget, a széles látókört. Itt úgy mesél, mintha ez a sokféleség, látszólagos csapongás elsősorban belőle magából, személyiségéből, érdeklődésének szeretett „szertelenségéből” eredne. Úgy tűnik, ezt a „szertelenségét” hol szereti, hol meg teherként értékeli. Ebből a szakaszból az is kiderül: mire itthon megkapja fokozatát, felveszik egy kognitív tudományi PhD programra Ottawa-ba - ezek szerint a sokirányú keresést már a fokozatszerzés előtt megkezdte. Folytatja a történetet:

„és jelentkeztem állásokra ezeket tipikus ilyen levelezési körökben hirdették meg, szakmai levelezési körökben hirdették meg és öm, akkor ööm megpályáztam egy Ohio-i állást, és öm azt megkaptam”

További információ jön tehát, mely szerint nem csak a témájától elterelő doktori programokra, hanem „*szakmai levelezési körökben meghirdetett*”, tehát doktori témájának megfelelő állásokra is pályázott. Egyszerűen, semleges kijelentéssel, kissé vontatottan számol be arról, hogy ezek közül egy Ohio-i állást megkapott. A korábbi pozitív, bizakodást keltő mondatokhoz képest ez túlságosan semleges. Lehet, hogy nem örült igazán ennek az állásnak? Vagy csak szerény? Vagy az után, hogy végül hazatért, és kiszállt a kutatásból, ez mégiscsak egy kudarc inkább? Vagy visszamenőleg már nem büszke rá?

A folytatásnak csak az elemzését közöljük:

Korábbi állaspályázatokról kezdett szövegét folytatja azzal, hogy elmondja: direkt ajánlatokkal, levelekkel is megkeresett néhány, számára valószínűleg vonzó helyet és embert. Erről úgy számol be, mint nem saját ötletéről, hanem témavezetője javaslatáról. Kicsinyíti is saját tevékenységét: „*írogattam*”, sőt, még az általa felkeresett tudósok jelentőségét is kisebbíti: „*ilyen nagy professzoroknak*”. Vajon miért? Nem bízott eléggé magában? Nem az ő ötlete volt, és nem is tudta sajátjának érezni? Nem hitt benne? A következő mondatából kiderül: a témájában a világ vezető helyeit és kutatóit kereste meg levelével, tehát tényleg nem kevéssel próbálkozott. Lehet, hogy valóban kevésnek érezte magát ehhez? De miért? Mert nem eléggé biológus? Nem eléggé kutató, nem akart eléggé az lenni? Vagy vidéki, „tudománytól távoli” családja miatt nem meri elhinni, hogy sikerülhet? Pedig az megerősíthette volna, hogy témavezetője ezt ajánlotta neki, ez azt jelenthette, hogy

bízik benne, hogy ott is megállná a helyét. Ez az információ megerősíti azt a feltételezésünket, hogy Anikó tehetséges, ígéretes fiatal kutató. A beszédmód azonban a kisebbségi érzés hipotézisét is erősíti. Lassan, vontatottan mondja el, hogy a Yale-re, a világ egyik legjobb helyére is küldött levelet, majd felgyorsítja a történetmesélést és szinte egy szuszra végigmondja, ami történt, hogy onnan később jeleztek vissza, amikor már elfogadta az ohio-i állást. A tényeket a következő szavakkal vezeti fel: „*a végén az jött ki*”, eszerint feltételezhetjük, hogy nem az ő döntése volt, vagy legalábbis ma már nem akarja annak látni, ahogyan a dolgok végül alakultak. Az elmondottak alapján úgy tűnik, az Ő döntése az volt, hogy elfogadta a korábban említett ohio-i állást, az ottawai képzést pedig visszamondta. Az, hogy a Yale-ről csak ez után, tehát már késve jeleztek vissza, hogy fogadnák őt, az ohio-i siker ellenére is, minden bizonnyal nagy keserűséget okozott neki. Valószínűleg sokkal szívesebben ment volna a Yale-re, a világhírű professzor mellé, mint Ohio-ba. Azt is beleszövi a történetbe, hogy levelére, amikor küldte, ugyan nem válaszolt a Yale professzora, de amikor látta egy munkáját, feltehetően egy publikációját, akkor fél évvel később meghívta magához. A professzor eszerint tehát tulajdonképpen maga kereste meg őt az alapján, amit látott tőle. Nem lehet véletlen, hogy így meséli el. Lehet, hogy azt akarja elmondani vele, hogy reális volt a Yale-re és a világszínvonalú helyekre írott levél, hogy bekerülhetett volna a legjobb helyre is. Lehet, hogy annak ellenére, hogy eredetileg nem bízott magában, ez mégis büszkeséggel töltötte el, kutatói öntudatát erősítette. Ohio-val folytatja:

„és akkor ott.. voltam egy viszonylag kis egyetemen, egy elég ömm, elég ööö neves emberrel úgy neves, hogy Ő akivel együtt dolgozott és megszerezte a doktoriját és post doc is volt nála az tulajdonképpen hát ennek a szakmának az egyik megteremtője. Ennyitől volt talán vonzó a hely vagy a labor ahova mentem”

A folytatásban tehát Ohio-ról beszél, elmondja, hogy egy „*viszonylag kis*” egyetemre kerül. Vajon most mihez viszonyít: mint korábban, az Amerikai átlaghoz, a magyar egyetemekhez, vagy esetleg a Yale-hez, a lecsúszott, fájó lehetőséghez? Aztán kissé nehézkesen azt mondja el, hogy egy neves emberrel került egy laborba. Pontosabban *ezt mondja ki*: „*neves ember*”, de aztán elkezd megmagyarázni, hogy hogyan neves. Ezt már eleve furcsán vezeti fel, azt mondja: „*úgy neves*”- ebből és az elmondásából is az derül ki, hogy valójában nem is olyan neves ez az ember, inkább talán ennek a

volt témavezetője lehetett neves. Csak szeretné, hogy neves legyen? Olyan, mint a Yale professzora, azért mondja ezt? Jobb színben akarja feltüntetni magát, vagy a helyet? Ezt a szakaszt egy bizonytalan mondattal zárja, melyben azt próbálja elmondani, mi volt a jó Ohio-ban. De a mondatot úgy szerkeszti, hogy az inkább visszafelé sül el: „*ennyitől volt talán vonzó a hely*”. Ez az „*ennyi*” pedig, úgy tűnik, csak egy – akart, vagy akaratlan – felülértékelés. A neves ember tanítványa egy kis egyetemen, kevésnek tűnik a Yale-hez képest, ahová egy hús vér neves ember hívta, a nagy egyetemre. Valószínű, hogy ezt akkor nagyon nehezen élhette meg Anikó.

A folytatásban szintén ohio-i életéről beszél, csak az elemzést közöljük:

A továbbiakban elmondja, pontosan mivel foglalkozott Ohio-ban. Nem teszi egyértelművé, hogy ez mennyire szorosan kapcsolódik korábbi témájához. Ez után mintha folytatná a történetet, ami az első szót – „*utána*” – követően rögtön meg is törlik és egy magyarázat következik arra vonatkozóan, hogy mennyi időt tervezett kint tölteni az USA-ban. Úgy fogalmaz: „*az volt az elképzelésem*”.. Valószínűleg két év után haza szeretett volna térni, talán abban bízott, hogy akkor már lesz állása idehaza. Folytatja a történetet, tudatja, hogy Ohio-ban sok embert megismert, valószínűleg a szakmából, mert azt emeli ki, hogy konferenciákon ismerte meg őket. Aztán kissé elakad, torlódnak a szavak, melyből talán az derül ki, hogy magánúton is ismerkedett, nem csak szakmai körökben, majd látszólag újabb témát hoz be: arról kezd beszélni, hogy ekkor területet szeretett volna váltani. Ehhez kapcsolódva beszél arról is, hogy valójában már Ohio-ban se korábbi területén kutatott. Ismét egy váltás az életében. Egy tudatos váltás szándéka, és egy számára kevésbé jelentősnek tűnő korábbi váltásra való utalás. Vajon miért vált ennyit? Ohio-ban miért váltott? Valószínűleg azért, mert így kaphatta meg az állást. És „*most*” miért szeretne megint váltani? Valami konkrét terve lehetett vele, valahová készült? Vagy egyszerűen megint más kezdte el érdekelni? Vagy még mindig nem tudta pontosan, mit akar? És miért vált ilyen gyorsan? Nincs elég kitartása? Vagy túl gyorsan átlátja a dolgokat és rájuk un? Praktikus szempontokat szem előtt tartva optimalizál? Nem nehéz ezt a tempót követni szakmailag, teljesítményben?

Ezután abbamarad a történetmesélés, magyarázattal folytatja, hosszan sorolja, hogy azon a területen, amivel ohio-ban kezdett el foglalkozni, milyen jók a magyar kutatók: ők a világ legjobbjai. Neveket sorol fel, s mindhez hozzáteszi, hogy „*nagyon híres*” kutató. Mindannyiukról azt is elmondja, hol dolgoznak – hosszan

tudósít, talán azért, hogy a kívülálló is megértse, mennyire jók, és milyen sokan vannak ezen a területen a magyarok. A meggyőzés kedvéért? Felmerül a kérdés, hogy mindezt csak a hallgatónak szánja, vagy neki magának is szüksége van arra, hogy győzködjön magát, hogy jó területet választott ohio-ban. Ezt a bőséges felsorolást még egy mini-fabulával is megtoldja: arról mesél, hogy egy-egy hipocampus konferencián a résztvevők fele biztosan magyar. Ezt a mondatot is úgy szerkeszti, hogy betoldja, „*ha a legjobbak vannak ott*”. A fabula tehát a híres nevek felsorolására erősít rá – továbbra sem egyértelmű, hogy a hallgatónak szánja-e mindezt, vagy inkább magát győzködi. Ezután visszatér a történetbe, de nem lép tovább, hanem a fentiekhez kapcsolódva ohio-i témaváltásnak magyarázatával folytatja: „*ezért is nagyon vonzott az hogy hipocampus*”. Ezek szerint az ohio-i váltás a hazatérést, de legalábbis a magyar közegben való munkát készítette elő. Lehet, hogy egyszerűen azért ment ki oda, hogy utána hazajöhessen? Abban bízhatott, hogy ha előző témájában nem is kapott idehaza állást, talán abban, amiben annyi magyar dolgozik, majd fog? De akkor miért nem valamelyik magyarnál próbálkozott? Tényleg nem próbálkozott? Vagy valamiért nem beszél róla? A hazajövetelről a következőt mondja. „*ha haza is jövök*”- ezek szerint mégsem volt ő annyira biztos abban, hogy két év után hazajön. Akkor mégse azért ment ki, hogy hazajöjjön? Valószínűleg maga sem tudhatta. Nem tudta, milyen lesz kint, mire lesz lehetősége két év elteltével kint, illetve idehaza. Talán ezért fogalmaz így. Az ohio-i témaváltást mindenesetre próbálja jól megindokolni: érvekkel támasztja alá, miért volt az jó döntés részéről. De tényleg bízott benne, hogy onnan visszakerülhet a híres magyarok közé? Ohiot különös hangulat lengi körül: minden elmesélt részben valahogy mintha jobb színben tüntetődne fel, mint amilyen valójában lehetett. Vagy egy fokozattal rendelkező pályakezdő számára tényleg jó lehetőségnek tűnt? A hazai meg nem kapott álláshoz képest valószínűleg igen. És nem tudjuk, a hazai csoport, melyben kutathatott volna, ha kapott volna állást, mennyire *híres*. Lehet, hogy olyan híres van ez a hely is, és ott még világot is lát, tehát tényleg jó Ohio, tényleg lehet dicsérni. De továbbra is elgondolkodtató, vajon Ohio-ból, a *kis egyetemről* be lehet-e majd kerülni a híres magyarok közé, azok kutatócsoportjába a későbbiekben. Így folytatja:

„Ez egy nagyon érdekes terület a hipocampus és akkor öm, amikor én Ohióban voltam, elhatároztam hogy ő én öm szeretnék kísérlet közelében lenni, mert ő nem jó az hogy ha elméletben csinálom csak,

s nincs ott egy labor. tehát Ohióban nem volt ott egy labor, ahol megmérték volna azt, amit én öm, mondjuk öm kiszámoltam, hogy tényleg úgy van-e, nem tudtam predikciókat adni a kísérleteimhez.”

Itt magáról a szakterületről kezd el beszélni, amire Ohio-ban váltott. Azt mondja „*ez egy nagyon érdekes terület*” valószínűleg személyes érdeklődését szeretné itt kifejezni, mégsem az hangzik el *engem érdekelt* hanem ismét egy objektív szemlélő nézőpontjából szerkeszti meg a mondatot, egyszerű kijelentést tesz. Ebből a semleges mondatból megtudjuk, hogy a hipocampus nagyon érdekes terület, de nem lehetünk biztosak abban, hogy ez őt érdekli, érdekelte-e igazán. Mondata alapján azt is gondolhatjuk, hogy talán annyira nagyon nem is érdekelte őt. Lehet, hogy tényleg inkább csak a feltételezett praktikus okok miatt volt vonzó számára Ohio? Anikó valamiért soha nem szeret személyesen megjelenni mondataiban. Vajon miért? Szerénységből? Kisebbségi érzés miatt?

Személyesebb hangvétellő szakasszal folytatja, melyben egy elhatározásáról ad számot – eszerint Ohio-ban elhatározta, hogy addig kizárólag elméleti munkáját kísérlet közeli helyen szeretné folytatni, ahol a laborban dolgozókkal együttműködve tudna dolgozni, hogy azok elméleti munkáit a gyakorlatban igazolhassák. A következőképpen mondja: „*nem jó az, hogy ha elméletben csinálom csak, s nincs ott egy labor*”. De miért nem jó? Mi nem jó? Amit kiszámol? Vagy az, hogy nem tudni jó-e a modell, hiányzik, hogy nincs tesztelve a gyakorlatban? Vagy Ohio-ban nem jó? Miért olyan hely kell, ahol van labor is? Hogy végre igazán biológus lehessen? Eddig matematikai modelleket készített, interdiszciplináris területen dolgozott. Az „igazi” biológus laborban dolgozik? Talán ezért lett fontos a labor? A köztiségből a valahová tartozás miatt? Lehet, hogy ez is a magyar kutatókhoz való csatlakozás irányába mutató elhatározás? A folytatás:

„Ilyen kísérleti laborba szerettem volna menni, és őő ...és akkor találkoztam a SI-vel egy őő egy esküvőn, ő akkor ő mondta hogy menjek, ami Washingtonban volt, öm ott egy szintén kivándorolt magyar biológus tehetség öm ment éppen férjhez, és öm neki az ő esküvőjén ő találkoztunk -, és ott ő mondta, hogy mivel foglalkoz, hát ő az nagyon érdekelt, akkor megegyeztünk, hogy én mennék oda, mert őt nagyon érdekelte amit én tudok, hát ő modellezőt szeretett volna, így volt, hogy elmentem Kaliforniába.”

Ismét elmondja, hogy „*ilyen kísérleti laborba szerettem volna menni*” , majd némi habozás, szünet után úgy mondja végig Kaliforniába, az egyik *híres magyarhoz*

kerülése történetét, hogy nem igazán derül ki belőle pontosan, hogyan is történt a meghívás. Magát a találkozást egy véletlenszerű történetként meséli el, bár nem mondja ki, hogy véletlenül találkoztak. Lehet, hogy nem is volt ez valódi véletlen? Az kiderül, hogy egy magánéleti esemény, nem pedig szakmai találkozó volt, ahol beszélgetett a Kaliforniában élő magyar kutatóval. A magánéleti esemény „*egy szintén kivándorolt magyar biológus tehetség*” esküvője. Lehet, hogy az ötlet, az ohio-i munka vége felé épp az esküvő kapcsán fogalmazódott meg benne? Lehet, hogy ez az informális esemény ígéretes volt számára a sok *híres magyar* biológus miatt, aki ott megjelenhet, ezért készült evvel a tervvel? Lehet, hogy a labor iránti igény egyszerűen azért született meg benne, hogy ezáltal a szakterületen laborban kutató magyarokhoz még közelebb kerülhessen?

A magyar kutatóval való beszélgetésről a következőt mondja: „*ott ő mondta, hogy mivel foglalkoz, hát ő az nagyon érdekelt*” – egy mondat, amely látszólag azt akarja mondani, hogy neki a híres magyar az esküvőn mondta el, hogy mivel foglalkozik, ami őt pont nagyon érdekelte – majd ez után spontán alakul minden. Ez kissé furcsa. Tényleg nem tudta volna, mivel foglalkozik az illető? Ott a mondat közepén az elharapott szó „*foglalkoz*” – lehet, hogy el kell harapnia, bővebben nem mesélheti el, ha azt akarja, hogy úgy tűnjön, ahogy elkezdte mesélni: véletlen szerencsének, hogy egy esküvőn meghívják őt Kaliforniába, épp, mikortájt lejár ohio-i szerződése? Van egyáltalán ilyen véletlen? Nem készült ő fel erre a véletlenre már Ohio-ban? Aztán ezt mondja: „*megegyeztünk, hogy én mennék oda*”. Vajon ez az *én mennék oda*, mit jelent? Nem azt mondja ki, szinte véletlenül, hogy ő fejezte ki az esküvőn valahogy a híres magyarnak, hogy *ő szívesen menne oda dolgozni*? Aztán megint megerősíti, hogy őt *hívta* a kutató: „*mert őt nagyon érdekelte amit én tudok*”. Végig úgy meséli el az epizódot, mintha inkább a híres kutatónak lett volna szüksége rá, akarta volna a matematikai modellezőt. Pedig valószínűleg neki nagyobb szüksége volt egy olyan állásra, amibe a kaliforniai magyar kutató meghívta – erre azonban nincsen utalás a szövegében, csak annyi, amennyit már korábban jelzett, hogy labor közelébe szeretett volna kerülni. Talán épp ezért volt ez tényleg, ez a laborba vágyakozás, hogy az esküvőn ez a beszélgetés létrejöhessen? Akkor is így érezte, vagy csak most meséli így, amikor már nem kutató? Lehet, hogy most van arra szüksége, hogy inkább saját értékességét erősítse meg a történetmeséléssel? Lehet, hogy azt szeretné kifejezni, hogy lám, milyen jó, milyen tehetséges kutató volt, mégsem maradhatott az? Talán szerénysége nem engedi, hogy ezt így nyíltan megfogalmazza, ezért ilyen

egyoldalú meséléssel próbálja elmondani, amit nyíltan nem akar? Vagy valami ki nem mondott kisebbségi érzést akar ismét elfedni, azért bizonygatja a hallgatónak is, magának is, hogy ő tehetséges, jó kutató, akire szükség volt itt is-ott is? Korábban azt mondta, két évet tervezett kint tölteni, utalt arra, hogy ez után esetleg hazatérhet. Eszerint a döntés szerint már nem akart hazajönni két év után? Vagy akart volna, de még mindig nem volt állás idehaza? Megpróbált vajon hazatérni, de nem beszél róla?

A folytatásban összegzi az eddigieket, elmondja, hogy két és fél évet volt Ohio-ban, majd négyet Kaliforniában. Ezek szerint kétéves ohio-i szerződését meghosszabbították, de erről nem beszélt. Nem tudjuk, meddig maradhatott volna ott, elképzelhető, hogy talán évekre is. Ebben az esetben Kalifornia mégsem megmentő lehetőség lehetett, hanem egy vonzóbb hely. Lehet, hogy a magyar közösséghez való tartozás fontos volt neki, már kint, Amerikában is, ezért ment el Ohio-ból? A folytatás:

„Most azzz, az azért meg volt szakítva, ... tehát mert közzben én férjhez is mentem [nevet] tehát itthon jártam és akkor, akkor az nem volt éppen talonban, de hirtelen úgy alakult [nevet], hogy megkérte a kezemet”

Itt beszél először olyan személyes kapcsolatról, melyet idehaza hagyott: a négyéves kaliforniai munka átmeneti megszakítása kapcsán hozza szóba, szinte melleleg, hogy férjhez ment. Az elmesélt történetből úgy érthetjük, hogy idehaza jártában magyar barátja számára is meglepő módon hirtelen megkérte a kezét. Ez kellemes emlék lehet, mert a tárgyilagos Anikó kétszer is nevet a rövid történet elmesélése közben. Talán szégyelli ellágyultságát, és ezért nevet. Ezek szerint neki komoly köteléke maradt idehaza. Lehet, hogy emiatt a kapcsolat miatt is fontos neki, hogy magyar kutatók közelébe kerülhessen és hosszabb távon hazatérhessen? De akkor miért vállal még négy évet Kaliforniában? És miért nem beszél a személyes kapcsolatairól, melyek még ide kötik? Nincsenek ilyenek? Vagy nem igazán erősek? Fontosabb a karrier, a kutatás, ezért nem említi őket? Vagy olyan erősek, hogy nem mer róluk beszélni? Származási családjáról egyáltalán nem beszél, csak a visszakérdezések során, az interjú harmadik részében - ott megtudjuk: van két testvére, szülei vidéken élnek. Elképzelhető, hogy hozzájuk is erősen kötődik, annak

ellenére, hogy nem beszél róluk. És vajon mit jelent az, hogy „*hirtelen úgy alakult, hogy megkérte a kezemet*”? Ez többnyire nem hirtelen szokott alakulni. Vagy csak számára volt ez hirtelen, leendő férje már tervezgette ezt? Valószínűleg nehéz lehetett a kapcsolatot az óceán messzi partjáról fenntartani. Lehet, hogy ebből lett elege barátjának? Így folytatja:

„s akkor a leendő férjem kijött, öm, ő ő is éppen nagyon elkallódott már így a magyar kutatásban, és hát kvázi így lehet mondani hogy a magyar kutatásban, és akkor ő ott kint megcsinálta a PHD-jét, én pedig ott kutattam”

A folytatásban úgy fogalmaz „*leendő férjem kijött*” – ezek szerint amikor barátja követte őt Amerikába, még nem házasodtak össze. A lánykérés tehát hirtelen alakult, a házasságkötés azonban nem. Ettől kezdődően úgy tűnik, már együtt vannak kint: férje az USA-ban szerez fokozatot, míg ő kutat. Nem tudjuk, mennyi ideig élnek így együtt, de a mesélés alapján úgy tűnik, hosszabb időszakról lehet szó. Leendő férjéről azt mondja „*ő is éppen nagyon elkallódott már így a magyar kutatásban*” – ez a mondat nem csak férjéről szolgál információval, feltehetően magáról is beszél. Ő az, akire az „*is*” vonatkozik, aki szintén nagyon elkallódott a magyar kutatásban. Már a fokozatszerzéskor is, a beszélgetés idejére pedig teljesen, végérvényesen. Az évszámok pontosításával folytatja.

„és ömm 1999-ben mentünk oda, és 2001-ben született a kislányom.”

Ezek szerint két-három évet töltöttek Amerikában ketten, kislányuk születéséig.

„Ez azért mondom mert hát kiestek időszakok, akkor 9 hónapot otthon voltam vele, akkor visszamentem dolgozni ott Kaliforniában, még otthonról is megvolt a munkám, hát ömm tudtam otthonról modellezést csinálni, ezért öm kvázi egy olyan folytonosságot fenn volt fenn tudtam tartani”

Kislánya születését mintha nem tartaná kutatói életútja részének, mert szükségét érzi annak, hogy megmagyarázza, miért beszél egyáltalán róla. Az első gyermekről való mondatait a kutatói karrier szakmai nézőpontjából szerkeszti meg, arról beszél a gyermek kapcsán, hogy mennyi időt tölt távol miatta munkahelyétől. Azt is elmondja, hogy az alatt a kilenc hónap alatt, amíg otthon volt a babával, még otthonról is dolgozott. Vajon ez saját szemléletét tükrözi? Az is lehet, hogy akkori

munkahelye elvárása volt ez a szemlélet, ezért beszél így róla. Korábban azt mondta, hogy a négy év *meg volt szakítva*, itt meg a *folytonosság fenntartásáról* beszél. Lehet, hogy Kaliforniában nem nézték jó szemmel, hogy hazajárt, hogy családot alapított, gyermeket is szült. Lehet, hogy a folytonosság fenntartásának igénye onnan származott? Vagy azt próbálja ezzel érzékeltetni, mennyi mindent megtett annak érdekében, hogy munkáját megtartsa, megfeleljen a kutatókkal szemben támasztott elvárásoknak? Vagy tényleg ennyire szeretett dolgozni? Így fogalmaz: „*hát ömm tudtam otthonról modellezést csinálni*” ez nem azt jelenti, hogy akart is. *Tudott*, mert valószínűleg kellett. Következő gyermeke születésével folytatja:

„és ömm, majd visszamentem dolgozni, és öm, akkor 2003-ban megszületett a kisfiam, és akkor amikor vele maradtam otthon, akkor költöztünk át az új helyre öö Chicago mellé”

Marad a gyermek-témánál: beszámol második gyermeke születéséről. Itt ismét az otthonmaradást említi és ehhez kapcsolja az újabb munkahelyváltást, amit nem részletez. Nem tudni, miért mennek el Kaliforniából, de az elmondottak alapján úgy tűnik, feltehetően inkább férje találhatott ekkor megfelelő állást, mert akkor költöztek, amikor ő a második gyerekkel otthon volt. Így folytatja:

„ez volt 2003-ban, akkor még otthon voltam pár hónapot, mint az első nagylányommal, tehát öő igazán 2x voltam otthon 9 hónapot. És akkor utána akkor ott nekem meg volt az állásom Chicago mellett, illetve ő első körben megvolt, utána, öm, utána amikor a második gyerek közbejött, ezért elúszott az az állás”

A gyermekek, otthonmaradás és az állásváltás témájánál marad. Mintha megpróbálná megmagyarázni, hogy is követték ezek egymást, de valahogy még jobban összegubancolódnak a dolgok. Nem egyértelmű, hogy chicago-i állását mikor szerzi, még várandóssága előtt, vagy a gyerekvállalás után. Lehet, hogy már 2001-2002 táján, tehát bőven a kaliforniai tartózkodás idején elkezd Chicago mellett állást keresni? Előbb megkapja az állást és aztán *jön közbe a gyerek*? Nem egyértelmű. Vajon miért mennek el Kaliforniából? Férje talál itt megfelelő munkát, és őt követi? Vagy el akar jönni Kaliforniából valamiért? Nem érzi ott jól magát? Nem találta meg ott a helyét, számítását? Vagy nem nézik jó szemmel a gyermekvállalását? Vagy a szokásos amerikai rutin-mobilitás az, ami kimozdítja a családot? Erről egyáltalán nem beszél. Miért? Kellemetlen lenne? Vagy anyaként már annyira nem számít neki

szakmailag, hogy hová kerül? Vagy erről már nem ő dönt, hanem férjét követi, ezért nem beszél róla? A folytatás:

„s amikor már nagyon vissza akartam menni dolgozni, akkor ott elkezdtem keresni, és ő szerencsére az ott egy nagyon jó egyetem, úgyhogy körbe jártam mittudomén 10 labort és jó akkor jónéhány helyen tudtak volna fogadni, és akkor választottam egyet és őm, így ő akkor 2006. májusáig ott .. őőő kutattam.., s akkor „

Most úgy fogalmaz „*amikor már nagyon vissza akartam menni dolgozni*” ez jelentheti azt, hogy korábban nem nagyon akart visszamenni. Talán a korábbi gyermekágyból való modellezés nem volt kellemes emlék? Lehet, hogy az ott akkor valóban kényszerből történt, nem saját vágya lehetett. Feltehetően férjéhez alkalmazkodik az új helyen való álláskereséssel, mert azzal folytatja: „*akkor ott elkezdtem keresni*” tehát fel se merül, hogy másutt keressen. Míg ő a gyerekekkel otthon volt, nyilván férje tartotta el őket, tehát biztos állása kellett, hogy legyen ekkoriban. Ezután arról számol be, hogy szerencséje volt, mert egy nagyon jó egyetemen voltak, ahol jó néhány helyen tudták volna fogadni őt. De vajon milyen helyeken? Azon a helyen, ahová eredetileg ment volna, „*lecsúszott*” az állásról a gyerek miatt. Ezután az egyetemen való „*körbejárás*” eredményeképp vajon szakmailag milyen megoldások születhettek számára? Feltehetően kompromisszumosak. Elmondásából az is kiderül, hogy laborokban járt. Tudjuk azonban, hogy ő elmélet orientált ember, matematikai modellező. Vajon milyen munkát ajánlottak neki a laborokban? Szakterületéről itt már nem esik szó, se arról, hogy milyen tevékenységet végez. Mindössze annyit mond, a „*körbejárt*” laborok közül „*választottam egyet*” . Vajon mi alapján? Nincs semmi, amit erről a laborról szívesen elmondana? Lehet, hogy nem tudott szakmai alapon döntést hozni, annyira távoliak voltak már ezek a lehetőségek az ő saját szakterületétől, korábbi igényeitől? Vagy ekkor már nem is voltak fontosak neki a szakmai lehetőségek? Ekkorra a család került ezek elébe? Azt is elmondja, hogy 2006 májusáig maradnak itt, tehát nagyjából három évet. Elképzelhető, hogy családja érdekében a korábban ambiciózusnak tűnő, mindig előrelépő kutatónő eltölt három évet egy olyan helyen, amely szakmailag cseppet sem előremutató számára? A folytatás:

„amikor őő 2005. tájékán őőő kezdtük el latolgatni, hogy őőő akkor most vagy hazajövünk, vagy őő végleges állást... kellene keresni ... USA-ban”

A folytatásban a tudatos karrierépítés jelenik meg mondatában: arról számol be, hogy férjével már chicago-i tartózkodásuk második évében latolgatni kezdték a hazatérés, illetve az USA-ban való végleges maradás lehetőségét. A végleges állás megszerzése mindkettőjük, de különösen az ő karrierje szempontjából aktuális: Anikó, ez ideig feltehetően több, három-négy posztdoktori állást tölthetett be az USA-ban. Ezek után már valóban a véglegesítés felé kell elmozdulnia. Férje, bár később szerez fokozatot, szintén „benne van a korban”, lassan neki is aktuális lehet a végleges kinevezés megpályázása. A karriereknek ez a szakasza nyilván komoly döntés elé állította a házaspárt. Akarnak-e egész életükben az USA-ban maradni? Akarják-e ott felnevelni a gyerekeiket, és csak néha hazalátogatni? Az eddigiek alapján nem tűnt úgy, mintha nagyon visszavágyvánának Magyarországra. Anikó nem beszélt hazatérésekről, se személyes, se szakmai hazai kapcsolatokról. Az eddig kialakított kép alapján elképzelhető, hogy nem okozna nekik nehézséget az USA-ban maradás. Akkor miért merül fel a hazatérés? Lehet, hogy kérdésként merült fel az is, hogy *tudnak-e* az USA-ban végleges állást szerezni? Lehet, hogy ez Anikónak, a chicago-i kompromisszumos állás után nehezen menne? Vagy nincs kedve olyan rengeteget dolgozni, amennyit a végleges állás megszerzéséhez kellene? Gyerekek mellett már nem akar megszakadni a munkában? Vagy akarna, de már reménytelennek látja?

„Az USA az az ország, ahol egyrészt nagyon befogadóak a külföldiek felé, ahol a legtöbb lehetőség van, a nyugat-európai országokkal is összehasonlítva, a Németországban egy nem németnek, sokkal nehezebb öő stabil ö professzori állást szereznie, vagy ö Angliában vagy Franciaországban, szinte lehetetlen – legalább is ezt mondták a francia kollégáim, hogy ha nincs meg egy ilyen összekötési háló, akkor az nem lehetséges, vagy ha nyelvtudás sincs meg, akkor nem lehetséges. Úgyhogy végülis nagyon sok helyről jönnek, Olaszországból is. Az egyik főnököm is olasz volt, elmondta, hogy ő miért van Amerikában, s igazából az egész tanszék tele volt németekkel, olaszokkal, angolokkal, magyarokkal tehát ő és persze ázsiaiakkal, amerikaiak ööm ott nem voltak. Kutatni nem, öő kutatnak az amerikaiak, megszerzik a PHD-jüket, de ő nem maradnak ott egyetemi állásban, s az európaiaknak egy nagy lehetőség az, hogy ott tudnak jó körülmények között kutatni.”

Vajon miért épp itt meséli ezt el? A hazatéréssel kapcsolatban azt mondja el, milyen jók kint, ahol épp vannak, a lehetőségek, ezt összeveti az ennél sokkal rosszabb európai viszonyokkal. Nem arról beszél, mit szeretett volna pontosan idehaza. Lehet, hogy félt, már akkor is, hogy nehéz lesz hazajönnie? Hogy ott kint biztosabb a

munka, jobbak a feltételek? Vagy ezt csak most, a kudarc után érzi fontosnak elmondani, hogy dramaturgiailag előkészítse a vele történeteket? Ezután visszatér a hazatérésről való elmélkedés elbeszélésébe:

„És akkor 2005. körül elkezdtem gondolkodni, hogy akkor most végleges állást keressek és akkor kint maradunk, vagy pedig megpróbálok hazajönni és akkor amellezt döntöttem, hogy pályázok az USA-ban is és Európában is, tehát hogy kicsit közelebb legyünk. Tehát nem nagyon nagy erővel, mert igazából eldöntöttük azt, hogy hazajövünk, de mellette legyenek ilyen kiskapuk, hogy maradni, vagy Európába jönni vissza csak hogyha itthon nagyon nem sikerül semmi, és akkor ő hát ő és főleg Magamról beszélve, de a férjem is hasonló dolgokon spekulált és ő is hasonló utakon járt”

Most egyes szám első személyben fogalmaz, tehát valószínű, hogy inkább az ő szempontjai érvényesülhettek a hazatéréssel és ennek körülményeivel kapcsolatban. Elmondása alapján valószínűnek tűnik, hogy ekkor az ő karrierjéhez keresték inkább a megfelelő állást. Férje frissebb PhD-jével még valamennyire rugalmasabban mozoghatott, vállalhatott posztdoktori állást, neki még nem lehetett annyira fontos, és aktuális a véglegesítés, mint a feleségnek. Ezek szerint Anikónak a gyermekek után is fontos volt a kutatói munka, a karrier továbbvitele, megfelelő építése. Az akkori dilemmát érzékeltetendő az egykori kérdést fogalmazza újra: *„akkor most végleges állást keressek és akkor kint maradunk, vagy pedig megpróbálok hazajönni”*. Ez után még mindig saját magáról mondja el, hogy úgy döntött, pályázik az USA-ban és Európában is, majd többes számban fogalmaz: *„igazából eldöntöttük, hogy hazajövünk”*. Vajon mi volt Anikó döntése, mi volt férjéé, és mi volt közös? Lehet, hogy Anikó kilenc év kint tartózkodás után szívesen maradt volna az USA-ban? Amit egyes számban mond el, az nem a hazatérés. Az USA és Európa tűnik saját döntésnek, azaz a *„kiskapuk”*. Ezek tényleg csak arra az esetre voltak, *„ha itthon nagyon nem sikerül semmi”*? Miért gondolta, hogy nem sikerül? Akkor gondolta, vagy ezt most, a beszélgetés jelenében „gondolja” így? A hazatérést közös döntésként meséli el. Csak annyit mond, eldöntötték, de nem indokolja semmivel. Miért akartak hazajönni? A család miatt, amiről soha nem beszél? A gyerekek miatt, amit most sem említ? Lehet, hogy férje szeretett volna inkább hazajönni, neki voltak saját érvei emellett, és Anikó ezzel nem tudott azonosulni, ezért nem mondja?

A következőkben áttér férje történetének rövid elmesélésére, amit csak összefoglalunk. Valószínűleg azért ezen a ponton meséli el férje szakmai életútját,

mert ezen a ponton volt ennek legnagyobb jelentősége az Ő életében is. Eddig férje követte őt, majd ő követte férjét a két kicsi gyerekkel Chicago-ba, de ez akkor valószínűleg még nem okozott nagy nehézséget, friss anyukaként. Itt, most, azonban nagy lett a tét: karrierje, előmenetele, illetve a család jövője. Feltehetően ezen a ponton kellett legintenzívebben egyeztetniük, összehangolniuk saját szakmai érdekeiket és életről alkotott elképzeléseiket a család közös érdekeinek szem előtt tartása mellett. Férje történetét azzal zárja *„ő is azt gondolta, hogy kutatni fog itthon”*. Ez arra utalhat, hogy tényleg mindketten így gondolták. Hogy neki magának se kényszer volt a hazatérés, hanem saját vágya is. De mivel férjéről fogalmazza meg a mondatot, az is lehet, hogy férje sokkal inkább akarta ezt, mint Anikó. Így folytatja:

„Tehát ennek az egyetlen egy módja, hogy jó előre el kezdtük tervezni a hazajövetelt. Szerintem már 2005 elején vagy 2004. év Ő .. hát ő, próbált, próbáltam már 2005 tavaszán, már az összes, hát igen 2004 végén én már írtam a Pécsi egyetemen reprezentatív emberének aki a y tanszék vezetőjének akit ismerek is személyesen, akkor Debrecenbe írtam két embernek, szegedi egyetemre, az ELTE-nek, a KOKI-nak őöm, az RMKI-t is megkérdeztem, hogy milyen lehetőségek vannak. Igazából mindenkinek, s mindenkivel, és volt, hogy tanszékvezetőkkel is találkoztam, tehát ahogy ezt kell”

A hazatérés tervezésére tér vissza. Egy határozott, egyértelmű kijelentéssel kezdi: *„ennek ez az egyetlen egy módja”*. Ez arra utalhat, hogy nagyon kemény feladatként tekint vissza a hazatérés megszervezésére, és annak kizárólagos útját ismeri. Arra eleinte nem emlékszik pontosan, mikor is kezdték el előkészíteni hazatérésüket, habozik, majd rájön, hogy már 2004 végén elkezdte felvenni a kapcsolatot a hazaiakkal. Vagy annyira korai az időpont, hogy maga se hiszi, ennyi időn át készítette elő azt, ami végül nem sikerült? Tehát már a második gyermekük születése utáni első évben elkezdte megszervezni hazatérését. Ez a chicago-i állásról alkotott elképzelésünket erősíti, mely szerint az nem volt egy Anikónak igazán megfelelő állás. Ezen a ponton belendül, részletes felsorolásba kezd: sorra veszi, kiket keresett meg idehaza, majd megint hozzáteszi: *„tehát ahogy ezt kell”*. Miért ennyire kategorikus? Ennyire szigorú, bevett útjai vannak a hazatérésnek? Vagy ennyire fontos neki, hogy bizonyítsa: mindent maximálisan jól, és időben csinált? Folytatja:

„tavasszal hazajöttünk, kifejezetten azért, hogy ő végigjárjuk, az előadásokat végigjárjuk, a férjemmel is, mert előadásokat tartottunk Szegeden, az ELTE-n a KOKI-ban az RMKI-ban –, ahol többször tartottam az alatt előadást, amikor kint voltam”

Tudósít arról, mit tettek még a hazatérés előkészítése érdekében: „*kifejezetten azért*” tartottak előadásokat számos helyen, férjével együtt. Itt utal először arra, hogy korábbi munkahelyével, az RMKI-val fenntartotta szakmai kapcsolatait az alatt is hogy kint tartózkodott: visszajárt ide előadásokat tartani. Ezek szerint volt élő kapcsolata a szakmával, igaz, elsősorban nem a biológus körökkel, hanem a biofizikusokkal, tehát még az egyetemista éveiből maradtak meg ezek. Feltűnő, hogy az eddigiekhez képest most sokkal gyorsabban, lendületesebben és részletesebben kezdi mesélni a hazatérés megszervezését, minden lehetőséget említ, amivel megpróbált élni. Tudatos, alaposan kidolgozott stratégia kezd körvonalazódni, mely azt sejteti, hogy Anikó valóban komolyan elszánta magát a hazatérésre. Így folytatja:

„Igen, és akkor őő, hát erről is beszélgettünk, hogy hát hogy megy, vagy hogyan is fog ez menni ez a hazajövetelem és hogy is lesz itt állás, és hát azt mondták, hogy hát státusz az nincs, tehát a fizetésemet meg kell szerezni, ömm, ha hozok pénzt, akkor adnak ... szobát, illetve, az ELTE volt az, . az ELTE z tanszéke, ahol XY a, a tanszékvezető, ő ő ajánlotta fel, hogy ő ha én hozok pénzt és megszerzem a fizetésemet, kutatásra hozok pénzt és megszerzem a fizetésemet, akkor ő fel tudja ajánlani a helyiséget, hát hogy ilyen labornak”

Itt arra utal, hogy az előadások során felkeresett helyeken arról is beszélgetett, hogy haza szeretne térni. Ennek kapcsán visszatér a korábbi mondatszerkezet: korábban azt mondta, itthon „*nem volt állás*”, most, a hazatéréssel kapcsolatban így fogalmaz: „*hogy is lesz itt állás*”. A hazai állást ezek szerint egyértelműen olyannak látja, ami „*adatik*”, nem annyira olyannak, ami „*megszerezhető*”. Az elmeséltekből az derül ki, hogy státuszt nem ajánlottak fel itthon neki, egy támogató egy szobát ajánlott, amiben labort rendezhet be, amennyiben hoz haza pályázati pénzt a kutatáshoz, amiből saját fizetését is finanszírozza. Amiről beszámol, általános jelenség: a hazatérők többsége ilyen ajánlatot kap. Közülük sokan nagyon nehezen élik meg, hogy nincsen intézmény, amely legalább annyira melléjük állna, hogy egy helyiségen kívül státuszt is felajánljon. Vajon Anikó mit gondolt, amikor ezt az egy, csekély ajánlatot kapta a beszélgetések során? Valószínűleg fel volt készülve arra, hogy nem lesz egyszerű dolga. Az, hogy szobát tud szerezni, talán nem teljesen kilátástalan.

Korábbi lendületében, tehetségében bízva gondolhatta, hogy megszerzi a kívánt pályázati pénzt és saját labort hoz létre. De vajon ez hosszútávon milyen perspektívát jelenthetett neki? Ő nem egészen erről beszélt korábban a hazatéréssel kapcsolatban. Végleges állásra gondolt, ami karrierjének ezen a szakaszán valóban aktuális lenne. A pályázati pénzből finanszírozott szoba nem az, amire ő vágyott. Nem hogy nem végleges állás, tulajdonképpen nem is igazi állás, hiszen státusz nem járna vele. Két gyerekkel egy pár évre szóló pályázattal egy levegőben lógó szobába hazajönni? És mi lesz azután? Fog kapni megint pénzt? Van erre bármi biztosíték? Mi van, ha nem kap? Akkor mihez kezd? Akkor visszamenni külföldre? Lehet a gyerekeket így rángatni, ha már iskolások? Akar egyáltalán ennyire mobil lenni az, aki végleges állásra vágyik? A lehetőség, amit felajánlanak neki, ráadásul egy labor létesítésére irányul. Biztosan erre van neki szüksége? A fizikus, matematikai modellező szeretne egy labort berendezni, működtetni, vezetni? Így folytatja:

„Mert én úgy szerettem, hogy ilyen labor, labor és őő számítógépes biofizikai modellezés együttese tehát amit kint is csináltam, én ott az USA-ban megtanultam az elektrofiziológiát, őő, hát ő számítógépes modellezésének technikáját elég, őő, hát ő különleges szinten, amit a világon nem sok helyen tudnak csinálni, tehát a világon van négy-öt labor ahol ezzel a technikával tudják csinálni, én megtanultam az egyik ilyen laborban”

A folytatásban visszatér ahhoz, mi volt a témája, amivel kint foglalkozott, hogyan kapcsolódik az a laborhoz. Számítógépes modellezéssel foglalkozott, aminek eredményeit laborban lehetett tesztelni. Tehát azzal, amit már Ohio-ban megálmodott magának. Elmondja, hogy ő ezzel foglalkozott kint, ráadásul, hogy ott „*megtanultam az elektrofiziológiát*”, majd hozzát teszi, mintegy szűkítve a tanultak körét „*hát ő számítógépes modellezésének technikáját*”. Lehet, hogy ez arra utal, hogy úgy érzi, fizikusként nem volt elég tudása ahhoz, hogy egy labort létrehozzon? Vagy egyszerűen szabatosága miatt pontosít? Ezzel folytatja:

„és őm, és ezt tulajdonképpen Magyarországon már van aki ezt műveli, ezt a technikát és őm nagyon jó is a őm a ZX Szegeden, nagyon jó ebben, és ő, voltehátőővo, volt őő egy olyan tudá, tudásanyag, amit hát hogyha hazahozok, akkor arra tudok építeni egy labort, és őmm, és őm, ehhez megpályáztam ő, ő, Wellcome Trust-re pályáztam, ő, hát ő egy Research Fellowshipet ami kb. 1.000.000 dollár, vagy euro, asszem, hogy egymillió dollár lett volna 5 évre abban az időben, akkor volt egy ilyen EURYőmm azt pályáztam meg, azt azt hiszem azóta megszűnt, aztán megpályáztam egy EMBO-t - ami szintén Kelet-Európába visszatérő fiatal kutatókat támogat, és megpályáztam még OTKA-t is”

Először arról beszél, hogy van már valaki, aki Magyarországon ugyanezzel a világon csak négy-öt laborban használt technikával dolgozik, és nagyon jó ebben. Mindössze ennyit mond, nem magyarázza meg kijelentését, nem fűz hozzá semmit. Vajon miért említi? És miért, hogy épp csak érinti ezt? Konkurenciát lát benne? Potenciális kollégát, lehetőséget? Korábban említette, hogy Szegeden is tartott előadást, feltehetően ott is próbált állásról beszélgetni. Lehet, hogy ezt a kutatót is felkereste? Lehet, hogy megpróbált bekerülni emellé az ember mellé, de kudarc érte? Vagy vállalkozása eleve kudarcra ítéltségét akarja kifejezni azzal, hogy elmondja: volt már idehaza valaki, aki nagyon jó ebben a ritka módszerben? Lehet, hogy neki magának vannak kétségei afelől, hogy szükség van-e az országban két független laborra, ahol ugyanazzal a ritka technikával dolgoznak?

Anikó ambiciózus hazatérőnek mutatja magát, nagy feladattal próbálkozik: megpróbál saját labort létrehozni idehaza. Úgy beszél tervéről, hogy abból az derül ki, nagyon hitt benne, hogy ez sikerülni fog. Ez azt jelenti, komoly tudományos karriert szeretett volna idehaza csinálni, ragaszkodott kutatói munkájához, és nem rettent vissza a nagy feladatoktól sem. Megint a korábbi lendületes, új, nagy kihívásokkal szívesen szembesülő Anikót látjuk. Úgy tűnik, Amerikából visszatérve, talán a korábban neki tulajdonított kisebbségi érzés se kerítette hatalmába. Lendületesen tudósít arról, milyen pályázatokat adott be, hogy kutatói hazatérése sikeres legyen. A továbbiakban Anikó egyre jobban belendül a mesélésbe, aprólékos részletességgel veszi sorra ismét, hogy hol, mit pályázott:

„És ő namost az OTKA-nál csak egy ilyen kis elméleti kis munkára 5 millió forintot kértem talán 3 évre, hát hogy egy számítógépet tudjak venni és őő ilyesmi. és most ő sorba venni, hát az EMBO-nál hát azzz volttt, hogy az ELTE, x tanszéke aláírta, hogy őő fogadna, laborhelyiséget biztosítanak, de viszont fizetést nem adnak. Most őő tudományos szempontból nem tudom megmondani, hogy a felső hány %-ában voltam, de én utána rákérdeztem, s azt mondták, hogy nagyon a, a legtetején voltam, én éreztem, ezzz hát egy telefonos interjú volt egy olasz professzorral, olasz támogatóm volt, és hát ő maga a pályázatomon is nagyon jó pontszámot kapott, éss ő azt mondták, hogy őő, tulajdonképpen lecsúsztam, de még így is a felső harmadában voltam a jelentkezőknek, azért mert nem adott az ELTE fizetést, hátó nem kínálta fel, namost ez úgy értékelhető, akkor az, tehát ez hogy is ez úgy hogy ez évi ez 80.000 euró volt, 3 évre, tehát 240.000 euró jöhetett volna be,... hogyha mondjuk éppen az ELTE-nek annyit megér, hogy mondjuk aki éppen nem hoz pénzt, ahelyett engem vesznek fel.

Mondjuk ez most csak egy tipp a, az ELTE-nek”

Abból, amit elmesél, az látszik, hogy minden lehetőséget megragadott arra, hogy kutatóként hazatérhessen. Az OTKA pályázat látszólag csak egy kis lehetőség volt számára, erről azt mondja *„csak egy ilyen kis elméleti kis munkára”* pályázott, *„hogy egy számítógépet tudjak venni”*. Ezek szerint nem ragaszkodott annyira a saját laborhoz, beérte volna kevesebbel is, ha témáján dolgozhat. Ez ugyan nem ért volna fel egy végleges állással, de átmeneti megoldásnak talán jó lehetett volna. Aztán mintegy magának mondja: *„sorra venni”* és kezdi még jobban részletezni pályázatait, azok buktatóit. Hosszan beszél az EMBO pályázatról és az ELTE „felemás” támogatásáról. Történetében érzékelteti, hogy támogatásra érdemes volt, így fogalmaz: *„nagyon a legtetjén voltam”*, csak azért csúszott le a pályázatról, mert az ELTE nem tudta státuszba venni, csak helyiséget kínált fel neki. Az emlék annyira betör a történetmesélés jelenébe, annyira átéli újra a nehezen érthető helyzetet, hogy pontosan végigszámolja, mekkora összegtől esett el az ELTE azáltal, hogy nem biztosított neki státuszt a pályázathoz. Ezzel a kiszámolt 240.000 Eurós összeggel kapcsolatban azt is megjegyzi: *„hogyha mondjuk éppen az ELTE-nek annyit megér, hogy mondjuk aki éppen nem hoz pénzt, ahelyett engem vesznek fel”* finoman fogalmaz, de „kemény” dolgot állít: az ELTE talán nem saját érdekeit szem előtt tartva döntött az alkalmazottak felvételéről. Elképzelhető, hogy konkrétan volt valaki, akit vele szemben támogatott az ELTE, és tudomására jutott, hogy ez a személy nem vitt pénzt az intézménybe. Lehet, hogy ezért mondja el ezt. De az is lehet, hogy csak úgy véli, ilyen emberrel töltötték be azt a státuszt, amit ő szeretett volna megkapni. Aztán megint finomít kijelentésén: *„ez csak egy tipp”*. Lehet, hogy így is van, ötletnek szánja, hiszen nem használ erős kifejezéseket, nem vádol senkit, csak hangosan gondolkodik. Talán el is fogadja, hogy így mennek a dolgok, az egyetemen nem csak a gazdasági érdekek diktálnak, de azért frusztrálja ez.

Az aprólékos elmesélésből, a részletek kidolgozásából, az érvelésből, abból, ahogy beszél, az derül ki, hogy nagyon megviselhette őt a kudarc, ami érte. Még ma is lendülettel, élő emlékként beszél róla. Igaz, ez a beszélgetés időpontja előtt másfél-két évvel lehetett, tehát időben viszonylag közeli eseményről mesél. Nem szokása azonban ennyire belelendülni a dolgokba. Itt érzelmekkel beszél, mélyen érintve ezektől még a beszélgetés idején is. Ez elbeszélte élettörténetének legelőbb része: igazi átélt elbeszélés. Eddig inkább csak tudósításokat hallottunk tőle a megtörtént életeseményekről.

A továbbiakban magyarázat nélküli elutasítással végződő pályázatairól beszél. Mindről részletesen beszámol, a séma mindegyik esetén ugyanaz: nagyon jó tudományos értékelés, és indoklás nélkül hagyott elutasítás. Ezekre vonatkozó hosszú narratívájának csak elemzését közöljük, ebben az összefoglalóban. Heves érzelmekkel sorolja a sérelmeket, melyek az átláthatatlan pályázati értékelések miatt érték. Nem fogalmaz erősen, nem vádol senkit, korrekt marad, de szavain érezni, hogy még a beszélgetés idején is nagyon fájók, feldolgozatlanok ezek az emlékei. Amit megfogalmaz ezekben a kudarcos történetekben, és ami látszólag a legjobban zavarja az egészben, hogy a hazatéréskor beadott pályázataival kapcsolatban minden kusza és átláthatatlan. Az egzakt pontozási rendszerek ellenére rejtélyes módon még azt se sikerült megtudnia, a többi pályázóhoz képest hová került egyes pályázataival. Látszólag csak a bírálókat és a pályázati támogatás következetlenségeinek, illetve az ezekről való kommunikációnak a szabálytalanságát kritizálja, de szavain átsüt, hogy nem csak ezzel van problémája. Korrekt, nem akar vádaskodni, tehát nem mondja ki, elbeszéléseiből mégis úgy tűnik, mintha a pályázati rendszereket korruptnak tartaná. Egyre bővebben, egyre részletesebben és élőbbben meséli a rendszer furcsaságait, a sérelmeket. Az események dramaturgiája mindig ugyanaz: nagyon jó bírálókat, majd egy magyarázat nélküli elutasítás. Van, amikor ez a feltétlen támogatás ígéretével, vagy váratlan, pályázati időszak közbeni rejtélyes pénzmegvonással, pályázati keret szűkítéssel, illetve rendkívül elhúzódó kiértékeléssel társul. Mindenütt azt érzi, hogy „*nagyon felül volt*”, minden esetben a majdnem sikerült, hajszálon múltott érzése jelenik meg a történetben. Nagyon nehéz lehetett megélni, sokszori egymásutánban, hogy mindenütt azzal szembesül, hogy nagyon jónak ítélik, amit bead, de végül mégsem kap meg semmit. A korrupció árnyékát egyszer konkrétan is kivetíti a mesélés során: „*indoklás nélkül, tehát, amikor feltétlen támogatásra javasoltak, mégse, az azért érdekes*”. Látszik, hogy egyszerűen nem fér a fejébe, hogy lehet az, hogy semmi nem sikerült neki. Ráadásul úgy nem, hogy mindenütt méltatják, ő maga is tudja, hogy jó – mégse sikeres. Nehéz lehet ezzel megbirkózni.

Ahogy korábbi pályája is jelzi, nagyon fontos neki a kutatás, a munkája. Valószínűleg azt gondolta, Amerikából hazajöve itthon sikeres lesz, karriert fog befutni, hiszen tudása, tapasztalata, tudományos teljesítménye is megvan hozzá. Ez lehetett az álma. Lehet, hogy tényleg ennek megfelelően alakította korábbi életét, karrierjét már az USA-ban is: láttuk, már korán a magyar témák, magyar kutatócsoportok felé orientálódott. Tudatosan terelhette tehát pályáját afelé, hogy

idehaza sikeres lehessen. Most pedig, amikor itt lenne az ideje annak, hogy idehaza tárt karokkal fogadják, ugyan mindenütt dicséretben, de ezzel együtt elutasításban van része. Rajta, az ambiciózus, törekvő, tehetséges emberen, aki eddig szinte mindig tudott előrelépni, most kifognak a szűkös hazai lehetőségek. *Nincs állás*, a pályázatokon sorra nem kap pénzt.

Valószínű, hogy annak idején, az első kudarcokat átélve még nem volt ennyire kiábrándult, ez csak a beszélgetés idejére, mindent megpróbálva és minden kudarcot végigélve, a kutatói pályát végleg odahagyva válhatott ennyire sajátjává. A beszélgetés idején már egyetlen racionálisan valamennyire védhető kudarcát is érzelmi alapon értékeli, ott is ellenséget lát, ahol nem feltétlenül van. A pályázati rendszerek működésének inkorrekt elemei, hiányosságai teljes pusztítást végeztek a rendszer működésébe vetett bizalmában.

Elmesél egy történetet, mely minden korábbinál nagyobb kudarc lehetett: megkapta a Marie Curie hazatérést támogató pályázatát, csak egy intézményt kellett találnia, mely támogatja, státuszba veszi. Az egyik akadémiai kutatóintézetben fogadták volna, státuszt is kapott volna, de munkaidejében nem kutathatta volna saját témáját, amivel az oda vinni szándékozott pénzt megszerezte. A történet ezzel a mondattal zárul: *„nem viszem magammal a nyolcvanezer eurót, olyan helyre viszem, ahol azt tudom kutatni, amit szeretnék”*. A tudatos és önérzetes, elkötelezett kutató szavai ezek.

A hazatérés ténye mint adottság jelenik meg elbeszélésben. Ezek szerint nem az történt, amit korábban feltételeztünk, hogy az ő karrierjéhez igazítják a hazatérést, hiszen neki nincsen semmi konkrét ígérete, lehetősége az elhelyezkedésre, mégis hazatelepülnek. Valószínűleg férje jó állására alapozzák visszatérésüket. Így azonban a *„kiskapuk”*, melyekről korábban beszélt, szintén bezáródtak karrierje előtt: nem maradhat sem az USA-ban, se Európában nem kereshet állást, ha már hazatelepültek. Ez elég kényelmetlen kényszerhelyzet lehet egy tehetséges, jó eredményeket felmutató kutatónak, aki előtt tíz évvel korábban az egész világ kitérült. Miért megy bele mégis a hazatelepülésbe? Lehet, hogy tényleg férje akarta ezt erősebben, és ő elfogadta döntését? A hazatérés szándékát magával kapcsolatban egyértelműen soha nem fogalmazta meg, igaz, úgy tűnt, azért ezt a lehetőséget mindig szem előtt tartva alakította karrierjét, témaválasztásait. Családi kötelekeiről ugyan nem beszél, ennek ellenére lehet, hogy személyes kapcsolatai is húzzák őt is vissza, ezért vállalja, hogy így, egyelőre munka nélkül is hazatér. Talán még bizakodik, hogy sikerül kutatói

állást szereznie? Nem akarja elhinni, hogy ne sikerüljön? Lehet, hiszen nagyon nagy lendülettel vetette bele magát a keresésbe, tényleg mindent megpróbált. Talán még bizakodott ekkor, csak ezt ma már, mindenből kiábrándulva nem tudja elmesélni. Vagy lehet, hogy már az USA-ban se volt ekkor az igazi? A két gyermek után lehet, hogy annyira kompromisszumos állást tudott csak szerezni, hogy nem tud belőle igazán továbblépni? Lehet, hogy azt hitte: az USA után idehaza kapnak majd rajta, a tapasztalt, eredményes kutatón?

„Igen, tehát ilyen, ő ilyen élmények voltak, aztán lehet, hogy még, még több minden eszembe fog jutni, de az lényeg, hogy amikor hazajöttünk, pár hónap alatt, de már előtte is ő ő eljutottam odáig, hogy ő ő nem szeretnék ő ő, az itthoni kutatókkal, vagy kutató helyekkel szorosabb kapcsolatban lenni és nem tudom elképzelni a munkámat ilyen keretek között”

Összegzéssel folytatja, utalva a korábban bemutatott, teljesen egynemű negatív tapasztalatra, melyre kutatóként való hazatérésének szervezése során szert tett. Mondatával „*ilyen élmények*”, nem annyira kudarcaira, hanem a rendszer működésének hibáira, hiányosságaira utal, majd sértődöttségének ad hangot. Érzékelteti, hogy a sok küzdelemben fokozatosan eljutott odáig, hogy teljesen kiábrándult a magyar kutatói szférából: mind a személyekből, mind az intézményekből. Azt fejezik ki szavai, hogy méltatlannak érzi, ami vele történt. Vajon minden lehetőséget kimerített már, amikor eljutott idáig? Lehet, hogy ezek fogytak el, ezért fogyott el a türelme is? De mit jelent az, hogy már a hazatérés előtt is eljutott idáig? Lehet, hogy az első kudarcok után elege lett a magyar kutatókból? Lehet, hogy a későbbiekben már ezt érezték rajta, ezért se támogatták? Lehet, hogy túlságosan ambiciózusnak, látták őt a keresés során? Lehet, hogy nagyon határozottan érzékeltette, hogy karriert szeretne idehaza csinálni és ezért nem volt szimpatikus? Egy határozott nő, aki tudja mit akar és a tehetsége is megvan hozzá? Lehet, hogy egyértelmű konkurenciát jelentett néhány hazai kollégának, ezért nem fogadták itthon lelkesen? Az derült ki eddig, hogy beállhatott volna a sorba, tehát *valamilyen* kutatói állást kapott volna, csak saját témáját nem támogatták. De ezt ő nem akarta, úgy tűnik tehát, nagyon konkrét elképzelése volt arról, hogyan akar ide visszatérni: karriert szeretett volna, saját pénzt, saját labort. Öntudatosnak látjuk, határozottnak. Ezt idehaza, úgy tűnik, valamiért nem fogadták szívesen. Lehet, hogy ha egy lágyabb, kevesebb ambiciózus kutató tért volna vissza, az

kapott volna helyet? Lehet, hogy ezért nem tud napirendre térni a kudarcok felett? Hogy egy átlagos kellett volna, egy ambiciózus meg nem kellett?

„és őő é s ez már sejthető volt Amerikában is. Ott az utolsó fél évben, amikor kint voltunk, akkor én elvégeztem az ottani orvosi egyetemnek a, tehát a chicagói orvosi egyetemnek volt egy klinikai kutatási tréning őő programja. Én azt elvégeztem, és őőő és őőő reméltem, hogy ennek aaa segítségével is, talán, őő könnyebb lesz majd otthagynom a kutatói pályát”

Ismét arról beszél, hogy már amerikai tartózkodása végén érezte, hogy nem fog menni a kutatóként való hazatelepülés, ezért ott elvégzett egy klinikai kutatási tréninget. Nem fejt ki, hogy ez pontosan mi, de azt elmondja róla, hogy azért végezte el, mert abban bízott, hogy ezzel majd *talán könnyebb lesz otthagyni a kutatói pályát*. Nem azt mondja, hogy könnyebb lesz találni helyette megfelelő elfoglaltságot, hanem azt otthagyni. De hát az otthagytáshoz nem kell tréning, otthagyni bárhogy lehet. Miért a kutatói pályához képest fogalmazza meg a mondatát? Már előbb eldöntötte volna, hogy otthagyja, a negatív tapasztalatoktól függetlenül is? Vagy épp ellenkezőleg, annyira ragaszkodott hozzá, hogy szinte csak ehhez képest tud másról is beszélni? Amit elvégez: klinikai kutatási tréning. Ez egy visszakanyarodás-féle is lehet a gyerekkori vágyhoz, hogy orvos legyen?

További kellemetlen élményekkel folytatja, ezek összefoglalóját közöljük. Ebben a szakaszban magyarázatot ad arra, miért is döntött úgy, hogy hazajön. Mert az USA-ban se volt már fenékgig tejfel a kutatói élet, a végleges professzori állásért nagyon sokat kellett volna hajtani, ráadásul – elmondása szerint – lehet, hogy hiába. Nem azt mondja, hogy ő maga félt attól, hogy nem kap kint végleges állást, hanem általános alannal mondja el a nehézségeket, egy ponton fogalmaz egyes szám első személyben, de azt gyorsan abba is hagyja, nem fejezi be a megkezdett mondatát. Vajon miért van az, hogy nem szeret magával kapcsolatban nehézségekről beszélni, vagy akár apró problémákat, kis tökéletlenségeket megfogalmazni? Miért akarja mindig erősnek, keménynek mutatni magát? Valószínűleg nem csak az interjú helyzet miatt teszi, nem csak itt akar erősnek mutatkozni, hiszen láttuk, hogy a biográfiai életeseményei is valahogy erről szólnak. De vajon miért *kell* neki *ennyire* erősnek, szinte hibátlannak lennie? Miért nem lehet kicsit gyengébb, lazább? Otthonról hozza az elvárást? Vagy bizonyítani akar valakinek? Talán magának?

Kisebbségi érzését akarja ezzel elfedni? Nem túlzók kicsit az elvárásai magával szemben?

Itt egy kicsit kijózanul hazai sérelmeiből, az amerikai kutatási illetve elhelyezkedési lehetőségeket is elkezdte szűknek lefesteni, sőt, a hálózati tényezők kinti szerepéről is szót ejt, illetve a németországi és svájci álláslehetőségekről, a kapcsolatalapú európai tudományos munkaerőpiacról beszél, majd, mintegy önmaga megnyugtatóására azt mondja: „*még Svájcban is így megy, úgyhogy akkor mit várok én*”. Ez a mit várok én jelentheti azt, hogy mit várok én Magyarországon, de azt is: mit várok én, akinek nincsenek kapcsolatai. Magyarországgal folytatja:

„most nem azért, Magyarország, nagyon szép, és azért jöttünk haza, de azért itt őő én azért ő nem láttam még az utóbbi mondjuk tíz évben meghirdetve, professzori állást mondjuk az ELTE-n. Én annyit tudok, hogyha őő valaki elmegy külföldre, akkor őő azt mondják neki, hogy gyere akkor vissza, amikor az xy nyugdíjba megy, és azt az állást te fogod megkapni. Három-négy évre kell neki elmenni, jó esetben, csak, és lesz valakit, aki nyugdíjba megy, és akkor azt, ő kapja meg. Nyilván az a kedvenc embere az xy-nak, nem feltétlenül rossz teljesítményű ember, de akkor is, ez nem versenyhelyzet tehát nem derül ki, hogy kik lennének még egyáltalán a palettán. Van-e erre egy eldugott ember, aki nem került be a a a mittomén a helyi professzor úrnak a látókörébe, mert már kiment nagyon régen mittomén Stanfordba és ott ő szerezte a PHD-jét és ő nem volt otthon, ott van azóta, őt, hat éve, és szeretne hazajönni. Ilyen emberek nem kerülnek egyszerűen őő képbe, hogy az az ember tulajdonképpen jobb, mint az én valaha kedvenc diákom”

A hazai kutatói státuszok elérhetőségéről, megszerezhetőségéről beszél tehát, nem saját történetét meséli tovább, hanem elemez, magyaráz. Tulajdonképpen a korábban elbeszélte kudarcokkal összefüggésben kialakult véleménye összefoglalóját adja itt át semlegesebben, tömörebben: egy kizárólag kapcsolati alapon működő tudományos munkaerőpiacot fest le, ahol a tudományos teljesítmény nem, csak az ismeretség számít. Példázatot is mond „*egy eldugott emberről*”, akinek nincsenek ismeretségei, ezért hiába a komoly tudományos teljesítménye, nem tud hazatérni. Ez egyértelműen az ő esete, saját magára (is) utal a történettel. Tehát, bár higgadtan és távolságtartással, mint korábban továbbra is idehaza kapott sérelmeiről beszél.

„És akkor még itt elmondanám azt, hogy, hogy ő nagyon nagy őő, tehát a hazatérésnek egy nagyon nagy akadálya, hogy, ezért és hát tulajdonképpen itt ér véget az én tudományos pályám, és akkor ezért beszélek erről ennyit, a hazatérésnek az a nagyon nagy hátő kerékkötője, amikor a annak idején, amikor kezdtem azzal, hogy én ösztöndíjas voltam és nem volt státusz, Tulajdonképpen jobban jár

az, aki, egy tehát a versenyztetés az úgy megy, hogy megpályázza az ember, az ösztöndíjat, aki a legjobb lesz, az ösztöndíjas, aki kevésbé jó, az a státuszt kapja és többet fog keresni. Ez már akkor probléma volt, tehát ő emlékszem rá, hogy ő, hogy ez már akkoriban nagy probléma volt, és még az a nagyon nagy probléma, hogy aki kevésbé jó és státuszba megy az, nagyon sokan azt csinálják, hogy ő kimennek ide-oda egy-két évre, és ugye fenntartják ezeket a státuszt, tehát akadémiai státuszokról beszélek, ... igazából, azt kell mondanom, hogy általánosságban azt tapasztalom, hogy ezeket az embereket nem az motiválja, hogy nagyobb teljesítményt nyújtsanak, nagyobb kutatók legyenek, vagy ilyesmi, hanem az, hogy itthon tudjanak ööö kutatói pályán maradni, és mellette egy kis pénzkeresetként, vagy vilá, világot látni, nagyon sok olyat ismerek, aki kimegy, és nem is produkál, csak öő ott ő valamit csinál, és mindig vissza tud jönni”

Ismét a hazatérés rendszerből levezethető képtelenségéről beszél, az ösztöndíjas és státuszba vett doktoranduszok különböző lehetőségeiről és tudományos teljesítményéről. A rendszer egy szélsőségesen kontraszelektív mechanizmusát írja le, mely szerint, ha annak idején nem kapott volna ösztöndíjat, hanem, mint a kevésbé tehetségeseket, státuszba veszik akadémiai kutatócsoportjában, akkor vígan vissza tudott volna térni. De mivel tehetséges volt, ösztöndíjasként vették fel, így most státusz híján nem tud hazatérni kutatóként. Ez a szakasz arról tanúskodik, hogy bár élő, feldolgozatlan a sérelem, sokszor végigrághatta magát élet- és karriertörténetén, ha ezeket a régmúltban gyökerező elemeket is bekapcsolja. Egyre inkább az látszik igazolódni, hogy hatalmas veszteség érhet a hazatérés körüli kudarcokkal, a kutatói pálya elhagyásával. Ezt ő nyilván így nem tudja nyíltan kimondani, nem ilyenek ismertük meg, az eseményekről való elbeszélése azonban egyértelműen erre utal. Maga is érzi, milyen sokat beszél erről, ezért hozzáfűzi *”hát tulajdonképpen itt ér véget az én tudományos pályám és akkor ezért beszélek erről ennyit”*. Ez lehet főnarratívumának kulcsmondata: őszinte, önreflektív megjegyzés. Talán maga is tudja, hogy a róla való beszéd mennyisége érzékelteti a megélt kudarc mértékét: egy sikeres és ígéretes kutatói pálya kényszerű befejezését. Még mindig a rendszer kritikájával folytatja:

„Na most, hazajönni? hát nincs olyan mérce, tehát nincsen az, hogy megnézné valaki, hogy jönne haza valaki, és neki ilyen a publikációs listája, ennyi a hivatkozásainak száma, mennyi az impaktfaktora, és megnézzük, hogy öőő tényleg nincs számára itthon hely, mindenki jobb nála? Tehát ezz, vagy vagy például, hogy felülvizsgálják, akár, akik jelenleg kutató állásban vannak, hogy nem kéne egy kicsit öőő nyomni, hogy, hogy nagyobb teljesítményt produkáljanak? Tehát azt mondani, hogy oké, mint ahogy Nyugaton megy, hogyha nem publikálsz ennyit, nem szerzel ennyi pénzt, akkor kész, öt éved

van, hogy beérijél, és utána lehet menni máshová. Tehát ilyen, ilyen én nem tapasztaltam eddig őő
itthon”

A tudományos teljesítményen alapuló differenciálást hiányolja a hazatérés támogatása, illetve a magyarországi kutatóhelyek rendes működése során. A rendszer kritikáján át még mindig magáról, saját kudarcáról beszél.

Ugyanennek konkrét történeteken át való mesélésével folytatja, aminek csak konklúzióját közöljük. Úgy látszik, a végtelenségig tudná ezt mesélni, a kontraszelektív, versenymentes, teljesítményt nem követelő hazai tudományos munkaerőpiac működését, melynek eredménye, hogy nem tudott kutatóként hazatérni. Mostanra nyilvánvaló, hogy nem tudta feldolgozni azt a méltánytalanságot, ami vele esett. Határozott, racionális, pragmatikus gondolkodása, tíz év amerikai kutatói tapasztalata nem engedi, hogy túllépjen az őt ért sérelmen. Valószínű, hogy egyhamar nem is fog: túlságosan sikeres volt, túlságosan ragaszkodott a kutatáshoz, és túlságosan racionális a gondolkodása ahhoz, hogy egy vállrándítással elintézzék a megmagyarázhatatlant és megmagyarázhatatlant. Itt, ebben a szakaszban fejezi be ezt a témát, de nem valami nyugvópontra vezeti el mondataival a hallgatót, és magát, hogy végleg lezárja, hanem egy nyitott, felfelé ívelő, a közepén abbahagyott mondattal zár, vagyis inkább *hagyja abba*: „*ez így nincs igazából rendben, hogy...*” Tehát még folytatná. Azonban úgy érzi, hogy ez már nagyon sok, ezért inkább témát vált, és hirtelen visszatér élettörténetének meséléséhez:

„Igen, és akkor hazajöttem, és őő akkor látszott, hogy ez így nem fog menni, és akkor én őő hát elkezdtem pályázni gyógyszergyárakhoz, és őő hátó kutatásoknak a menedzselése, meghogy van az angol nyelvtudásom, és ez a tréning, nagyon érdekes munkákat lehet itt csinálni, ahol értékelik ésső”

Igennel kezdi, egyfelől mintha nyugtázná, mintegy jóváhagyná az eddig mondottakat, másfelől talán az elejtett fonalat veszi fel ezzel ismét: *igen, itt hagytuk abba*. Ezután azt mondja el, hogy hazajött és látszott, hogy „*ez így nem fog menni*”, azaz ezek közt a viszonyok között nem lesz belőle itthon kutató. Majd kissé vontatottan felvezetve arról számol be, hogy ekkor gyógyszergyárakhoz kezdett pályázni. Ezek szerint akkor tért csak át a vállalati szférában való álláskeresőre, amikor már végképp reménytelennek látta a kutatói szférát. Tehát a végsőkéig

kitartott. A korábbiakban belülről ismerve a viszonyokat, pontosan, tudatosan, részletesen beszélt mindenről, ami a munkájához, döntéseihez tartozott, itt, most, a gyógyszergyártás álláspályázatok kapcsán azonban olyan mondatok hagyják el a száját, melyeket gyakran kisiskolásokkal, az ő jövőjükkel kapcsolatban szokás fogalmazni: „*meg hogy van az angol nyelvtudásom*”. Nagyon nehéz lehet tapogatózó kezdővé válni, az eddig egyszerű, evidens eszközként használt angol nyelvtudásra támaszkodni egy negyvenéves embernek tíz év amerikai kutatói tapasztalat, komoly tudományos eredmények, és a kutatói karrier kapujából való kényszerű visszafordulás után. Olyan embernek ismertük meg Anikót, aki nem beszél személyes nehézségeiről, problémáiról, fájdalmairól, azokról valami általános alanyra vonatkozó történeten át, közvetve számol inkább be, vagy egyszerűen hallgat. Akármekkora tehát fájdalma, nem fogja azt mondani: rettenetesen fáj neki, ami történt. Ha nagyon nem akart egy gyógyszergyárba menni dolgozni, ahol nem érdekelte a munka, ezt akkor se fogja így kimondani. Mondatain látszik, hogy küzd magával, megpróbálja elfogadni a helyzetet, csak hát szavain átüt az udvarias megfogalmazás mögötti üresség. Egy klisének is gyenge mondatot mond a munkákról: „*nagyon érdekes munkákat lehet itt csinálni*”. Korábban is használta már ezt a kifejezést, amikor valószínűleg nem személyes, belső érdeklődésére utalt. Itt ismét nem magáról beszél, nem tudja azt mondani: *őt érdekelték ezek a munkák*, csak egy általános, látszólag kényszerű kijelentésre futja. Tovább mesél, illetve argumentációt fűz kijelentéséhez:

„hát nagyon sokó interjún voltam, és ő látszott, hogy ez egy sokkal tisztább ügy, így, egyrészt, két szempontból is, az egyik az, hogy, hogy őm tényleg vannak interjúk, és ott leülünk egymással tárgyalni, a másik az az, hogy ő hogy ő véleményem szerint mérhetetlenül alacsonyak a fizetések, az akadémiákban”

Elmondja, hogy sok interjún volt, majd kis szünet után ismét a korábbi, hosszan mesélt sérelmezett viszonyokhoz kapcsolva vissza azt mondja: „*látszott, hogy ez egy sokkal tisztább ügy*”. Ezek szerint neki ez, hogy tiszta ügy legyen, tényleg nagyon fontos volt. Tehát nem véletlenül a rendszer átláthatatlanságát, hibáit emelte ki korábban, valóban azzal lehetett elsősorban a baja. Vagy ez itt inkább egy fedőtörténet, valójában arról van szó, hogy itt kapott lehetőséget, ezért értékeli ezt pozitívabban? Tulajdonképpen hazatérésekor ő maga is az intézményvezetőkkel

folytatott beszélgetéssel, tehát a *kapcsolatfelvétellel* kezdte a hazatérés megszervezését, *ahogy kell*, tehát ahogy a később bírált, elfogadni nem tudott íratlan szabályok diktálták. Játsszunk el a gondolattal, mi lenne, ha akkor valakitől végleges állásajánlatot kapott volna saját témájában? Akkor is korruptnak tartaná a rendszert? Lehet, hogy akkor saját tehetségével magyarázná a hazatérést, tehát tisztább ügyként tekintene a kapcsolaton át megkapott állásra? Nem valószínű, minden bizonnyal legalább célozna a kapcsolatok jelentőségére, igaz, felülemelkedve. Így, elutasítva azonban láttuk: hatalmasra duzzad a probléma, annyira, hogy a piaci állásinterjúk korrektsége is szembekerül vele. Anikó a tiszta ügy harcosává válik: a gyógyszerceges interjúk tisztaságát őszintén nagyra értékeli. Emellett bejön a beszélgetésbe még egy szempont, melyről eddig nem volt szó, most azonban elég plasztikussá válik ezzel kapcsolatban Anikó álláspontja. Az anyagiakról van szó. Ezzel folytatja:

„Tehát, hogyha észrevesszük azt hogy őő negyven felé már, 35-40 évesen vagy akár az 30 évesen az embernek, gyerekei kezdenek lenni, tehát és én ismerek más olyan családot, akik tudós család, és őőő számomra elfogadhatatlan körülmények között élnek, olyan szempontból, hogy őő mondjuk, akár a család szét van szakítva, mert a férj, kimegy egyfolytában valahová dolgozni, és itt hagyja a családját. Nagyon sok ilyet ismerek. Ismerek olyat, hogy őőő csak azért, hogy őő egyáltalán létezni tudjanak, két-három, vagy a négy gyerek is van, ezért kimennek ténylegőő nyugat-európába dolgozni, de ott nem kapnak egy helyen állást, mint azért, például Budapesten, erre, nagyon jó kutatókról van szó, ebben az esetben, tehát ez nem, ez szerintem egy olyan életmód, amit én már nem tudnék csinálni, hogy én családotól, akár én, akár a férjem, őőő hónapokra, vagy fél évre elmenjek. Nagyon sok olyat ismerek, hogy fél évre elmegy a családtól az egyik szülő. ... és ezt kifejezetten, tudom, hogy anyagi okok miatt csinálják mert, nagyon sok elméleti fizikust ismerek, hogy szükség van arra, hogy máshol, internet és cikkekhez, hozzáférés, tehát nem szükséges hogy egy jól felszerelt laborba menjen”

Ismét, ahogy megszoktuk, egy általános történeten át adja tudtunkra, hogy bizony a pénz is számít. Nem akar közvetlenül magáról beszélni, nem akarja azt megfogalmazni, hogy esetleg a pénz is számított neki az álláskeresésben, inkább alulfizetett kutatókról, szétszakított családokról mesél. Ami valóban elég borzasztó. Kérdés, mit jelent ez itt, az ő élete szempontjából? Azt egyszerűen, hogy keresi az érveket a gyógyszerceg mellett, amikkel lehet helyzetét magyarázni, és tovább élni a kutatást elhagyva? Vagy azt, hogy azért nem állt be a sorba, azért nem fogadta el a témájától különböző állást korábban, mert keveset keresett volna? Ez utóbbi kevésbé valószínű, hiszen tudjuk biográfiai adataiból, hogy hazatérve férje jó állást kap egy

befektetési bank kutatócsoportjában, minden bizonnyal jó fizetéssel, tehát az, hogy Anikó jól keressen, annyira nem lehet fontos szempont a családnak. Ez a történet valószínűleg inkább a túlélést segítheti. Így folytatja:

„Igen és akkor most jelenleg egy őő, úgy érzem egy nagyon jó állásajánlatot kaptam a Xnél, ott az orvostudományi főosztályon vagyok koordinátor, tavaly november óta. Ez őő alapvetően, ő amikor először őőő fölvettek ő, akkor ő, tulajdonképpen, az orvostudományi főosztályon belül vannak osztályok, azok között koordinálni tehát kifelé, nagyon sok új dolgot tanultam gyógyszeriparon belül. Őőm, nem vagyok benne a hierarchiában, mint koordinátor, de azért azt mondanám, ilyen mint egy ilyen középvezetői állás és hát őő, ezz ő mostmár az utóbbi néhány hónapban pedig tudományos vonalon is vagyok, tehát a X debreceni kutatásai az idegrendszeri kutatásokra fókuszálnak, tehát az idegrendszeri kutatásokban szerzett ismereteimet is tudom kamatoztatni, tudok kapcsolódni az ottani (tehát a Xnél vannak az alapkutatások) ott kvázi, ő amennyiben az idő engedi, tanácsadóként is őő jelen vagyok, tehát maga a koordinátori szerepköröm az eléggé adminisztratív őő jellegű, tehát nagyon sok mindennek a rendszerezése, vagy őőő átlátása a feladat, legalábbis erre vettem fel és őmm, mondom az alapkutatásokba is van lehetőség belelátani, illetve akár tanácsot adni, vagy aktívan részt venni, egy bizonyos mérés technikát meghonosítani tehát ilyesmi van, felkérés illetve igény és akkor ezen túl még most lettem még a fizikai kutatások biotechnológiai koordinátora is, és a az egész, tehát a X most építi ki a biotechnológiai őőőm jövőjét, és ő ott elég hamar egy ilyen core-team-be(?) belekerültem és hát ő nagyon kihívó, nagy feladatok elé állok.....”

Annak a munkának az ismertetésével folytatja, melyet végül elfogadott, vagy megkapott a sok kudarc után. Nem tudjuk, hány helyen járt sikerrel, hány gyógyszercég alkalmazta volna, volt-e lehetősége választásra, vagy elfogadta azt, ami először sikerült. Lehet, hogy ez az egy ajánlata volt, és ezt el is fogadta? Régebben beszámolt az alternatívákról, valószínű, hogy most is ezt tette volna, ha lettek volna.

A munka, amit itt kap, valószínűleg valóban azért lehet vonzó számára, mert átlátható viszonyokon át, interjúzással szerezi, átlátható viszonyokat talál a munkahelyen is, teljesítményt várnak tőle, ennyiben tehát jobban emlékeztet referenciaviszonyaira, az amerikaiakra. Figyelemre méltó, hogy korábban kapott volna státuszt egy akadémiai intézetben kutatóként, csak ott nem foglalkozhatott volna azzal a témával, amit haza akart hozni, ezért nem fogadta el az ajánlatot. Itt, a gyógyszercégnél még kevésbé azzal foglalkozik, amivel eddig, a kutatást, a teljes tudományos karriert is fel kell adnia, mégis elfogadja az állást. Úgy tűnik, hogy neki elsősorban nem a kutatás, mint inkább a tiszta, átlátható, megalkuvás nélküli emberi

viszonyok voltak a fontosak? Vagy könnyebb egészen mást csinálni, mint valamit, ami látszatra az ő érdeklődése, de valójában nagyon nem az?

Jót mond az állásról, úgy fogalmaz: „*nagyon jó állásajánlatot kaptam*”, de ahogy beszél róla, azt sejteti, hogy nem igazán neki való a munkakör, amit betölt, és nem is igazán szereti ő ezt. Azt, hogy koordinátori munkája adminisztratív jellegű, valószínűleg már a szakasz kezdetén majdnem kimondja, de gyorsan elharapja a megkezdett mondatot és a céges struktúráról, illetve feladatának közvetítő jellegéről kezd el beszélni. A dolog adminisztratív jellegét valószínűleg kicsit szégyelli, ezért megpróbál rajta finoman szépíteni. Arról beszél inkább, hogy a céges hierarchiába hogyan illeszkedik pozíciója: gyakorlatilag sehogyan, tehát nem vezető, ő mégis középvezetői szintűnek mondja saját státuszát. Vajon miért? Lehet, hogy magasabb fizetést, autót tudott kialakulni magának az interjún, ezért is mondhatja ezt, de legfőképpen valószínűleg a túlélés megkönnyítéséért szépít kicsit a helyzetén.

Az új munkahelyen talán a tudományos vonalon nyíló lehetőségek, a kutatások, amikbe *belelát*, azok lehetnek vonzók számára – ezekről beszél leghosszabban. Kérdés, hogy pontosan mit jelenthet az, hogy ezekbe *belelát*. Többféle tevékenységet megnevez: *tanácsadás, aktív részvétel, mérés technika meghonosítása, ilyesmi*. Ez nem feltétlenül elég konkrét, lehet, hogy nem igazán definiálták ezt, inkább csak az adminisztratív feladatokat próbálták kompenzálni a kreatív gondolkodású kutató számára ezzel a kissé kuszának tűnő, mézesmadzagszerű lehetőséggel. Persze lehet, hogy idővel tehetsége itt is megmutatkozik, és ezen a vonalon tovább tud majd lépni. Mindenesetre azt látjuk, hogy kicsit most is igyekszik szépíteni a dolgokon, ugyanúgy mint ahogy az ohio-i állás esetén tette. Talán mondhatjuk, hogy ez jellemző rá: nagyon finoman szépíteni, kicsivel jobb pozícióban lévőknek mutatni magát, mint amiben van, vagy mint amiben valójában ő is tudja magát. Elmesélt élettörténete alapján úgy tűnik, e nélkül nem tudná elfogadni, kellőképpen becsülni saját magát, ezért fontos neki a felmutatható (nagy) teljesítmény, és jó pozíció. Főnarratívumát a következőkkel zárja:

„és őmm a Xnél tehát így tapasztalom, hogy őőő, ő mások is így hagyják ott ő a kutatói pályát, tehát akárhogy próbálkoznak, a különféle gyógyszerek gyártói, azért a biológusoknak vegyészeknek nagy főlzippantói..... Nagyjából úgy így ennyi, most akkor így.”

Még egyszer, röviden visszautal életpályája törésére, de ezt most egy megnyugtató tapasztalattal kapcsolja össze: mások is vannak úgy, hogy kénytelenek elhagyni a kutatói pályát. Egy félmondattal „*akárhogy próbálkoznak*” még utal a küzdelemre, melyet hazatérésekor a kutatói pozícióért folytatott, de rögtön ez után egy látszólag újabban felismert, „vigasztaló” jelenségre mutat rá, mely szerint a gyógyszercégek a biológusok nagy fölszippantói. Jelzi, hogy ami vele megtörtént, nem egyedi eset, próbál tehát ebben megnyugodni. Hosszú szünet, hallgatás után jelzi, hogy befejezte történetét.

A visszakérdezések főbb válaszainak elemzése

A főnarratívából nem derült ki, hogy miért fontos annyira a teljesítmény és önmaga időnként jobb színben való feltüntetése Anikónak, illetve, ezzel összefüggésben, nyilvánvaló tehetsége ellenére miért bukkan fel időnként általunk feltételezett kisebbségi érzése. A visszakérdezésekre adott válaszai alapján úgy látjuk, hogy valószínűleg egykori középiskolai osztálytársai előtt lehetett valamiféle komplexusa, talán vidéki származása, családja, vagy egyszerűen lelkialkatának különbözősége miatt, ami olyan fontossá teheti számára azt, hogy szakmai sikereket érjen el. Osztályáról azt mondja el, hogy onnan szinte mindenki orvosnak készült. Tudjuk, eredetileg ő is orvos szeretett volna lenni, de *nem tudott*. Talán ez lehet a bizonyítani akarás kulcsa? A visszakérdezések során orvosnak készülő osztálytársairól a következőket mondja:

„Most, ömm, most akkor nekem már akkor kialakult az az elképzelésem, hogy nagyon okos osztálytársaimmm ő voltak, tehát ez nem volt probléma, de, tehát, szóval tényleg, őő, kitűnő tanulók, nagyon okosak, országos beiskolázású, osztályom volt, satöbbi, satöbbi, szóval minden rendben volt, de, de úgy elég erősen lehet érezni, hogy, hogy kvázi azért megy orvosnak, mert, mert akkor kvázi garantálva van, hogy akkor Ő gazdag lesz”

„Utána is később is, ahogy ezt láttam, nekem nem nagyon voltak orvos barátaim, valahogy más más más közeg volt, más más lényt igényelt”

A beszélgetés egy későbbi szakaszán, ahol a pályaelhagyásról beszél, a következőket mondja:

„Hát én mostanában így azt szoktam mondani, hogy, hogy, így osztálytalálkozón is kérdezik, hogy jó döntés volt? meg ő baráti körben is kérdezik nagyon sokan, és azt mondom, hogy nagyon. nehéz. Nagyon nehéz volt, de én úgy látom, hogy egy nagyon jó döntést hoztam.....”

Lehet, hogy ezek előtt, a számára a sikert, gazdagságot megtestesítő orvosok előtt próbál nagyot, még náluk is többet teljesíteni – mindenben, de főképp szakmailag? Valószínűleg azért beszél a döntése kapcsán épp az osztálytalálkozóról, mert ebben ők képezhetik hazai referenciacsoportját. Hozzájuk képest, vagy inkább velük szemben határozza meg önmagát, próbál büszke lenni arra, hogy őt nem a pénz vitte, hanem a hivatás szeretete.

A hivatásának megéléséről is referál ez a bekezdés, például az a félmondata, mely szerint munkája „*más lényt igényel*” mint az orvosi hivatás. Valószínűleg a szakmai iránti sokkal komolyabb elkötelezettséget, igazi elhivatottságot, *szenvedélyt*, nem csak a pénz szeretetét értheti ezen.

Hivatásáról a visszakerdezések során még az alábbiakat mondja el:

én mindenképpen egy önálló labort szerettem volna, tehát, tehát kvázi azt amit én csináltam, azt senki nem csinálja Magyarországon akkor miért menjek másnak a laborjába, úgy a tanszékére, hogy akkor mint tulajdonképpen, valamilyen szinten beszámolási kötelességgel persze hogy tartozom, de nem olyan módon, olyan mélységgel, mint ahogy...

Tehát azt mondja el direkt, egyértelmű szavakkal, hogy nem akart beállni a sorba, önállóságot akart. Ezt korábban főnarratívája alapján többször is feltételeztük róla, most maga is ezt fogalmazza meg, sértődöttsége, hirtelen távozása is erre utal.

Szakmai identitásának állásáról a beszélgetés idején a következő részlet referál:

tényleg én el nem tudtam volna képzelni, hogy én otthagynom a kutatói pályát, tehát igazából én, én tehát onnantól kezdve, hogy ő, hogy ő ilyen kémia-biológia tagozatra mentem, és akkor természettudományos érdeklődés fizikus-szak, nekem ez volt a képben és mást nem is ismeretem, hogy mit lehet csinálni azon kívül, hogy egyetem, meg kutató intézet. Szerintem nagyon sokan ezzel most is így vannak, tehát nem látják, hogy, tehát egyrészt azt gondolják, hogy az nagyon rossz, meg, tehát, hogy hogy ő nem azzz ő egyetemen vagyok... tehát valahogy az ember nem lát ki, beül a padba, és akkor a padban éli le az életét és nagyon nem lát ki, hogy mások mit csinálnak és ott milyen lehetőségek vannak.

Amit itt kifejt, egybecseng azzal, ami főnarratívájából, a mesélés módjából is kikerekedett: mélyen gyökerező, rendkívül erős kutatói identitását a beszélgetés idején kezdi átformálni, de a kutatói hivatás szeretete még nagyon erősen él benne.

A korábbi idézetekből azt is láthatjuk, hogy pályaelhagyását döntésként kommunikálja, nem sértődött elfordulásként, vagy kudarcként, aminek főnarratívája alapján inkább tűnik. Valóban küzdhetett volna tovább, vagy beállhatott volna a sorba, valaki csoportjába, valaki irányítása alá, ennyiben tehát döntést hozott. Főnarratívája alapján mégis azt gondolhatjuk, inkább a hosszú küzdelem és sok kudarc után „hirtelen” felháborodottan, mindent megelégtelve távozott, mert úgy érezte, nincs tovább keresnivalója a kutatók, a kusza viszonyok között. A visszakérdezés során még beszél erről, a következőket mondja:

igen tehát ott, amikor ott visszaadtam az EU-nak azt a Marie Curie-t, azt akkor éreztem, hogy én ezt most befejeztem

Úgy tűnik, a Marie Curie támogatás elnyerése és meg nem szerzése volt számára az utolsó csepp a pohárban – ez volt az az eset, amikor a KOKI alkalmazta volna, de nem kutathatta volna saját témáját, amivel a pályázati pénzt odavitte. Ez valóban sérelmes eset, melyben viszonylag egyértelműen packáznak vele. Vagy valamiért nem jó, ha sokféle témát kutatnak egy intézeten belül, tehát valami szakmai koncepció és nem a féltékenység miatt volt ez a feltétel, csak a sok kudarc után már így élhette meg? Akárhogy is: ha valaki valamire egy pályázaton pénzt kap, úgy van rendben, ha arra költheti, amire kapta, elkeseredettsége tehát érthető. Fusiban, túlórában mégsem kezdheti saját témáját kutatni. Semmiképp, de különösen nem két gyermek édesanyjaként.

Összegzés

Anikó élete egy tehetséges, ambiciózus – talán mondhatjuk így: elhivatott – kutató kényszerű pályaelhagyásának történeteként jelenik meg előttünk. A már az általános iskolában kiemelkedő teljesítményt nyújtó vidéki lány eleinte apró előrelépéseit, neves gimnáziumba, majd egyetemre kerülését, későbbiekben egyre határozottabb,

komolyabb szakmai döntéseit, amerikai tapasztalatszerzését, tudatos témaváltásait, karrierépítését ismertük meg kutatóvá válása során. Története egy időnként kisebbségi érzéssel küzdő, magával és a világgal szemben nagyon komoly, néha talán túlzottan is komoly elvárásokat támasztó, a szabályokhoz szigorúan ragaszkodó ember harcát mutatja, aki szakmai életútjának jelentős fordulópontjain egészen a hazatelepülésig zökkenőmentesen jut túl.

Életpályájának legmeggrázóbb fordulópontját a hazatelepülés jelenti, mert nem tud idehaza kutatóként saját elvárásainak megfelelő szinten elhelyezkedni. Korábban talán túlságosan is széles érdeklődése mellett hivatását kitartóan keresi, témájának megtalálása után kutatói pályáját tudatosan építi, de korai éveiben viszonylag kanalizálatlan, széles érdeklődése miatt nem sikerül megfelelő szakmai háttérrel, stabil diszciplináris kapcsolati alapot építenie, melynek segítségével kutatóként sikeresen hazatérhetne. Szakdolgozati és disszertációs tudományág váltása, fokozatszerzés utáni külföldre távozása, tartós kint tartózkodása, ottani viszonylagos elszigeteltsége, interdiszciplináris szakterülete, és a hazatéréskor túlzottan ambiciózus, határozott, kompromisszumot nem tűrő személyisége együttesen eredményezhetik, hogy élete ezen fordulópontján szinte minden próbálkozása kudarcot vall. Egyértelmű, hogy mit szeretne idehaza: saját labort, önállóságot, szakmai függetlenséget, de ebben nem talál támogatóra. Van annyira önérzetes, szakterülete és tervei mellett elkötelezett, elhivatott kutató, hogy nem fogadja el azt az állást, mely ezeket a lehetőségeket nem biztosítja számára: inkább úgy dönt, hogy elhagyja a kutatói pályát.

Narratívája a hazatéréshez kapcsolódó szakmai kudarc sorozat, az érdemi magyarázat nélkül visszautasított pályázatok, és a kutatói tevékenységgel való sértett felhagyás feldolgozatlanságáról tanúskodik. Egy, a hazai kutatói karrierért végsőkéig küzdő embert ismerünk meg általa, aki az eredménytelen küzdelemben, az átláthatatlan viszonyok között kiábrándulttá válik, a kutatói szférában teljesen bizalmát veszíti. Életének azon a pontján beszélgettünk vele, amikor belső konfliktusa még intenzív: bár kutatói identitása élő, szembefordul vele és megpróbálja erőnek erejével, önmagával harcolva felülírni.

VII.2. A félig strukturált interjúk és fókuszcsoportok

VII.2.1. A megkérdezettek összetétele

VII.2.1.1. Megalapozó interjúk

Kutatásunk adatfelvételi szakaszának kezdetén félig strukturált interjúk segítségével gyűjtöttünk információt. Törekedtünk arra, hogy a korábbi életpálya kutatások által feltárt jelentősebb életpálya csoportok képviselőivel készítsük el az interjúkat, de az általunk meghatározónak tartott, „Az alappopuláció jellemzői” című fejezetben részben már bemutatott szelektációs szempontokat is érvényesítjük. Az életpálya csoportok, melyekre kutatásunk során fókuszáltunk, a korábbi kutatásokban a megkérdezés idején betöltött munkahely jellege szerint kerültek meghatározásra: ez az egyetemi, az akadémiai illetve a vállalkozási szférában tevékenykedők körét jelentette elsődlegesen. A magasan képzett munkaerő migrációs kutatásainak szakirodalmára támaszkodva vizsgálatunk során külföldön dolgozókkal, illetve olyan személyekkel is beszélgetni kívántunk, akik hosszabb időt töltöttek külföldi munkahelyen fokozatszerzésük után, majd életpályájuk későbbi szakaszán visszatértek Magyarországra.

A megalapozó interjúk alanyai mindezeknek megfelelően 40 év alatti, Magyarországon, nem átminősítéssel, nem egyéni felkészülőként, hanem doktori iskola után, megvédett disszertációval szerzett PhD fokozattal rendelkező, Magyarországon, illetve külföldön egyetemi, akadémiai, vagy vállalkozási szférában dolgozó, kutatóként, illetve nem kutatóként tevékenykedő biológusok voltak. A megkérdezettek pontos összetételét és számát az alábbi táblázat mutatja:

A 2007 tavaszán készített félig strukturált interjúk

interjúalanyainak összetétele

Interjúalanyok száma	6 fő
Nem	2 nő, 4 férfi
Munkavégzés helye	2 fő Szeged, 3 fő Budapest 1 fő USA
Munkahely	2 fő akadémia 2 fő egyetem 2 fő nagyvállalat
Munka típusa	2 fő oktatás, kutatás 2 fő kutatás 2 fő nem laboratóriumi kutatás, nem kutatás
Külföldi tapasztalat	2 fő többéves USA, kutatói 3 fő többéves németországi kutatói 1 fő különösebb külföldi tapasztalat nélkül

4. Táblázat: A megalapozó kutatási szakasz félig strukturált interjúalanyainak összetétele

VII.2.1.2. Fókuszcsoporthok és interjúk

A fókuszcsoporthok kialakítása során a koncepciónk az volt, hogy a bemutatott korábbi életpálya –, illetve *brain drain* kutatások által körvonalazott, megalapozó interjúink készítése során előzetesen megvizsgált, majd a disszertáció témájához szorosan nem tartozó, de ahhoz több szálon kapcsolódó kérdőíves kutatás segítségével is megtalált⁴⁰, a további kutatás szempontjából különösen érdekes életpálya – csoportok képviselői kerüljenek a vizsgálatba, hogy tapasztalataikat, életpályájuk jellegzetességeit mélyebben is megismerhessük. Ez a gyakorlatban egyfelől a hazai akadémiai, egyetemi kutatóhelyeken, illetve a vállalkozási szférában dolgozók, másfelől a tartósan külföldön elhelyezkedettek vizsgálatát jelentette.

A fókuszcsoporth kutatás a megkérdezés időpontjában Magyarországon dolgozók körében megfelelő kutatási módszer volt, azokkal azonban, akik tartósan⁴¹ külföldön helyezkedtek el, praktikus okokból inkább személyes, félig strukturált interjúkat készítettünk nyári idehaza tartózkodásuk idején. Mivel a korábbi interjúk

⁴⁰ A disszertációban meghatározottal azonos alappopuláció tagjainak körében, hólabda mintavételen alapuló, online kérdőíves adatfelvételt végeztünk, melynek eredményei szerint a karakteres és nagyobb létszámú életpálya csoportok a következők: 1) hazai egyetemi, illetve akadémiai kutatóhelyen elhelyezkedettek csoportja – viszonylag immobil csoport, 2) az életpálya során valamikor a vállalkozási szférában is megpróbálkozók csoportja – mobil, átlagosan rövidebb életpályával, mégis több állással, mint az előző csoport 3) a megkérdezés idején külföldön dolgozók csoportja – a csoportba tartozók mindegyike kutatással foglalkozik. Bővebben lásd: (Pálinkó – Horváth [2009] megjelenés alatt).

⁴¹ Tartósan külföldön elhelyezkedettnek az minősült a vizsgálat során, aki több mint két éve külföldi munkahelyen volt státuszban.

és a kérdőíves kutatás eredményei is azt mutatták, hogy a külföldön elhelyezkedő fokozattal rendelkezők mind kutatási tevékenységet végeznek, ezért a kiegészítő interjúkra csak olyan személyeket hívtunk meg, akik külföldön, vagy az egyetemi, vagy a piaci szférában, kutatási tevékenységet végeznek.⁴²

Amellett, hogy a beszélgetés időpontjában aktuális főállású munkahely mely ágazatban működik, természetesen további, a karriertörténet, illetve a fókuszcsoporthoz módszertana szempontjából alapvető fontosságú szűrő szempontokat is érvényesítettünk a csoportok résztvevőinek szervezése során.⁴³

A fókuszcsoporthoz módszertani követelményeinek megfelelően a csoportokon, a beszélgetések közös alapját képező, a kutatás fókuszában álló szempontok szerinti homogenitást, másfelől, a megvitatás, és az eltérő vélemények, tapasztalatok ütköztetése érdekében bizonyos szűrő szempontok szerinti heterogenitást is biztosítottuk. Arra törekedtünk, hogy a csoportösszetétel a hasonló, esetenként azonos életpálya-tapasztalatok előhívása és megbeszélése mellett az eltérő tapasztalatok, vélemények ütköztetésére és megvitatására is alkalmas legyen, ezért részben különböző, de egyes elemeiben azonos életpályát befutott, hasonló múltbeli munkahelyi tapasztalatokkal is rendelkező, közel azonos korú személyeket hívtunk meg egy-egy csoportra.

Mindezek mellett a fókuszcsoporthoz módszertana szempontjából további alapvető fontosságú szempontokat is megpróbáltuk érvényesíteni: törekedtünk például egy csoporton belül a férfiak és nők kiegyensúlyozott arányának megtartására.

A kutatás fő kérdései szempontjából fontos volt, hogy – természetesen a rögzített életkori határok között –, lehetőleg minél hosszabb életpályáról tudjanak mesélni a résztvevők, ezért arra törekedtünk, hogy mindenki legalább négy éves fokozattal rendelkezzen biológiai tudományból. A csoportrésztvevők többsége ennél jóval hosszabb, hét-nyolc éves életpályáról tudott mesélni.

A csoportok heterogenitását biztosító szempontok:

1 Alapvető csoportba kerülési szempont a megkérdezés időpontjában betöltött állás ágazata volt. Toborzáskor arra törekedtünk, hogy mind a vállalati, mind az

⁴² Az interjúalanyok pontos összetételét részletesen mutatja a tartósan külföldön elhelyezkedett interjúalanyok összetétele c. táblázat

⁴³ Ezek részletesen a csoportrésztvevők összetétele c. táblázatban követhetők nyomon

akadémiai, mind az egyetemi szférában elhelyezkedettek – lehetőleg egyenlő arányban – képviseltessék magukat egy csoporton belül, hogy mód nyíljon az egyes szférákban szerzett tapasztalatok és az ezekről kialakult eltérő vélemények felszínre kerülésére és megvitatására is.

2 A vállalati szférából kutatói és nem kutatói tevékenységet végzőket is meghívtunk a csoportokba, hogy eltérő tapasztalataikat ütköztethessék egymással, és az akadémiai, egyetemi kutatóhelyeken dolgozókkal.

3 Arra törekedtünk, hogy korábbi külföldi munkatapasztalattal rendelkező személyek, és magukat külföldön nem kipróbálók is legyenek jelen a csoportokban.

Módszertani megjegyzések

Az életkorra, illetve a fokozatszerzés jellegére vonatkozó megkötésen kívül a doktorképzésben való részvétel idejére vonatkozó szűkítéssel nem éltünk az interjúalanyok, illetve csoportrésztvevők szervezése során. Annak érdekében azonban, hogy tisztában lehessünk vele, hogy eredményeink a doktorképzés mely időszakára vonatkoznak (illetve, hogy kontrollálhassuk a fokozatszerzés óta eltelt évek számát, azaz az életpálya hosszát), a szűrőkérdőívben rákérdeztünk a fokozatszerzés évére: eredményeink három kivételtől eltekintve a 2001-2004 közötti időszakban fokozatot szerzőkre vonatkoznak. Válaszadóink többsége tehát a kilencvenes évek végén, illetve közvetlenül az ezredforduló után járt doktori iskolába. (Fokozatát a többség három-négy év alatt szerezte meg).

Tudományos teljesítmény tekintetében nem szűrtük a – kutatással foglalkozó – megkérdezetteket. Ennek ellenére mind csoportjainkra, mind külföldön dolgozókkal készített interjúalanyaink közé bekerültek kimondottan magas és „átlagos” tudományos teljesítményt felmutató kutatók is, ami gazdagította eredményeink elemzési szempontjait.

A biológus doktori fokozatok kicsivel több, mint felét az Eötvös Loránd Tudományegyetem, megközelítően egynegyedét pedig a Szegedi Tudományegyetem bocsátotta ki a vizsgált időszakban. Mivel a fokozattal rendelkező biológusokat foglalkoztató egyetemi és akadémiai kutatóhelyek, valamint vállalati munkahelyek

igen jelentős része is ezekben a városokban működik, a fókuszcsoport beszélgetéseket ezen a két helyszínen: Szegeden, illetve Budapesten bonyolítottuk le.

Tekintve a tárgyalt téma komplexitását, speciális jellegét, a beszélgetések kellő elmélyültségének biztosítása érdekében nem klasszikus méretű, hanem két kis létszámú: egy négy, és egy ötfős mini csoportot szerveztünk.

A szakma fiatal fokozattal rendelkező művelőinek korlátos száma miatt nem tudtuk elkerülni, hogy a csoportrésztvevők közül néhányan legalább látásból ne ismerjék egymást, ez egy esettől eltekintve azonban valóban csak távoli ismerősség volt.

Az életpályák alakulásának elemzése nagyon sok szálon futott, nem volt érdemes, nem is lehetett az elemzés során elkülöníteni, és külön vizsgálni az egyes módszerekkel megkérdezettek csoportjainak életpályáját, így az interjúk és fókuszcsoportok eredményeit együttes elemzésben közöljük. A fókuszcsoportokra meghívtunk olyanokat, akik életpályájuk korábbi szakaszában tartósan külföldön elhelyezkedettnek minősültek, de azóta hazatelepültek, hogy a hazatelepüléssel kapcsolatban is tudjuk őket kérdezni. Az elemzés, az eredmények ismertetése során így a „tartósan külföldön elhelyezkedettek” kategóriája nem csak a félig strukturált interjúkkal megkérdezett, a beszélgetés idején külföldön dolgozók körét jelenti, hanem azokat is beleértjük, akik az életpálya korábbi szakaszában ebbe a kategóriába tartoztak, és erre vonatkozó információval szolgáltak.

Csoportrésztvevők összetétele**Szeged, 2008. július 18, 13h**

Csoportrésztvevők száma	5 fő	
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 4 éve megszerzett PhD fokozattal rendelkezik	
Intézmény	Mindenki Szegedi Tudományegyetem	
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett	
Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	1 fő akadémiai kutatóhely	alapkutatás
	2 fő egyetem	oktatás, kutatás
	2 fő biotechnológiai középállalat	1 fő kutató, 1 fő nem kutató
Korábbi munkatapasztalat	Akadémiai/egyetemi tapasztalata mindenkinek van, itt kezdték pályájukat	
Külföldi munkatapasztalat	4 fő igen, USA, UK, Németország, Spanyolország	
	1 fő nem	
Nem	3 fő ffi	
	2 fő nő	
Életkor	2 fő 34 éves	
	1 fő 35 éves	
	1 fő 36 éves	
	1 fő 40 éves	
Családi állapot	3 fő házas, gyermekkel	
	1 fő elvált, gyermektelen	
	1 fő hajadon, gyermektelen	

Budapest, 2008. július 23, 17.30h

Csoportrésztvevők száma	4 fő	
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 4 éves PhD fokozat	
Intézmény	3 fő ELTE	
	1 fő Szegedi Tudományegyetem	
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett	
Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	1 fő akadémiai kutatóhely	alapkutatás
	1 fő egyetem	oktatás, kutatás
	1 fő biotechnológiai középállalat	nem kutató
	1 fő gyógyszeripari nagyvállalat	nem kutató
Korábbi munkatapasztalat	Akadémiai/egyetemi tapasztalata 1 fő kivételével mindenkinek van, itt kezdték pályájukat	
Külföldi munkatapasztalat	2 fő igen, mindkettő UK	
	2 fő nem	
Nem	2 fő ffi	
	2 fő nő	
Életkor	1 fő 32 éves	
	2 fő 34 éves	
	1 fő 41 éves	
Családi állapot	3 fő házas, gyermekkel	
	1 fő hajadon, gyermektelen	

5. Táblázat: A fókuszcsoporthoz résztvevőinek összetétele

A tartósan külföldön elhelyezkedett interjúalanyok összetétele
(A fókuszcsoportokat kiegészítő félig strukturált interjúk alanyainak összetétele)

Az interjúk 2008 augusztusában, Budapesten készültek

Interjúalanyok száma	5 fő	
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 5 éve megszerzett PhD fokozattal rendelkezik biológiából	
Intézmény, ahol a fokozatot szerezte	ELTE, SE	
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett	
Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	4 fő egyetem	oktatás, kutatás
	1 fő gyógyszeripari nagyvállalat	kutatás
Jelenlegi munkahely	Nyugat-Európa	
	2 főnek van hosszabb észak-amerikai munkatapasztalata is	
Nem	3 fő férfi	
	2 fő nő	
Életkor	1 fő 33 éves	
	1 fő 34 éves	
	1 fő 36 éves	
	1 fő 37 éves	
	1 fő 40 éves	
Családi állapot	4 fő házas, gyermekkel	
	1 fő nőtlen, gyermektelen	

6. Táblázat: A tartósan külföldön elhelyezkedettekkel készített interjúk összetétele

VII.2.2. Az interjúk és fókuszcsoportok tematikája

A fókuszcsoport és az interjúk kutatások egy tágabb akadémiai tudománypolitikai kutatási folyamat⁴⁴ részei voltak, így néhány, a beszélgetésen részletesen érintett kérdéscsoport a disszertáció témájához szorosan nem tartozik hozzá. Az interjúk és fókuszcsoportok közös, a disszertáció problémaköréhez tartozó témakörei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A szakmai identitás vizsgálata

1.1 A szakmai identitás gyökereinek és kibontakozásának vizsgálata

1.1.a Ezen belül az életpálya azon meghatározó előzményeinek feltárása, melyek
a biológia tudomány,

⁴⁴ Ez az MTA KSZI F fiatal kutatók: doktori iskola és életpálya-modell című, az NKTH Jedlik Ányos Programja által támogatott, 2006-ban indult, 2009-ben zárult kutatása volt.

a fokozatszerzés, illetve a kutatói pálya felé terelték a csoportrésztvevők érdeklődését

1.1.b A doktori iskolák szerepe a szakmai identitás felépítésében

1.2 A szakmai identitás vizsgálata az életpálya elbeszélésén keresztül

2. Az életpálya – tervezés alapjainak, az életpálya alakítással kapcsolatos döntési mechanizmusoknak, és az életpálya-eseményeknek megismerése

2.1 A doktori iskolák és a témavezető szerepe az életpálya alakulásában

2.2 Korai életpálya elképzelések, tervek a fokozatszerzéskor, és az beszélgetés idején

3.3 Életpálya események és mozgatói

Ezen szempontok mellett a fókuszcsoportokat kiegészítő, tartósan külföldön elhelyezkedett, de Magyarországon fokozatot szerző személyekkel készített interjúkon elsősorban a külföldre vándorlás és a visszatérés mozgatóit, valamint a szakmai identitás jellegzetességeit vizsgáltuk.

VII.2.3. Az elemzés módja

A megalapozó kutatási szakaszban készített, vegyes összetételű félig strukturált interjúk, valamint a fókuszcsoportok, és a külföldön elhelyezkedettekkel készített félig strukturált interjúk elemzéséből származó eredményeket együtt közöljük. A két szakaszban készült interjúk és a fókuszcsoportos eredmények együttes közlése azért indokolt, mert ezek hasonló céllal, nagyrészt azonos tematikával zajlottak, az ezeken kapott információkat az elemzés során ezért egymásra vetítve, együtt értelmezve tudtuk legeredményesebben, és a

leghatékonyabban felhasználni. Ezek elkülönített elemzése redundanciához, indokolatlan terjengősséghez vezetett volna.

A fókuszcsoporthoz és interjúkon gyűjtött információk alapján részletes elemzést végeztünk az életpályákra és a szakmai identitás alakítására ható legfőbb tényezők és a jellemző szabályszerűségek feltárása, és az ezeket hordozó egyedi esetekbe való betekintés érdekében. Az elmesélt életpizódok, karriertörténetek alapján az életpálya meghatározóin kívül feltártuk a szakmai identitás, illetve a kutatókról alkotott kép meghatározóit is, azokat az eseményeket, emlékeket, melyekből az egyes résztvevők saját kutatóképe, illetve saját szakmai identitása a beszélgetés idején felépül. A részletes elemzés során mind az adatszerű, mind a történeteszerűből felfejthető, mind a nonverbális kommunikációból származó információkat felhasználtuk az életpályák alakulásának és a szakmai identitás jellegzetességeinek bemutatására. Már a részletes elemzés során törekedtünk a szabályszerűségek egyértelmű kiemelésére, az egyedi eseteken, interjúrészleteken át az általános jellegzetességek és a legjellemzőbb, legfőbb életpálya alakító tényezők megfelelő bemutatására. Igyekeztünk ezeket minél jobban összefoglalni, tömör, jól áttekinthető módon megragadni.

A kutatás témájánál és jellegénél fogva eredményeink alkalmasak voltak arra, hogy szemléletes, mindazonáltal informatív és „életteli” módon ragadhassuk meg a feltárt jelenségeket és jellegzetességeket: segítségükkel életpálya – ideáltípusokat alkossunk (Max Weber [1970]). Az itt közölt ideáltípusok az interjú és fókuszcsoporthoz beszélgetések során megismert élettörténet - epizódok, illetve az ezek elemzése során feltárt összefüggések felhasználásával kerültek kidolgozásra, tehát nem pusztán a valóságban lehetséges, hanem a ténylegesen létező elemekből és összefüggésekből álltak elő. Az életpályák és a szakmai identitás alakulásának azokat az egyéni és a tudományrendszerben gyökerező meghatározó tényezőit és szabályszerűségeit ragadják meg, melyek a feltárt esetek alapján egyértelműen felismerhetők. Az ideáltípusok alkotásával célunk az volt, hogy szemléletessé, érthetővé és élővé tegyék az egyéni életpályák alakulása mögött meghúzódó általános összefüggéseket, az egyedi esetek kutatás szempontjából felesleges körülményeinek elhanyagolásával az esetek segítségével megismert általános jellegzetességek összefoglalását, esszenciáját nyújtsák.

Max Weber „Objektivitás – tanulmányában” (Max Weber [1970] p. 9-73.) azt írja, hogy az ideáltípus alkotása nem célja, hanem eszköze a megismerésnek. Ez

jelen munka esetén is így van: nem azért végeztük el a kutatást, hogy ideáltípusokat alkothassunk, hanem azért alkottunk ideáltípusokat, mert a kvalitatív módon egybegyűjtött, egyedi esetekre vonatkozó rendkívül nagy mennyiségű és mélységű információt így tudtuk a legszemléletesebben és leghatékonyabban, saját belső szabályainak felismerése után, kizárólag ezen szabályok segítségével rendezetté, „érthetővé” tenni.

Az életpálya ideáltípusok, mint ilyenek, egyfelől, mint a kvalitatív kutatás eredményeinek összefoglalói, önmagukban is értékesek lehetnek a témával foglalkozók számára, ezen kívül azonban későbbi, kvantitatív vizsgálatok hipotézis alkotását is előkészíthetik. Önmagukban nem azonosak a hipotézisekkel, hiszen nagyon sok információt sűrítenek egybe, de a hipotézisalkotás irányait hatékonyan megszabhatják.

VII.2.4. Részletes eredmények

Korai évek

A biológia iránti érdeklődés gyökerei

A biológia iránti érdeklődés gyökerei az életút egészen korai éveire vezetnek vissza. Válaszadóink gyermekkoruk, vagy általános iskolás koruk óta tartó intenzív érdeklődésről adnak számot a biológiával, vagy annak valamely „társtudományával” kapcsolatban.

Az érdeklődés a többségnél a személyiséghez szorosan hozzá tartozó, egyértelműen saját belső késztetésnek, kíváncsiságnak tulajdonított motivációt jelent. Kevesen vannak olyanok, akik a szülők foglalkozásának meghatározó szerepét említik, és mindössze egy olyan válaszadó van, akinek érdeklődését egy jó középiskolai tanár terelte a biológia felé.

Az érdeklődés kezdetben természetesen nem a biológia tudomány iránt mutatkozik, hanem többnyire intenzív gyermekkori természetszeretetet, naiv zoológiai, ornitológiai, botanikai érdeklődést jelent. Néhányan az általános iskolában

a biológia tantárgy szeretetét, és az ehhez kapcsolódó jó teljesítményt, sikerélményt emelik ki.

„hetedikes korom óta kezdtem el gondolkodni azon, hogy mi szeretnék lenni és hát, mint sokan mások, én is az etológia felé kezdtem kacsingatni, de aztán megtanultam, hogy vannak olyan dolgok, mint fehérjék, és van szerkezetük, és aztán az kezdett úgy érdekelni...”

„falusi gyerekként jártam az erdőbe... nagyjából egy ilyen szintű vonzalom volt”

„a család adta az első lökést, mert édesapám agrármérnök, és eredetileg kertészmérnöknek szerettem volna menni, és nevelgettem lelkesen a növényeket az ablakpárkányon... a biológia tanárom indíttatására beadtam biológus szakra is a felvételit”

Később, az iskolák során se feltétlenül a biológia tantárgy volt az, ami a leginkább vonzotta a válaszadókat. Többen említették, hogy érdeklődésük általánosságban természettudományos, vagy inkább a kémia iránti orientációt takart, ami az iskolai évek, különösen a középiskola során közeledett a biológia, majd annak egy-egy szűkebb területe felé.

„természettudományos érdeklődéssel rendelkeztem a középiskolában, és elsősorban a biológia-kémia, amik jól mentek”

Mindössze egy résztvevő volt, aki számára tulajdonképpen „a kezdetektől” evidens volt, hogy biológus lesz:

„kvázi axiómaként kezelendő volt, onnantól kezdve, amióta biológiát tanítanak, hogy ez lesz az én sorsom ... ez olyannyira így volt, hogy amikor fölvételihez került a sor, akkor az anyukám meg se kérdezte, hogy hova adom be a jelentkezésemet, ... teljesen világos volt, hogy én biológus akarok lenni és semmi más. ... Én már, mittomén, hároméves koromban állandóan a természetben bogarásztam meg gyűjtöttem mindenféle vackot”

Ami általános volt, hogy válaszadóink minden esetben a kezdetektől fogva egyértelműen valamilyen pozitív érzelmet kapcsoltak az érdeklődés tárgyához: azt vagy mint örömteli elfoglaltságot, hobbit mutatták be, és a hozzá fűződő belülről jövő kíváncsiságot említették, vagy a jó teljesítményt, az iskolai tantárgyhoz kapcsolódó érdeklődést és sikerélményeket emelték ki vele kapcsolatban.

Korai életpálya elképzelések

Amikor a középiskola végén biológus - illetve ketten biológia tanári - szakra beadták jelentkezésüket, a nagy többség még nem igazán tudta, mivel fog foglalkozni, mi lesz a munkája, feladata, ha elvégzi az egyetemet. Nem készültek tehát tudatosan a kutatói pályára, egyszerűen általános érdeklődésük, illetve korábbi eredményeik alapján választottak egyetemi szakot. A résztvevők majdnem mindegyike arról számolt be, hogy az egyetem alatt fokozatosan kezdte el érdekelni a kutatási tevékenység, a kutatói munka.

„középközlőként nagyon kevés fogalma van az embernek arról, hogy egy biológus mit csinál. Tehát nem hiszem, hogy sokakat az motivált, hogy ők majd micsoda, mitemén sejtbioológiai problémákat fognak megoldani, ... mert nem tudtuk, hogy mit csinál egy biológus ... és aztán mikor az egyetemen már konkrétan szembesültünk vele, hogy mit jelent biológusnak lenni, akkor alakult ki bennem az, hogy akkor a mikrobiológia és a kutatás és a labor érdekel jobban, mint mondjuk az ökológia”

„... az egyetem során alakult az, hogy nem tanítással, hanem kutatással foglalkoztam”

Voltak ugyan hárman, akikről elmondható, hogy már a középiskola végén a kutatói pálya felé orientálódtak, ez azonban ekkor még pusztán érdeklődésük irányultságában nyilvánult meg: tanulmányi versenyeken való részvételben, érdekes olvasmányok, izgalmasnak látott speciális szakterületek és módszerek felé való vonzódásban (biokémia, sejtbioológia, fehérjék). Elmondásuk szerint ők sem építették azonban tudatosan kutatói pályájukat, szavaik alapján úgy tűnik, az inkább „magától alakult”. Volt, aki közülük tulajdonképpen még azzal se volt egészen tisztában, hogy őt valójában a kutatás érdekli.

„Moderátor: ... ez csak tényleg ennyi volt, hogy na jó, hát akkor legyen biológia? Nem volt semmi konkrét?”

„... Semmi, semmi, szerintem még azzal se voltam teljesen tisztában, hogy én tanársakra járok [...] biológia-kémia szakpárra, végső soron alapvetően azt hiszem, mindig is kutató akartam lenni, csak biológus szakra kicsit magasabb volt a pontszám, én meg középközlő koromban slendrián gyerek voltam”

„nekem gimnáziumban már első-második évben voltak ilyen versenyek, ahol előadással kellett készülni, többé-kevésbé. Jó, persze, mai szemmel nézve úgy mosolyog rajta az ember, de valamilyen saját kutatás [volt]”

„Ez [hogya kutató szeretnék lenni] soha nem fogalmazódott így meg. Azt tudtam, hogy biológiával szeretnék foglalkozni, de tanár soha nem akartam lenni. A kutatói irány sokkal többet kínált.”

A külföldi munkahelyen dolgozó interjúalanyok egyike – a megkérdezettek közül szakmailag a legsikeresebbnek mondható fiatal kutató – volt az egyetlen, aki arról számolt be, hogy már középiskolában azzal a területtel kezdett el komolyabban foglalkozni, mely jelenleg is szakterülete.

„matematika tagozatos osztályban végeztem, nekem ott határozott elképzelésem volt, hogy mit akarok csinálni, és ez az elképzelés az volt, hogy az idegrendszer matematikai modellezésével akarok foglalkozni”

Ő az, aki a természettudományos érdeklődésétől eltérő másik, az egyetemi, sőt, később a doktori iskola éveit is tartó, komoly érdeklődésről is számot adott: amit a beszélgetés idején már csak későkamaszkori identitáskeresésnek tudott be:

„kiderült, hogy mégis filmrendező szeretnék lenni, s Izraelben lehetett volna ilyen kombinált, ... hogy az ember biológiát is csinál, meg filmrendezést is tanul”

Ezt, a beszélgetés idején már csak későkamaszkori identitáskeresésnek tudta be, életét azóta kutatói munkájának, illetve családjának szenteli.

Összességében elmondható, hogy a PhD fokozattal rendelkező fiatal biológusok többsége nem készült egyértelmű tudatossággal a kutatói pályára, a kutató tevékenységhez való vonzódás az egyetemi évek alatt, egyre komolyabb munkatapasztalatra szert téve, fokozatosan formálódott. Lássuk most a kezdő kutatói éveket.

Kezdő kutatói évek

A doktori iskolába való jelentkezés motivációi

A doktori iskolába való jelentkezés sem a határozott, tudatos kutatói karrier építésének lépéseként él a válaszadók többségének emlékezetében: szinte mindannyian egyfajta automatizmusként számoltak be az egyetem elvégzése után a doktori iskolába, fokozatszerzésre való jelentkezésről. A többségnél ez a képzési rendszerből eredeztetett automatizmusként, illetve van két fő, akiknél – mint a korábbi kvalitatív kutatásoknál láttuk (Fábrí [2002a]) – a munkahelyi elvárásokból származtatott automatizmusként kerül bemutatásra. Az a résztvevők szinte mindegyikére jellemző, hogy visszatekintve, a doktori iskolába való jelentkezés nem a szó szoros értelmében egy alaposan végiggondolt, tényezők racionális mérlegelésével meghozott saját döntésnek tűnik számukra, inkább a diploma megszerzése utáni teljesen magától értetődő, tulajdonképpen automatikus lépésnek, attól függetlenül, hogy a beszélgetés időpontjában kutatóként, vagy nem kutatóként, az akadémiai, vagy a vállalkozási szférában, külföldön, vagy belföldön dolgoznak-e.

Moderátor: „... és azt hogyan döntötték el, hogy PhD-re is jelentkeztek?”

„ez igazából nem is volt kérdés”

„automatikusan következett”

Az interjúkon, illetve fókuszcsoportokon megkérdezettek között a fokozatszerzés okaként a munkahelyi elvárást mindössze ketten említették: ők azok, akiknek korán, még a doktori iskolába való beiratkozás előtt sikerült a hazai tudományos munkaerőpiacon elhelyezkedniük. A szűrőkérdőívek adatai szerint ők a legidősebb, 2006-ban harmincnyolc, illetve harminckilenc éves válaszadóink. A fiatalabbak között is találunk olyat, aki doktori iskolai kutatócsoportjában kapott állást a fokozatszerzés után, de náluk többnyire nem előzi meg az elhelyezkedés a fokozatszerzést. Ők, ennek megfelelően, nem munkahelyi elvárásnak – de nem is saját döntésüknek –, mint inkább valami meg nem nevezett, vagy az oktatási rendszerből eredő automatizmusnak tulajdonítják azt. A kizárólag a legidősebbekre

jellemző, a fokozatszerzést jóval megelőző elhelyezkedés, illetve ezzel összefüggésben a fokozatszerzés okának munkahelyi elvárásból származó automatizmusként való bemutatása arra utal, hogy a kandidatúra rendszerének korábban bemutatott munkaerőpiaci jellegzetességei a PhD fokozatra való áttérés kezdeti időszakában még továbbéltek, de a fiatalabbak eltérő életpálya mintái jelzik, hogy ezek az áttéréssel párhuzamosan az oktatási expanzióknak megfelelően fokozatosan átalakulnak, háttérbe szorulnak.

Az, hogy két legidősebb válaszadónk munkahelyi elvárásaként mutatja be a doktori iskolába való jelentkezés mozgatóját, jól értelmezhető automatizmus. Kérdés azonban, hogy vajon a fiatalabbak, akiknek nem volt munkahelyük a tudományos szférában a doktori iskolába való jelentkezés idején, miért adnak hasonló választ - mit jelent náluk a képzési struktúrából levezetett automatizmus?

A fókuszcsoporthoz tartozók későbbi szakaszaiból az derül ki, hogy bár a többség valóban nem élte meg feltétlenül jól megfontolt döntésként, a karrierépítés tudatos lépéseként a doktori iskolába, fokozatszerzésre való jelentkezést, a fent leírt automatizmus mégsem passzív sodródást jelentett. Azok számára, akik már az egyetemen kutatással kezdtek foglalkozni, és ebben sikeresnek bizonyultak, visszatekintve automatizmusnak tűnhetett ugyan a PhD képzésre való jelentkezés, de ezt a kutatói pálya felé mutató szakmai előzmények generálták: szinte mindenkinél egyetemi szakmai sikerekhez, jó tanulmányi eredményekhez, a kutatói tevékenységhez való vonzódáshoz kapcsolódik.

„Hát szerintem logikus következménye volt mondjuk a biológus szaknak, hogyha valaki ottmaradt öt éven keresztül, érdekelte, amit csinál, akkor TDK-zott, ilyesmi, akkor megpróbált doktorandusznak jelentkezni...”

„Hát mivel diákköri munkáztam, meg komolyabban szakdolgoztam, ez eléggé evidens volt...”

A tudatosság hiánya az életpálya e jelentős anyagi áldozatot és munkát kívánó szakaszán, eszerint inkább csak beszéd mód lehet, nem feltétlenül a racionális döntés valódi hiányát jelenti. A beszéd mód azonban további magyarázatot igényel. Vajon miért így beszélnek a fokozatszerzők? Ennyire szerények? Vagy a fokozatszerzés tényleg nem volt egy valódi, jól megfontolt döntés a részükről? Az egyetemi jó

teljesítmény nem feltétlenül elegendő magyarázat a tudományos fokozatszerzéssel járó erőfeszítések megtételéhez.

Akár azt is jelezheti ez a beszédmód, amit a debreceni doktori iskolások körében végzett korábbi kutatás feltárt: a fokozatszerzés sokak számára az egyetem meghosszabbítása, „előre menekülés” (Fináncz [2005]). Lehet, hogy a fokozatszerzés egyfajta „kontrollált sodródást” jelenthetett, jelenthet ma is válaszadóink számára, azért beszélnek róla így, maguktól távolítva, függetlenül a magyarázatot?

A beszélgetések későbbi szakaszai, illetve a fokozatszerzésre vonatkozó narratívák alapján valószínűsíthető, hogy részben valóban ez, a „kontrollált sodródás”, ha tetszik: „előre menekülés” stratégiája szerkeszteti így a narratívumokat. Egyik interjúalanyunk ki is mondja:

„sokan csináltak PhD-t mindenféle valós cél nélkül”

Az automatizmusként bemutatott fokozatszerzés a beszélgetések kontextusában olvasatunkban a következőt jelenti: *'az egyetemen jól teljesítő, a tudomány és kutatás iránt érdeklődő fiatalok továbbtanulnak a doktori iskolában, és bizakodnak, hogy ez az elhelyezkedésnél majd hasznos lesz számukra'*. A résztvevők többségének elmondásából ez körvonalazódik a doktori iskolába való jelentkezés háttérében.

Kutatási tapasztalataink szerint, a beszélgetés későbbi szakaszainak ismeretében, e mögött részben az életpálya hazai tervezhetőségének, a fokozattal rendelkezők számára elérhető hazai kutatási lehetőségeknek korlátossága, gyakran kiszámíthatatlansága rejtőzhet. Valószínű, hogy ha a doktori iskola éveit, a fokozatszerzés utáni éveket, illetve a beszélgetés idején a fokozatszerzők láthattak volna maguk előtt egy tervezhetőbb, kiszámíthatóbb tudományos életpályát, ha a beszélgetés idején betöltött pozíciójuk, illetve az ehhez vezető út nem annyira a lehetőségek által determinált lett volna, hanem szabadabban alakítható, több saját, valódi választáson és döntésen alapuló, az interjúalanyok a beszélgetés idején tudatosabb doktori iskolásként és doktoráltként látnák és láttatnák magukat.

A csoportokon és interjúkon az ezredforduló körül, többségében az után pár évvel doktorált személyek vettek részt, tehát olyanok, akik a hazai PhD fokozatszerzők második generációját képviselik. Ekkor még a fokozat viszonylagos újszerűsége, a hozzá fűződő életpálya-tapasztalat hiánya, és a fokozatszerzők

számának jelentős növekedése mellett a kutatói állások számának tulajdonképpeni változatlansága is a bizonytalanságot erősítette ebben a generációban.

A beszélgetések doktori képzésre vonatkozó szakaszain is találkozunk ide köthető jelenséggel: a doktori képzés kidolgozatlanságáról, esetlegességéről szóló narratívumok szintén a fokozatszerzés itt bemutatott automatizmusával csengnek össze. Erről a doktorképzésekre vonatkozó megállapítások elemzésénél ejtünk részletesen szót.

Az így leírt automatizmustól jelentősen különbözik az az evidencia, amit mindössze két interjúalanyunk említett. Ezt a szót a legsikeresebb kutatók használták a beszélgetések során. Látszólag ez is „automatizmus”, a kontextusból azonban, melyben megjelennek, kiderül, hogy nem azonos a fent bemutatottal. Annál sokkal nagyobb magabiztosságról, a tudatosság magasabb szintjéről tanúskodik.

Egyikük narratívuma szerint biológus nem is létezhet tudományos fokozat nélkül:

„teljesen evidens, hogy nem létezik biológus PhD nélkül ... ha valaki elmegy egyetemre és a biológus szakmát választja, akkor a biológusképzés vége az a PhD-fokozatszerzés.

Anélkül TESCO-pénztáros lehet biológus diplomával, más nem nagyon”

A beszélő sikeres, többéves nyugat-európai, majd egyesült államokbeli posztdoktori állások után hazatérő, a beszélgetés idején önálló kutatócsoport létrehozásán dolgozó egyetemi kutató. A beszélgetés során kiderült: fel sem merült benne, hogy egy biológus a kutatáson kívül mással is foglalkozhat, hogy korábbi egyetemi évfolyamtársai többsége fokozatszerzés nélkül helyezkedett el a munkaerőpiacon. Számára tehát evidencia a kutatás.

A másik interjúalany, aki evidenciáról, sőt, az életpálya felépítettségéről beszélt, kiemelkedően sikeres, Cambridge-ben önálló csoportot építő fiatal kutató. Narratívuma tudatosan felépített, egyértelműen, már középiskolában választott kutatói életpályát mutat be. Az általa leírt evidencia egészen más tartalmú, mint a többiek automatizmusa. Nála azon van a hangsúly, hogy mivel mindig az idegrendszer matematikai modellezésével akart foglalkozni, kutató akart lenni, ezért evidens, hogy doktori iskolába jelentkezett. Ez az evidencia ebben a kontextusban egyértelműen a *kutatóvá válásra irányul*. Az interjúalanyok többségénél, ahogy

bemutattuk, nem ezt, hanem a korábbi sikeres TDK-ból, *jó eredményekből következő* automatizmust érzük tetten.

Valószínűleg nem véletlen, hogy épp a két legsikeresebb kutató mutatja be legtudatosabban felépítettnek már korai életpályáját is. Egyfelől valószínűsíthető, hogy az ő szakmai, kutatói identitásuk lehet a legerősebb és a legracionálisabban megalapozott a beszélgetés idején, és ennek megfelelően visszamenőleg is, hiszen a beszélgetés jelenjében minden őket igazolja: sikeres kutatóként bátran tekinthetik tudatos saját döntésnek minden korábbi lépésüket. Másfelől az is valószínű, hogy valóban racionálisan felépített, határozott, lendületes életpályát tudhat maga mögött az, aki harmincegy évesen tenure állást kap Cambridge-ben, illetve, aki harmincöt évesen saját csoportját építi idehaza.

A csoportok és interjúk tapasztalatai szerint tehát azt mondhatjuk, hogy a fokozatszerzés és vele együtt a kutatóvá válás lehetősége a résztvevők számára szinte magától értetődővé vált az egyetemi évek végére. Tulajdonképpen minden mesélő úgy számolt be a fokozatszerzésről, mint valami automatikusan, illetve evidensen következő dologról, ami életpályájuk része – ez azonban nem annyira a képzési rendszerből ered, mint azt visszamenőleg maguk láttatják és értelmezik, esetleg, mint a korábbi kutatások jelezték, a munkahelyek elvárásából, hanem inkább fakadt belőlük magukból, érdeklődésükből, egyetemen nyújtott jó szakmai teljesítményükből és a kutatói tevékenységhez való vonzódásukból.

A beszélgetések egészét figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a fokozatszerzők többségében él az „értelmiségi szerepfelfogás”, a fokozatszerzéssel a tudományos pályát célozzák meg, ha általában nincs is ezzel kapcsolatban konkrét elképzelésük. Ezt az állításunkat a későbbiekben bemutatott eredmények igazolják.

A doktori iskola és a disszertációs téma kiválasztása

Az, hogy a csoportrésztvevők konkrétan melyik egyetem melyik doktori iskolájába jelentkeztek, az elbeszélte történetek szerint szintén egyértelműnek mutatkozott: egy kivételtől eltekintve mindenki a saját korábbi tanszékére járt doktori iskolába, ugyanoda, ahol szakdolgozatát írta és védte. Erről a csoportrésztvevők úgy beszéltek, mint az egyetlen lehetőségről, amit választhattak, holott jelentkezésük idején több doktori iskola, illetve program is működött az országban:

„[derültség] Szerintem egy volt [doktori iskola]”

„az emberek többsége szakdolgozóként már egy bizonyos háttérrel rendelkeznek, és ott szeretné folytatni”

„hallottatok ti már valaha olyat, hogy nem a kvázi saját fészekaljból vettek fel egy doktori iskolába? Soha meg nem történt”

Az intézményválasztáshoz kapcsolódóan szintén csak egy olyan személy volt, aki nem korábbi szakdolgozati témáját folytatta, a többiek mindannyian mesterképzésbeli szakdolgozati témájukat, vagy egy ahhoz nagyon közeli, azzal szinte azonos témát vittek tovább a disszertáció szintjéig. Ez egyben azt is jelentette, hogy egy kivételtől eltekintve a témavezető személye is azonos volt a korábbi szakdolgozati témavezetőével.

A doktori iskola szerepe

A doktori iskolák általánosan megfogalmazott céljához kapcsolódóan (pl. Róna-Tas [2003]) megvizsgáltuk, hogy a megvalósuló képzés hogyan készíti fel a hallgatókat a kutatói életpályára, milyen ismereteket, illetve milyen szakmai identitásmintát, milyen szellemiséget közvetít. A doktori iskolák korábbi életpálya kutatásokban (Fábrí [2008]) tágabban megfogalmazott céljához kapcsolódóan, pedig azt vizsgáltuk, hogy a doktorképzés alkalmas-e arra, hogy a felsőoktatás minőségi húzóerejeként tekinthessünk rá.

A doktori iskolára, annak megítélésére vonatkozó kérdés megválaszolása során a csoportrésztvevők és interjúalanyok nagy része egyértelműen a laborról beszélt inkább, mint a biológus doktorképzés másik színteréről, a tanteremről. A beszélgetés során az derült ki, hogy doktori iskola, azaz a tanórákon át megvalósuló képzés jelentősége a laboré mellett teljesen eltörpült. Ennek elsődleges oka, hogy a doktori iskolákban hallgatható tárgyak jelentős része azonos volt a mesterképzés idején hallgatott tárgyak körével, amit a többség értelmetlen, bosszantó jelenségként említ.

„Hááát, a laborban tanul az ember, az órák, az mind ismétlés volt tulajdonképpen.”

„az órákínálattal az megegyezik a negyed-ötöd éves órákínálattal”

Egy, jelenleg külföldön dolgozó válaszadónk volt mindössze, aki ugyan szintén arról számolt be, hogy az órákínálat a doktori iskolában azonos a negyed-ötödévessel, de erről nem volt egyértelműen rossz véleménnyel. Ő ügyesen alkalmazkodott ehhez az adottsághoz:

„Majdhogynem újrhallgattuk azokat az előadókat, akiket a mesterképzésben, ami végülis nem volt rossz, mert három évvel később hallgattuk ugyanazt, tehát annyit fejlődött a tudomány, a fickó, aki előadott, oda mentünk, ahol tudtuk, hogy a fickó halad.”

Se a képzés szerkezetével, se a doktori iskolák szakmai színvonalával nincsenek igazán megelégedve a válaszadók. Különösen igaz ez a külföldön elhelyezkedetteknek, akik jobban belelátta Nyugat-Európa vagy az USA valamelyik nagyobb egyetemi doktori iskolájának működésébe. Néhány vélemény ezek közül:

"Gimnázium végére még verjük a nagy átlagot, Master-ben még kb. pariban vagyunk, a PhD-n meg tyuuuuuuu [*fejével is mutatja*], így húznak el mellettünk [*a külföldiek*], és sehol nem vagyunk. Komolytalan, teljesen komolytalan, szerintem [*a képzés*]."

„Hááát, az elsők közt voltam, akiket felvettek, és a végén már én is tanítottam benne. Ez mutatja a színvonalát. ... ”

„... jelképes az egész. Hat félév alatt kellett annyit [*tanulni*], amit korábban két félév alatt.”

Többen, különösen a komolyabb külföldi munkatapasztalattal rendelkező, illetve a tartósan külföldön elhelyezkedett válaszadók, a doktori képzés konkrét hiányosságaira is rámutattak, egyes területeken a szakmai, másutt a kutatómenedzsmenttel, életpálya tervezéssel kapcsolatos tárgyakat hiányolták:

„Szűken szakmailag a doktori iskola minimálisat nyújtott, eltekintve pár órától ... alapvető tantárgyakat nem oktattak, alapvető lépések hiányoztak”

„hatalmas fejezetek hiányoznak például a neurobiológia oktatásból, nem is említik, hogy ilyesmi van... az emberek nem is hallanak róla szinte egyáltalán .. A UCL-en

derült ki, hogy semmit nem jelentett a hazai PhD iskola, nem volt képzés, semmi plusz az egyetemi képzéshez képest”

„...még beültünk 3 évre a padba és még megtanulunk 50 könyvet és akkor milyen jó lesz nekünk. Külföldre jár az ember, akkor látja, hogy ez egy borzasztó nagy butaság ... egy külföldi ... a kreativitást fejleszti, a csapatmunkát fejleszti ... hogyha már tudnak diszkusszálni, csoportban megbeszélni ... utána rengeteget íratnak velük, fogalmaztatnak velük, előadatnak velük, és tényleg kutatóknak nevelik. Nálunk meg ... jött az előadó és fölrakta a slide-okat, tartott egy előadást, rosszabb esetben meg sem volt tartva az előadás.”

Volt, aki a hazai doktori iskolák kizárólagos akadémiai szemléletével kapcsolatban fogalmazott meg kritikát:

„Sokan nem tudják, mire használják a PhD-jüket, nincs is erről semmi itthon a doktori iskolákban. Amerikában erről komoly, kemény félévek vannak, például, hogy mi a nem akadémiai kutatás, hogyan tudsz elmozdulni az ipar, az alkalmazott kutatás felé.”

Ő a vállalkozási szféra irányába történő elmozdulást is fontosnak tartaná, de mint narratívumából kiderül, csak kutatási vonalon. Szemlélete tehát illeszkedik a doktori iskolák általános szemléletéhez. Az az elvárás, amelyre utal, egyértelmű amerikai referenciát mutat, mind a doktorképzés jellegét, mind a K+F szféra munkaerőpiaci szerkezetét tekintve.

Volt olyan válaszadó, aki nem csak a doktori iskolákban megvalósuló képzést, de magát a doktori védést, a bizottság összetételét se látta szakmailag megfelelő színvonalúnak:

„a bizottság összetétele az annyira esetleges... meg ugye a kutatóhelyek, témavezetők színvonala is nagyon változik ... az ember befizet most már százezer forintot vagy mennyit, abból hívjanak legalább egy külföldit a bizottságba”

A doktori iskolákról való beszélgetés során nagyon erős kritikák fogalmazódtak meg. A beszélgetés ezen a szakaszon túlnyomó részt erősen cinikus, kiábrándult, vagy elkeseredett volt, a beszélők többször lekicsinylő távolítással beszéltek a doktori iskolákról, a doktorképzésről, pozitívumot jóval kisebb mértékben fogalmaztak meg, mint negatívumot.

Ez, még akkor is, ha lehántjuk róla az iskolák nálunk kötelezően erős kritikáját, nem megkerülhető problémát jelez. Mindazok a kritikák, amiket a csoportrésztvevők a doktori iskolákról, a képzésről egyöntetűen megfogalmaztak, jelzik, hogy a hazai doktorképzés a kezdeti, átmeneti időszakban, illetve még az ezredforduló környékén sem tudott megfelelő minőségű szakmai képzést, illetve megfelelő szakmai azonosulási alapot adni a doktoranduszok számára. A doktori iskolák a pozitív tartalmú, megfelelően felépített szakmai identitás megalapozására nem voltak alkalmasak. A hallgatók számára nem volt se hiteles, se szakmailag kielégítő a korábbi mesterképzés tantárgyaiból hirtelen, látszólag komolyabb szakmai koncepció nélkül kialakított tantermi képzés. Tudást, technikát, rutint, és szemléletet inkább a laborban dolgozva, megfelelő kutatócsoportban, és megfelelő témavezető mellett, munka közben sajátítottak el válaszadóink.

Arról, hogy a doktori iskolák milyen életpályára készítene fel, viszonylag keveset mondtak a megkérdezettek. A narratívumok mind úgy írják le a doktori iskolát, mint régről ismert, a mesterképzésben oktatott tárgyakból nem tudatosan, hanem esetlegesen felépített, konkrét életpálya célra nem irányuló képzést, mely tulajdonképpen csak „van”, el kell végezni, ha fokozatot szeretnének.

Az, ahogyan a doktori iskolákról beszélnek, összecseng azzal, ahogyan korábban többségükben magáról a fokozatszerzésről beszéltek. A többség narratívájában tehát nem találtunk se az egyént érintő személyes aktusra, azaz a fokozatszerzésre, se a külső adottságként talált doktori képzésnek tulajdonított, világos életpályacélra utaló szövegrészt. Feltételezve, hogy a képzés hatással van a képzésben részt vevők gondolkodására, az életpálya célok megfogalmazásának módjára, azt állapíthatjuk meg, hogy a fokozatszerzésről való beszédmódot, a tudatosság látszólagos hiányát a képzés esetlegessége, „célalansága” is erősítheti.

Megállapítások a doktori iskolákról

Pozitívumok

Negatívumok

„A labor, az jó”	Gyakori említések
	A képzés tárgyai azonosak a mesterképzés tárgyaival, disszertációs téma szempontjából irreleváns tárgyakat kell tanulni és tanítani
	A doktori iskola semmilyen volt, „nem is létezett”
	Kiegyensúlyozatlan, nagyon hullámzó színvonalúak a doktori iskolák, órák, előadások
	Ritka említések
	Nem tanít tudósként kommunikálni, előadni, írni, csapatban dolgozni
	Csak követelnek, nem segítenek
	Nincs karriertanácsadás
	Nem a kreativitást fejleszti
	Nem tanítanak CV-t írni

7. Táblázat: Megállapítások a doktori iskolákról

A témavezető szerepe

Mint már utaltunk rá, a doktori iskola, illetve témaválasztáshoz kapcsolódóan a disszertáció témavezetőjének személye a megkérdezettek majdnem mindegyikénél azonos volt a szakdolgozati konzulenssel.

A témavezetővel való szakmai kapcsolat sokféleképpen mutatkozott. Ami általános: szinte minden válaszadó gyakorolt valamilyen – súlyos, vagy kevésbé súlyos – kritikát a témavezetőjével szemben, mindössze két válaszadó volt, aki kimondottan elégedettnek mondta magát. Ők arról számoltak be, hogy sokat köszönhetnek témavezetőjüknek, akinek életpályájuk alakulásában, annak egyengetésében nagyon nagy szerepe volt, és van a beszélgetés jelenjében is.

„most is Ő a főnököm”

Olyan is akad azonban a csoportokban, aki, témavezetőjének rója fel, hogy majdnem nem szerezte meg a fokozatot.

„Ha az ember be szeretné fejezni, akkor magának kell hajtani...”

„De néha árral szemben, mert van olyan témavezető, aki akadályoz benne...”

E két véglet között a többség összetett, pozitívumokat is, negatívumokat is egyaránt hordozó viszonyról számol be. Egyes válaszadóink doktoranduszként kaptak ugyan némi szakmai támogatást, konferencialátogatási lehetőségeket, de később maga a témavezető lett az, aki gátját szabta egyéni fejlődésüknek, teljesebb szakmai kibontakozásuknak azzal, ahogyan korlátozta szakmai tevékenységüket.

„csak az maradhatott meg, aki totálisan alárendelődött”

„küldött minket külföldre, nagyon sok helyen jártam, ez nagyon jó volt, viszont senkit nem hagyott kibontakozni... tehát egy idő után, aki ki akar bontakozni, az elkerült tőle...
tehát ilyen aranykalitka”

Általános vélemény volt a csoportokon, hogy a hazai doktori iskolák sajnos nem támasztanak semmilyen konkrét, határozott, a témavezetés módjára, tartalmára, rendszerességére – tehát minőségére – vonatkozó elvárást, követelményt a témavezetőkkel szemben, nem értékelik, de nem is vonják felelősségre őket attól függően, hogy hogyan végzik munkájukat. Általános vélemény, hogy a témavezetők többsége nem érzi kötelességének a doktorandusz hallgatók valódi szakmai támogatását, vezetését.

„Én azt látom, hogy a témavezetők 10 %-ában van olyan eltökéltség, hogy én tanítani fogok, van tanítói vénája, igazán témavezető és a maradék 90 % az önképző kör”

„én Angliában is tanítottam, meg dolgoztam, ott három év a PhD, és aki diák nem tudja megcsinálni, az a témavezetőnek egy szégyen... és Magyarországon meg nincs egy ilyen elvárás a témavezetőkkel szemben, hogy hatékonyan és gyorsan dolgozzanak”

Kiemelkedően fontos, nem várt megállapítása a kutatásnak, hogy függetlenül attól, hogy inkább pozitív, vagy inkább negatív a témavezető megítélése, személye rendkívül fontos meghatározója az életpályák alakulásának. Van, aki szakdolgozó éve óta dolgozik együtt vele, külföldi munkahelyét is a volt témavezető kapcsolatain át szerzi, és onnan hozzá tér vissza. Van, aki azért kényszerült elhagyni munkahelyét, hogy keze alól kikerülve jobban, szabadabban kibontakoztathassa szakmai tudását, képességeit. Így vagy úgy, pozitívan vagy negatívan, a témavezető személye kiemelkedően fontos meghatározója az életpályáknak.

A későbbiekben részletesen is bemutatjuk: a témavezető kiemelkedő szerepet játszik a fokozatot szerzők pályakezdeként való első elhelyezkedése során, de éppígy a tapasztaltabb fiatal kutatók pár éves külföldi tapasztalatszerzésének motiválásában, és a külföldről való hazatérési lehetőség biztosításában is.

A témavezető szakmai elismertsége, hazai tudományos életben elfoglalt pozíciója, kapcsolatrendszere a doktorálók jövőjének alakulására is kihatással van, s mind a hazai állásszerzésben, mind a külföldről való hazatérésben kiemelkedő szereppel bír. A doktorálthoz fűződő szakmai és emberi viszonya meghatározza a nála doktoráltak szakmai lehetőségeit, pozícióját. Az alábbi interjúrészlet azt jelzi, hogy a témavezető még saját szakmai és személyes megítélését, esetleges konfliktusait is átörökítheti doktoráltjaira:

„én is éreztem annak hátrányát, hogy a témavezetőm nem volt feltétlenül jóban az intézet vezetésével, és akkor ott tettek keresztbe nekem a kinevezésemnél, ahol tudtak. És semmi köze nem volt hozzám vagy a személyemhez, egyszerűen más dolgok voltak a háttérben”

„világos volt, hogy ő nagyon nem volt jóban a szakma többi itteni részével. Tehát ő csomó szempontból eléggé perifériára volt szorulva, s hát aztán ennek messzemenő következményei vannak, akár még az én pályafutásomat tekintve is... azt, hogy mennyire tudtam visszajönni, vagy akár az, hogy mennyire akartam visszajönni, ezt jelentősen befolyásolta”

A kutatói identitás alakításában szintén kiemelkedő jelentősége van a témavezető személyének. A pozitív példa, a közeli szakmai együttműködés meghatározó, megerősítő hatással van a kutatói identitás alakulására:

„az nagyon fontos, hogy nem csak szakmailag – az én esetemről tudok beszélni --, hanem emberileg is és mint egy ilyen, egyfajta ilyen kutató modell volt az én szakvezetőm, tehát én biztos vagyok abban, hogy az a három év a szakdolgozással együtt olyan három-négy év, amikor igazán biológussá válik az ember, meg megtanulja, hogy mi a szakma, mi az, hogy kutatás, mi az, alaposnak lenni meg satöbbi, és ebben szerintem a szakvezetőnek elképesztően nagy feladata és felelőssége van. És az én szakvezetőm abból a szempontból is, hát külön említésre érdemes, hogy nem csak a szakmai részből lehetett példát venni róla, hanem abból is, hogy hogyan kell egy kutatónak viselkednie, és hogyan kell gondolkodnia...”

A pozitív példát nem jelentő, támogatást nem nyújtó, esetleg inkább csak akadályokat állító témavezető ugyan nem feltétlenül rombolja le a szakmai identitást,

a kutatás iránti vonzalmat, annak megélését azonban az ambiciózus fiatal számára rendkívüli módon megnehezíti, a fiatal kutatót már pályája kezdetén elkeseredetté, kiábrándulttá, cinikussá teszi.

„két év után ott tartottam, hogy sehol, harmadévben akkor nyáron nagyon el voltam keseredve, és akkor azt tanácsolták, hogy írogassak külföldi embereknek e-maileket, írogattam, kaptam témát, egy év alatt megcsináltam ... szerencsés voltam, kaptam nyáron három cikket, azon gondolkoztam és írtam másik hármát belőle egy év alatt és kész”

„A témavezetőm egy célt tévesztett, frusztrált ember volt. Szakmailag szétesett, de meg egy-két stabil kapcsolattal és sarokkövel,,

Megállapítások a témavezető tevékenységéről	
Pozitívumok	Negatívumok
	Gyakori említések
	Nem volt jelen, nem követelt semmit
	Nem nyújtott szakmai támogatást, nem „vezetett”
	Ritka említések
Nem akadályozott	Akadályozta, hátráltatta a fokozatszerzést
Sokat segített: meg lehetett vele beszélni	Kihasználta a doktoranduszokat
dolgokat, hasznos szakmai tanácsokat adott	
Nem csak szakmailag segített, hanem azt is megmutatta, hogyan viselkedik, gondolkodik a kutató	
Támogatta az utazásokat, konferencia látogatásokat	
Kutatásmenedzsmentet is lehetett tőle tanulni	

8. Táblázat: Megállapítások a témavezető tevékenységéről

Fiatalkutatói évek

Az életpálya alakulása a fokozatszerzés után rendkívül összetett, strukturális, a tudományrendszerből származó és egyéni tényezők által a legkülönbözőbb módokon befolyásolt, így tulajdonképpen minden csoportrésztvevő és interjúalany esetén egyedi. Vannak azonban olyan, az elmesélt karriertörténetekből egyértelműen kivehető döntéshelyzetek, általánosan ható 'külső' tényezők, melyekkel a fokozatot szerzők majd mindegyike szembesül az életpálya valamely pontján.

Általánosan jellemző az interjúalanyokra, így valószínűleg az infraindividuális biológiával foglalkozó kutatók többségére, hogy nincsenek „mellékszálak” szakmai életükben: jellemzően nincsenek másodállásaik, szakmai kitérőik, szerephalmozásaik. Alkalmi, kiegészítő plusz munkákat ugyan időnként vállalnak, részt vesznek kutatási projekteken, mely nem szorosan a főállású státuszuk része, de ezek a munkák is szinte minden esetben valahogyan főállású munkahelyük kutatócsoportjához és szigorúan vett szakterületükhöz kötődnek:

„ezek ipari munkák voltak, amiből fel tudtuk úgy szerelni a laboratóriumot, hogy az ember a disszertációját sokkal jobb színvonalon tudta megcsinálni. Ezeket a műszereket nem tudtuk volna pályázaton megvenni”

„kórházaknak dolgoztunk időnként, de ennek nem volt anyagi plusz vonzata, publikáció az volt”

A biológus kutatók pályája tehát lineáris, egy szálon futó, szakmai identitásuk nem „polifon”, mint azt a társadalomtudósok esetén a korábban idézett tanulmány bemutatja (K. Horváth [2003]). Mindez természetesen összefüggésben van a két terület szakmaspecifikus és munkaerőpiaci sajátosságaival: a társadalomtudósok számára sokkal több kutatói *jellegű* állás érhető el például a piaci szférában, mint a természettudósok számára. Emellett a társadalomtudós rugalmasabb lehet, könnyebben vált, vagy kezd el új témát, mint a szűkebb szakterületéhez nem csak a

szakmai ismereteken, de a laboratóriumon, módszereken, eszközökön át is jobban kötődő biológus.

Témaváltások viszonylag ritkán akadnak az infraindividuális biológus kutatói életpályák során. Ha elő is fordulnak, az új kutatási területek nagyon szorosan kapcsolódnak a korábbi kutatási témához, tevékenységhez. Azokat az élethelyzeteket, melyekben nagyobb témaváltásra lenne szükség, interjúalanyaink elmondásuk szerint igyekeznek elkerülni, mert ezek nagy törést jelenthetnek a tudományos életpályán, tulajdonképpen újrakezdésként lennének értelmezhetőek.

Pályakezdő életpálya minták

Automatikusan elhelyezkedő

A csoportrésztvevők elmondása szerint fokozatszerzés után közvetlenül az tud itthon könnyen elhelyezkedni, akinek már jó előre biztos ígérete van arra, hogy álláshoz, státuszhoz jut. Ez, az esetek legnagyobb részében, a saját korábbi szakdolgozati, és disszertációs anyalaborbeli, egyetemi tanszéki, vagy a volt témavezető más, többnyire akadémiai intézetben működő kutatócsoportjában elérhető állás. Amennyiben erre van lehetőség, van szabad státusz, többnyire – de nem minden esetben – ezt az utat választják a fokozatszerzők. Ez tehát ismét egyféle automatizmusként működhet az életpálya alakulása során.

„én mindenképpen kutatási vonalon próbáltam... vagy úgy gondoltam a dolgot, és hát szerencsém volt, és sikerült ott maradni az egyetemen, de ez nagyon nagy szerencse... amikor lejárt az ösztöndíjam, akkor éppen volt üresedés a Tanszéken, az azt jelentette, hogy nyugdíjba ment egy... talán professzor, státuszban lévő ember, akiből hajlandóak voltak egy tanársegédet fizetni, és ez... a különböző... hát hogy mondjam, politikai egyensúlyok alapján én lettem.”

„Itt azért nagyon ugrálni nem lehet, mert kis ország. Ha valami nagyon érdekel, specifikusan, az már beszűkít. ... Mindenki a saját emberét nyomja.”

„hogy ha van valamilyen ígéreted, ... akkor ott el tudsz helyezkedni, ..., ha nincs, akkor meg megpróbálsz túlélni...”

Ebben az esetben, ahogyan a doktori iskola kiválasztásánál, úgy a fokozatszerzést követő elhelyezkedés során, tehát az életpálya újabb jelentős mérföldkövéénél is, ismét a korai tanulmányok környezete, leggyakrabban az egyetemi szakdolgozati hely és témavezető – ami és aki azonos a későbbi disszertációs hellyel és témavezetővel – lesz az életpálya fő meghatározója. Igaz, ez viszonylag csekély számú, arányaiban egyre ritkább esetben valósulhat meg, ilyen státusz ugyanis egyre kevesebbszer nyílik meg a fokozatot szerzők számára.

Az automatikusan elhelyezkedők többsége elégedettnek mutatkozik állásával, de a stabilitás és biztonság, ami helyzetüket, állásukat jellemzi, mintha kissé szárnyaikat szegné. Hangvételük mérsékelt, megállapodott, lendület nélküli, néha kissé cinikus, (ön)ironikus.

A beszélgetések tanulsága szerint az automatikus elhelyezkedés biztonságának, stabilitásának lehetnek a szakmai fejlődésre vonatkozó egyértelműen negatív következményei: immobilitással járhat a megkapott biztos állás „védelme”. Interjúalanyaink között volt két olyan személy, aki pár hetes, esetleg hónapos utaknál hosszabb távon nem utazott külföldre, egyikük részben azért, mert nem volt benne biztos, hogy vissza tudna térni korábbi munkahelyére.

„ez a magyarországi pálya nagyjából, mobilitás nulla. Szokásos. Van ez a régi rendszer, és akkor van valami egészen más, amit az a néhány ember valósít meg, aki tényleg komolyan mobilak, elmennek külföldre, egy csomó mindent tanultak és úgy jönnek vissza, és ezekből van az a kevés szerencsés, akik [vissza tudnak illeszkedni]”

Az immobilitás természetesen nem általános ebben a körben: voltak interjúalanyaink, akik az automatikus állásszerzés után többéves külföldi tartózkodásról, tapasztalatszerzésről számoltak be, amit esetenként maga a munkahely támogatott.

Külföldön, alternatíva nélkül

Egy másik lehetőség, ami a pályakezdő kutató előtt áll, a külföldi munkahely megpályázása. Abban az esetben, ha nincsen a fokozatszerzéskor elérhető kutatói pozíció idehaza, ez tulajdonképpen egy alternatíva nélküli megoldás a

fokozatszerzők számára, amennyiben a fokozatszerzéssel egyértelműen a kutatói, tudományos pályán való továbblépést célozták meg.

Mivel az oktatási expanzióval nem nőtt párhuzamosan az elérhető kutatói állások száma, interjúalanyaink elmondása szerint nagyon sok frissen doktorált, ha kutatni szeretne, kénytelen elhagyni az országot. Egy harmincnégy éves, egyetemi kutatóhelyen dolgozó interjúalany így fogalmaz:

„mi vagyunk az utolsó generáció, akinek van esélye megkapaszkodni, azóta iszonyú túlképzés van”

Kutatásunk, jellegénél fogva nem alkalmas arra, hogy eredményei alapján megbecsüljük a pályakezdőként külföldön a túlképzés miatt, kényszerből elhelyezkedők arányát. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a pályakezdő fokozatszerzők közül sokan egyértelműen a *brain waste* jelenségének elkerülése miatt távoznak külföldre. Azoknak, akiknek erős kutatói ambícióik vannak, és fokozatszerzésük után tudományos pályán szeretnék folytatni munkájukat, sok esetben nincsen más lehetőségük a végzettségüknek, szakterületüknek megfelelő munkahelyen való elhelyezkedésre. Erről egyik interjúalanyunk így beszél:

„az én esetem, szerintem, nagyon klasszikus eset, befejeződött az állami ösztöndíjam, akkor az akkori tanszékvezető nagyon támogatott bennünket, mondta, hogy amíg megírom a disszertációm, addig lesz pénz, de utána gyakorlatilag semmi esély nincs, akkor jelent meg az ötödik keretprogram, és abban írták ki először a Marie Curie-pályázatokat, gyakorlatilag Magyarországon senki azt se tudta, hogy mi ez, és akkor így keresgélés után megpályáztam, aztán megkaptam, így ezzel elmentem Nyugat-Európába, ott voltam három évig. Utána világossá vált, hogyha kutató akarok lenni, el kell mennem Amerikába, úgyhogy utána elmentem Amerikába, New Yorkba három évre egy kutatóintézetbe posztdoknak, és akkor utána, tehát tulajdonképpen az első pillanattól kezdve világos volt, hogy én haza szeretnék jönni... és gyakorlatilag április óta... hivatalosan újra itthon... Hát ez ilyen eléggé klasszikus, azt leszámítva, hogy nem szoktak hazajönni”

A külföldön való elhelyezkedést természetesen a tapasztalatszerzés és szakmai fejlődés igénye is motiválja, a pályakezdők esetén, ezt azonban vizsgálatunk eredményei szerint többnyire a hazai elhelyezkedés nehézségei, korlátai hozzák mozgásba.

Külföldön, saját döntés alapján

A *brain drain* hatására kivándoroltak kategóriájába tartoznak azok az esetek, amikor a friss fokozatszerző kapna ugyan idehaza kutatói állást, de ez valamiért nem felel meg neki, ezért néz vonzóbb külföldi állás után.

„Nekem nagyon jó lehetőségeim voltak. Mint mondtam, az első halasztásom – ami a második évem volt az egyetemen -, de nem voltam másodéves ugye, én annak a végén kezdtem el az MTA-KFKI-..... osztályán XY csoportjában dolgozni, tehát nekem volt mindenféle ideiglenes állásom, s aztán én tudtam volna ott kapni egy fiatal kutatói állást, amiből én nyugdíjas koromig eltengődnék – ezt nekem a mai napig fenntartanák, ha akarnám”

Ezzel a modellel is találkoztunk vizsgálatunk során, tartósan külföldön elhelyezkedett interjúalanyaink közül ketten így kerültek külföldre. Ők lendületesen, dinamikusan mesélnek, tudatos, érvekkel jól alátámasztott szakmai döntésről számolnak be, miért nem a hazai, hanem inkább a külföldi állást választották.

Ez, vizsgálatunk szerint, ritkábban előforduló, csak nagyon elkötelezett kutatók esetén működő modell. A fokozatot szerzők többsége inkább arra törekszik, hogy pályakezdőként idehaza helyezkedjen el, és abból próbáljon meg néhány évre külföldre távozni.

Pályaelhagyó pályakezdő

Válaszadóink között mindössze egy ember volt, aki rögtön a fokozatszerzés után a vállalkozási szférában helyezkedett el. Ő, munkája mellett közgazdász diplomát szerzett, munkahelyi előmenetelének egyértelmű útjai jól látszanak. Esete minden bizonnyal nem egyedi, bár pályakezdőként a beszélgetések tanulsága szerint valószínűleg viszonylag ritka.

„a fokozatszerzés környékén már tudtam, hogy az egyetemen nem szeretnék maradni, azt is tudtam, hogy külföldre nem szeretnék menni, tehát a tudományterület amúgy érdekelt, annak művelésére külföldön lett volna esély, de azt nem választottam, s hát elkezdtem keresgélni, hogy így mit is tehetnék, és végülis elmentem az iparba, gyógyszeriparba, de ott már megvolt, hogy kutatni nem szeretnék ott, és hát teljesen más jellegű, tehát a biológiához még van halvány köze, de a közgazdaságtanhoz meg ilyesmikhez is... elég sok köze van már, amit csinálok... De az volt a

szerencsém, hogy ez egy elemzői munka végülis, és az volt a szerencsém, hogy elég változatos, gondolkodtató, tehát szinte olyan, hogy kutatna az ember, csak már más kutat...”

Saját döntéseként beszél arról, hogy rögtön a fokozatszerzéskor kiszállt a kutatásból, hangvétele lendületes, racionális mérlegelésről, döntésről ad számot életpályájának alakításával kapcsolatban. A hazai tudományos életpálya plutokratikus jellegére és kényelmére utal, elmondásából úgy tűnik, maradhatott volna korábbi tanszékén, az egyetemen, de az, valószínűleg anyagi okok miatt, nem felelt meg neki.

„én se választanám már az akadémiai vagy egyetemi szférát, pont azért... egyrészt anyagilag sem biztonságos, ami mondjuk, hát az persze attól is függ, tehát ha valakinek, mondjuk, tegyük fel van egy jó anyagi háttere, ismertem ilyeneket egyetemen, megengedheti magának, hogy ő meg ott legyen, és mondjuk neveli a három gyermekét mint családanya. Olyan szempontból akár jó is tud lenni az akadémiai szféra, mert több a szabadideje az illetőnek”

Fokozatának (mikrobiológiai területen szerzett fokozatot) jelenlegi munkahelyén vehető hasznáról a következőket mondja:

„Nem tudom, én így most [a piacon] nem látom hasznát, de így érdemes volt csinálni. De hát az, hogy közvetlenül most valaminek nem látom hasznát, az engem nem szokott érdekelni”

Ez a kijelentés megerősíti a korábbi kvalitatív kutatás (Fábri [2002a]) által feltártakat: a vállalkozási szférában ma sincs jelentősége a tudományos fokozatnak.

Ebből az egy esetből nem vonhatók le messzemenő következtetések az általunk itt pályaelhagyó pályakezdőként azonosított életpálya-minta tekintetében. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az azonosított jelenség számtalan kérdést felvet, mely a PhD képzés általános szemlélet szerinti céljának, illetve jelenlegi szerkezetének újragondolására, a vállalkozási szféra felé való nyitás, és a doktorképzésben jelenleg domináns értelmiségi szerepfelfogás gyakorlatibb szemlélettel való kiegészítésének megfontolására, illetve a brain waste kategóriájának újrafogalmazására irányul.

Kompromisszumos pályakezdő

A pályakezdő fokozattal rendelkezők többnyire nem az imént bemutatott utat választják, hanem megpróbálkoznak a tudományos pályán maradással. Ennek egyik lehetőségét, a hazai kutatóhelyen való, általában szakmai kompromisszumokkal járó elhelyezkedést, a következő interjúrészlet mutatja:

„I--- Hát szerintem azért majdnem tipikus az én pályám, tehát az ember elvégzi a doktori iskolát, akkor utána szerez valamilyen állást, namost nekem ez az X Intézetben biokémiai munkát csináltam a három év elméleti munka után, azzal a lehetőséggel, hogy esetleg majd ott is csinállok elméleti munkát...

E--- Ez hogy adódott, azt mondd már el...

I--- ...Állásajánlat, jelentkeztem rá, fölvettek. [*Hangsúllyal nagyon távolítja magától*]

E--- Akartad te ezt csinálni?

I--- Nem. De nem volt más állásom, lehetőség.”

Úgy tapasztaltuk, ezeket a „kompromisszumos” állásokat átmenetinek tekintik a pályázók, s egyidejűleg megpróbálnak kivárni valamilyen hazai, vagy külföldi, testre szabottabb állást. Beszélgetőtársaink történeteikben épp csak érintik ezeket az állásokat, és gyorsan áttérnek arra, ami ez után következik. Ezek a kompromisszumos állások nem játszanak tehát számukra jelentős, figyelemre méltó szerepet pályájukban, inkább csak ugródeszkának tekintik őket.

Az életpályák későbbi szakasza

Az életpályák a későbbiekben természetesen nem a fenti sémák mentén alakulnak tovább, újabb fordulópontok, munkahelyváltások következnek, az alábbiakban ezeket vesszük sorra. Kiemelt részletességgel mutatjuk be a fokozattal rendelkezők külföldi migrációjának meghatározóit, illetve a hazatérés körülményeit.

Hazai kutatóhelyek közötti váltás

A hazai kutatói munkahelyek, kutatócsoportok közötti váltás viszonylag ritka, de nem kizárt. Ez a mobilitási csatorna meglehetősen szűk, hiszen szűk lehetőségei

vannak az egyes szakterületek képviselőinek az országon belüli váltásra: saját témájában gyakran csak egy-két kutatócsoportban tud dolgozni a fokozatszerző.

„Magyarországon belül nagyon nehéz váltani”

A hazai kutatócsoportok közötti váltás interjúink tanulsága szerint csak horizontális elmozdulást jelent az életpályán, az új csoportban ugyanolyan státuszban alkalmazták interjúalanyainkat, mint korábbi munkahelyükön. Ilyen váltás egyfelől kevés volt, másfelől ezek körülményeiről alig beszéltek az interjúalanyok. Úgy tűnik, igazán nagy jelentőséget nem tulajdonítottak neki életpályájuk tekintetében.

Külföldi munkavállalás

A külföldi munkavállalás mozgatói

Ambícióktól, lehetőségektől függően a fokozatszerzéskor idehaza kutatóként elhelyezkedők közül a legtöbben az életpálya valamely pontján megpróbálkoznak a külföldön való elhelyezkedéssel. A külföldi munkavállalás minden esetben kutatóként való elhelyezkedést jelent.⁴⁵ A külföldre való, többnyire átmenetinek tervezett távozás természetesen nem csak a „kompromisszumos”, de az „automatikusan megkapott”, tehát a hosszútávon többnyire megfelelőnek tartott állásokból is igen gyakori.

Mind a kutatni vágyó fokozatszerzőkben, mind munkahelyeikben van igény a külföldi tapasztalatszerzésre, fejlődésre.

„szerintem szakmailag felbecsülhetetlen, és én kötelezővé tenném mindenkinek, hogy menjen és szerezzon tapasztalatot... látni kell, hogy hogy működik a tudomány Magyarországon kívül...”

⁴⁵ A disszertáció témájához tágabb kutatási folyamatban kapcsolódó, azonos alappopuláció tagjainak körében végzett online kérdőíves kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy külföldön kizárólag kutatói státuszban helyezkednek el a fokozattal rendelkezők (Pálinkó – Horváth [2009, megjelenés alatt]).

A külföldi álláskeresést a fokozatszerzőknél egyfelől a szakmai fejlődés, a tapasztalatszerzés, a nagyobb megmérettetés, a motiváló szakmai környezet iránti igény, másfelől az anyagi megbecsültség szintjének a végzettség szintjéhez, a teljesítményhez való igazítása, a megfelelő életszínvonal elérése motiválja. Ez szinte minden interjúalany történetéből kivehető, akár „kompromisszumos”, akár „automatikusan szerzett” állásból pályázott külföldre. Abban egyetértnek ugyan a beszélgetőtársak, hogy Magyarországon lehet jó kutatást csinálni, de szintén nagy volt az összhang abban, hogy a magyar kutatócsoportok gyakran túlságosan szeparáltak, magukra zárulók, nem eléggé motiválók, a kutatói fizetések pedig rendkívül alacsonyok, végzettségükhöz képest méltatlanok.

„Kicsit úgy éreztem, hogy dilettánsok vannak körülöttem, arra vágytam, hogy szellemileg húzóbb közegbe kerüljek, ezért mentem ki.”

„úgy gondoltam én is, hogy hasznos lesz, s akkor elmentem és akkor utána jött számomra, hogy anyagilag jobban kijön az ember. Nem az volt a legfontosabb, hogy jobban éljünk, vagy nem tudom.

Tehát, amit itt mindig hallok, hogy jaj hát nem lehet megélni, hát az igaz, de éhen halni sosem haltunk, tehát a kérdés az, hogy az ember hova rakja a lécet. Nem jártunk sehova, nem volt autónk, de átvészeltük, lelkileg nem sérültünk. Mindenesetre a válasz az, hogy ha a külföldet beleveszed, jobban tervezhető anyagilag és szakmailag is”

„Úgy gondoltuk, hogy csinálunk pár évet valahol külföldön, hogy összeszedjük magunkat, hogy itthon hazajövünk, hogy valami egzisztenciát tudjunk kezdeni”

Eredményeink arra utalnak, hogy a pályakezdőként külföldön elhelyezkedőkéitől az életpálya későbbi szakaszán külföldre kerülők motivációs mintája részben különbözik. Mindkét esetben komoly motiváló erő ugyan a szakmai fejlődés, tapasztalatszerzés, motor az erős kutatói ambíció, de a kivándorlás tényezői a két esetben eltérő mintázatot mutatnak.

A pályakezdőket, mint láttuk, elsősorban a *brain waste* jelenség elkerülése mozdíttja külföldre: azért vándorolnak el, mert itthon nem találnak képzettségüknek megfelelő állást. Az életpálya későbbi szakaszán viszont inkább azt mondhatnánk, a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia elkerülése motiválja a már elhelyezkedettek külföldi álláskeresését.

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a kutatói életpályák állomásainak egyes státuszdimenziói, illetve az ezekkel való elégedettség együttes

dinamikája külön figyelmet érdemel, mégpedig: a szakmai környezet motiváló ereje, a végzett munka jellege, valamint a jövedelem. Ezeket a tényezőket a Lenski által a rétegződésvizsgálatokba bevezetett státuszinkonzisztencia státuszindexei után (Lenski [1954]) szubjektív szakmai státuszdimenzióknak tekinthetjük. Logikailag ide tartozna a végzettség is, ami esetünkben azonban nem változó: a meglévő tudományos fokozatot jelenti. Ez a többi státuszdimenzió számára az elvárások tekintetében azonban többnyire kijelöl egy viszonylag magas szintet.

A vizsgálat során a szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciát nem mértük, indexet nem szerkesztettünk, hiszen a szakmai státuszdimenziók megtalálása a beszélgetések elemzésének eredménye. Az azonban ezek alapján is jól kivehető volt, hogy az átélt szakmai státuszinkonzisztencia a hazai kutatók körében általában jóval nagyobb, mint a külföldön – Nyugat-Európában, vagy Észak-Amerikában – dolgozó kutatók esetén. Ez a szubjektív státuszinkonzisztencia feszültségteremtő hatású, mert a magasan képzett, tudományos fokozattal rendelkező kutatók számára ezen státuszok rendezettsége az elvárt: a motiváló szakmai környezet, a lendületesen, megfelelő körülmények között, kellő szabadsággal végezhető kutatói tevékenység és a magas jövedelem. Tapasztalataink szerint az életpályák későbbi szakaszán – tehát nem pályakezdőként – külföldön elhelyezkedők többsége ezen szubjektív szakmai státuszok magasabb szinten való konzisztensebbé tételéért megy külföldre, illetve a konzisztencia megfelelően magas szinten tartásának érdekében marad kint tartósan.

A külföldre vándorlás motivációiban egy másik minta is körvonalazódni látszik, melyet mindössze egy ember említett: az alternatív életforma lehetősége. A fentiek mellett ez is érvként jelenhet meg a külföldi álláspályázatok beadása során. Erről így beszél interjúalanyunk:

„lennék itthon egy közepes kutató, ott meg jobban élek, világot látok, más kultúrát”

A külföldi elhelyezkedés nagy fordulópont az életpályán, általában részletesen, lendületesen, kerek, élő történetekkel beszélnek róla az interjúalanyok. A külföldi tapasztalatok meghatározóak, tartós hatást fejtenek ki legtöbbjük életében, ezt a későbbiek során is látni fogjuk.

Hazatérés külföldi állásból

A hazatérés mozgatói

A külföldi munkából való hazatérés mozgatója egyértelműen az országhoz való kötődés – pontosabban, az országhoz a családon, személyes kapcsolatokon át való kötődés. A külföldről hazatérő kutatók mindegyike kizárólag ilyen okokat említ a hazatérésre.

"ha csak és kizárólag szakmai szempontok lennének, nem jönnék haza"

„korosodó szülők és a gyerekek miatt”

„Nem akartunk ott maradni... úgy mentünk el, hogy biztosan hazajövünk. Hát, hogy miért, igazából nem is tudom... a gyerekek miatt, végülis, lehet, hogy így erre fogtuk rá, hogy a gyerekek miatt jöttünk haza...”

Azoknak, akik függetlenek, nem családosak, könnyebb meghozni bármilyen, nagyobb rugalmasságot igénylő döntést – például a külföldi munkavállalást, a rövid, határozott idejű állások elvállalását. A családalapítással, gyermekvállalással azonban a hazai családi kapcsolatok felértékelődnek a kutatók életében, a nagyszülők közelsége fontos lesz, így a külföldi tartózkodás sok esetben kényelmetlenné válik. Sok kutató legkésőbb a gyerekek beiskolázása idején megpróbál hazatérni.

„az volt az elképzelés, vagy megállapodás a feleségemmel együtt, hogy haza fogunk jönni, záros határidőn belül. Igen. Nagyon-nagyon szeretne hazajönni, és én is, és igen, a szakmámon kívül minden más egyéb amellet szól, hogy hazajöjjek, mindennel együtt jobban szeretek Budapesten lenni, Cambridge-nél jobban szeretek Budapesten élni”

Ha a beszélgetések tanulságát nagyon sarkítva fogalmazzuk meg, azt mondhatjuk: haza családban élni jönnek vissza gyermekes, külföldre pedig dolgozni mennek ki független emberek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a hazai kutatók nem dolgoznak keményen, vagy hogy a külföldön élők minden esetben rendkívül nagy teljesítményt mutatnak fel, de a megkérdezett kutatók

gondolkodásának alapjait, mobilitásának motivációit, és megvalósuló életpálya mintáit ez a megfogalmazás látszik legérzékletesebben megragadni.

Azt láttuk interjúink során, hogy a szakmai identitás jelentőségét az én-identitás egészén belül esetenként különböző mértékben a család foglalhatja el. Különösen igaz ez a nőkre, de a szakmai karrierrel, az életpálya alakításával kapcsolatos döntéseket a család érdeke sok esetben a férfiak életében is felülírja. Nagyon elhivatott és sikeres kutatónak kell lenni ahhoz, hogy a szakmai érdekek vezethessék az életpálya alakítását a családdal szemben. Egy megrázó töredék a Cambridge-ben végleges állást kapott kutatótól:

„[feleségének] egyelőre előzetes várakozásainak megfelelően nagyon nem felelt meg Cambridge, most született egy második gyerekünk, aki 3 hónapos, tehát ez most éppen nagyon nehéz ezt valahogy jól megoldani. Most elvileg az van, hogy mindannyian kint vagyunk, van egy házuk, a nagyobbik fiunk ösztől óvodába fog járni, de hát azt majd meglátjuk, hogy hogyan fog működni. Lehet, hogy a vége az lesz, amikor már nagyobb lesz a kisebbik, hogy ő alapvetően itt lesz és én kint, és ingázunk, ami rettenetes. Ezt félévig ugye már egyszer ki próbáltuk, borzalmas volt, s milyen abszurdum, hogy az ember ne lássa a gyerekeit, amikor felnőnek, de lehet még az is, hogy ez lesz a vége”

Egy külföldről a család: gyerekek és a korosodó szülők miatt hazatérni szándékozó kutató nő narratívuma így mutatja a szakmai és családi szempontok viszonyát:

„Ott vagyunk, ahol akarunk, ha iskolába járnak a gyerekek, akkor itthon vagyunk, aztán ha felnőnek, gimnazisták lesznek, akkor esetleg megint el lehet menni, megpróbáljuk talán Londont. Szóval biológusként ez jó, aztán visszajönni és akkor labort csinálni.”

Rendkívül fontos azonban látnunk, hogy mindennek, a szakmai és családi identitás viszonyának, a teljes én-identitásból vett részének gyakorlati, az életpálya alakulása szempontjából meghatározó jelentősége többnyire csak a külföldről való hazatérés kapcsán van. Külföldön, illetve idehaza stabil kutatói állással rendelkezve család és kutatás többnyire megfér egymással, a család nem csorbítja a szakmai identitás és a kutatói életpálya kiteljesedését. Abban az esetben azonban, amikor a külföldről való hazatérés a család miatt válik szükségessé – márpedig minden általunk megismert esetben amiatt vált szükségessé –, de a visszatérésnek nincsen megfelelő

munkahelyi, kapcsolati bázisa, a család szempontjai a szakmai szempontokkal kerülhetnek szembe.

A hazatérés lehetőségei és korlátai

A külföldről való hazatérés rendkívül nehéz, szinte kilátástalan vállalkozás, amennyiben nincsen olyan biztos munkahely, konkrét státusz, ahová a hazatelepülni szándékozót visszavárnák. A külföldi munkahelyről hazai státuszba való visszakerülés tehát, hasonlóan a fokozatszerzés idején való státuszba kerüléshez, szintén szorosan a korábbi szakdolgozati, illetve doktori disszertációs laborhoz, a korábbi tanulmányi és munkakapcsolatokhoz, s többnyire a témavezetőhöz kötődik. Amennyiben a fokozattal rendelkező biológus idehaza szeretne kutatóként dolgozni, vagy ide szeretne visszatérni, számíthat arra, hogy életpálya-ívének fő meghatározói ismét korai tanulmányainak és disszertációs anyalaborjának oktatói-, és munkakapcsolatai lesznek.

„visszajönni kizárólag csak és arra az egy helyre lenne esélyes, ahonnan az ember elment...”

„az én korosztályom nyolcvan-kilencven százaléka azért nem tud visszajönni, mert nincs állás...”

A hazatéréssel kapcsolatban a beszélgetések során, hasonlóan ahhoz, mint a doktori iskolákról, illetve a témavezetőkről való beszélgetés során, felfokozott kedélyekkel, sok érzelemmel, a csoportokon egymást túllicítáló történetekkel szembesültünk. A hazai szakmai kapcsolatok hazatérésben játszott szerepéről beszéltek legtöbbször interjúalanyaink – ezt mindenki egyöntetűen kiemelte.

„Ha van valaki, akinek te fontos vagy, akkor haza tudsz jönni.

Ha nincs, akkor nagyon nehéz, mindenképp személyes, nagy hatalmú támogató kell hozzá, egy "keresztapa"”.

„Csak ismeretségeken át lehet hazajönni, másképp nem megy. Haveromnak nagyon jó publikációi voltak, nagyon sok pénzt hozott haza EMBO-val, és még így is kellett egy kapcsolat, egy ismeretség, hogy legyen egy intézet, ami befogadja, ahol kap egy szobát, ahol megcsinálhatja a laborját.”

A megkérdezett hazatérők mind megpróbálkoznak idehaza kutatóként elhelyezkedni, de megfelelő intézményi támogatás nélkül ez nem sikerülhet. Interjúalanyaink véleménye szerint önállóan nem járhatnak szerencséivel a hazai kutatási pályázatokon sem, sőt, esetenként a megkapott külföldi pályázati pénzeketől is azért esnek el, mert nincsen olyan intézmény, amely melléjük állna, laborhelyiséget, vagy legalább íróasztalt és széket, és ami legfontosabb státuszt, biztosítana nekik, ami a pályázati pénzhez való hozzájutás feltétele.

Tapasztalataink szerint azoknak, akiknek hazai szakmai kapcsolataik három-négy évnél hosszabb külföldi tartózkodás, vagy korábbi téma, témavezető, illetve kutatócsoport váltás miatt viszonylag meggyengültek, vagy leépültek, sokkal kisebb valószínűséggel tudnak visszaintegrálódni a hazai tudományos munkaerőpiacra, mint azok, akiknek élő szakmai kapcsolataik maradtak idehaza. Valószínűleg ez is lehet az oka annak, hogy a kint tartózkodást válaszadóink közül legtöbbször két évekre tervezik. Igaz, ritkán térnek haza végleg ennyi idő után, a többség legalább négy évet tölt külföldi állásban, ennél többet azonban már nagyon kockázatos maradni, mert ezen túl nagyon kicsi az esélye annak, hogy zökkenőmentesen sikerüljön visszailleszkedni a magyar tudományos munkaerőpiacra.

A hazatérni szándékozó kutatók mindenképpen törekednek arra, hogy idehaza is saját témájukkal tudjanak foglalkozni, keresik ehhez az optimális feltételeket. Ennek elsődleges oka az, hogy a témaváltás komoly veszteségekkel jár: ezen a területen vannak otthon, ezt ismerik, ehhez értenek a legjobban, itt értek el eredményeket, itt látnak további kutatási lehetőségeket. Egy új témával való foglalkozás visszalépést jelent az életpályán, valamiféle újrakezdést, ahol az eddigi küzdelmek és eredmények részben hiábavalónak tűnnek. Az új téma ismét a tájékozatlan tanuló szerepét kényszerítheti rá a már eredményeket elért kutatókra. Emellett az új témával mindenképpen be kellene tagozódniuk egy megkerülhetetlen vezető kutatócsoportjába, így az önállóságra törekvő, ambiciózus kutatók előtt a témaváltással a szakmai előmenetel útjai is bezáródhatnak.

Ehhez kapcsolódóan volt olyan vélemény is, mely szerint a hazai kutatóhelyekre történő betagozódás a kutatói ambíciók megtörésével járhat, így ennek nehézségei, áldozatai miatt az igazán nagy, konfrontációra is hajlamos kutatóegyénségek nem is térnek haza:

„azok az emberek, akik jönnek, nagyon kiszolgáltatottak a főnöknek, mert van három gyereke, vagy négy gyereke, vagy nem tudom, tehát én ilyet láttam... nem mond ellent, és akkor nem nagy kutatóegyeniségek maradnak itt, mert aki igazán nagy egyéniség, az sokszor ütközik is. És mivel nyugaton pl. nincs ekkora összefonódás a főnök meg az emberei között így pszichésen vagy hogy mondjam, tehát van egy ilyen profibb távolságtartás, ott egy veled nem annyira kompatibilis személyiséggel is együtt tudsz dolgozni, mert mondjuk értékeli a tudásodat. Itthon, ha nem vagy kompatibilis személyiség, akkor nagyon nehezen, akkor kiirtanak”

Ehhez hasonló véleményt fogalmaz meg egy kétgyermekes, hazatérni szándékozó kutató is:

„Az idős profok jobban támogatják a kedves fiatal anyukákat, mint a dinamikus férfiakat, ezt lehet érezni, mert nem látnak bennem annyira konkurenciát. Fiatal anyaként jobb az image-em.”

Tapasztalataink szerint a külföldi munkából való hazatérés fenyeget az életpálya során legerősebben a pályaelhagyással: amennyiben a hazatérés eldöntött tény, szabad kutatói státusz nem érhető el, és külföldi pályázati pénzt befogadó, státuszt biztosító intézményt sem sikerül találni, sokan meghozzák a döntést, és elhagyják a kutatói pályát.

Azon kevesek, akiknek sikerül kutatóként visszaintegrálódniuk, többnyire korábbi munkahelyükre, korábbi státuszukba, korábbi disszertációs laborjukba kerülnek vissza, korábbi vezetőjük, témavezetőjük alá.

Ami a legtöbb hazatérő kutatónak hiányzik idehaza, az azonos azzal, ami miatt a külföldi munkavállalásra sor került: a pezsgő, nemzetközi környezet, a motiváló szakmai közösség, melynek külföldi munkahelyükön szinte mindannyian részesei voltak, illetve a kint elért jövedelem és életszínvonal.

A korábban meghatározott szakmai státuszdimenziók közül a beszélgetések felszínén a szakmai tapasztalatszerzés jelenik meg mint a migráció elsődleges mozgatója, az interjúk és fókuszcsoportok teljes anyagának ismeretében azonban megállapíthatjuk: az elsődleges mozgató lehet, hogy kezdetben a tapasztalatszerzés, a szakmai fejlődés igénye, a kint tartó erő azonban sok esetben inkább a jövedelem.

Érvek a külföldről való hazatérés mellett és ellen		
Mellette szól személyes kötődések	Mindenki említi Gyakori említések	Ellene szól szűkösebb anyagiak motiváló nemzetközi szakmai élet hiánya előmenetel kiszámíthatatlansága, tudományos érvényesülés nehézségei új téma = „nulláról kezdés”
	Ritka említések	rosszabb hazai munkafeltételek hazai tudományos közeg cinizmusa

9. Táblázat: Érvek a külföldi állásokból való hazatérés mellett és ellen

A hazatérők típusai

Automatikusan visszailleszkedő

Azok, akik „automatizmussal” az egyetemi, vagy az akadémiai szférában kapott állásból külföldre mennek munkát vállalni, néhány év után általában vissza szeretnének térni korábbi munkahelyükre, ezért a hazai és külföldi státuszok között úgy egyensúlyoznak, hogy a hazai pozíció megmaradjon. Tartják a kapcsolatot korábbi főnökükkel, közös pályázatokat adnak be, kisebb-nagyobb szívességeket tesznek, közösen publikálnak: jelen vannak, megmaradnak tehát a hazai tudományos életben is.

A kutatócsoportok vezetőinek körében elterjedt megoldás, hogy ezeknek az embereknek idehaza – néhány év külföldi tartózkodás erejéig – tartják az állását. A legtöbb esetben ők azok, akik tanítványaik külföldi tapasztalatszerzését maguk is szorgalmazzák, szakmailag támogatják.

„vannak ilyen kollegák, akik ugyancsak kimentek külföldre, x évre, addig fenntartották nekik az állásukat, aztán közben visszamentek”

„Az egyik kollégám 3 évet volt kint és utána visszajött és ott várta az ő állása, s azóta is ott van, a másik kollégám most már nem tudom hány éve van távol, de még .., de neki tartják még az állását.”

Az így visszatérőkre elsősorban az jellemző, hogy többnyire ugyanabba a státuszba kerülnek vissza, amiből távoztukkor átmenetileg kiléptek, a külföldi tapasztalatszerzés után való visszatérés általában nem jár együtt a szakmai hierarchiában való előrelépéssel.

„[*tanársegédnek jönne vissza*] most volt egy olyan variáció is, hogy most azt mondta a főnököm, hogy lehet az is, hogy kilépek - amíg kint dolgozom, meg hazajövünk, meg minden -, és akkor újra kiír majd pályázatot, feltéve, ha nem veszik el az állást, ... akkor újra kiírja a pályázatot és akkor lehet, hogy már meg lehetne beszélni, hogy adjunktusit írjon ki, mert akkor tudnék én is többet keresni”

A visszatérők itthoni jövedelmükkel a legkevésbé elégedettek, azonban többnyire az előrelépés lehetősége híján is elégedettek az idehaza végezhető munkájukkal, magával a kutatói tevékenységgel, és a kutatás feltételeivel.

„itt is lehet ugyanazt csinálni, mint amit ott csináltam... pontosan ugyanazt... ami szakmai szempontból... mondom, így a felszereltségével, ahhoz, amire én... amit én csinállok, ahhoz nem kell több... minden megvan”

Az ambiciózus visszatérő

Hazatérve a komoly szakmai tapasztalatra szert tett, kiemelkedően sikeres fiatalok megpróbálnak – többnyire külföldi – pályázati pénzből saját labort, saját kutatócsoportot létrehozni. Ehhez azonban hazai intézményi támogatás szükséges, tehát megfelelő hazai szakmai kapcsolatrendszer és elérhető, vagy létesíthető státusz.

Egyik beszélgetőtársunk több éves nyugat – európai, majd egyesült államokbeli posztdoktori tapasztalatszerzés után, pályázati pénzből, korábbi szakdolgozati és disszertációs tanszékén próbál önálló labort, saját kutatócsoportot létrehozni. Így beszél terveiről:

„alapvetően naiv ember vagyok, és azt gondolom, hogy itthon Magyarországon is lehet színvonalas, nívós kutatást csinálni, és énnekem tényleg ilyen fixa ideám, hogy megmutassam, hogy itthon is lehet csoportot alapítani, itthon is lehet fiatal kutatóként egy labort létrehozni stb., és hát most ennek a folyamatában vagyok benne, a naivitásomat olyan két-három százalékban kezdem elveszíteni, minden kollegám azt mondja, hogy majd két év múlva beszéljünk, mikor összepakolt bőrönddel várom a

repülőt ... akikkel így Magyarországon beszélgettem és mondtam, hogy jövök haza, akkor mindenkinek az első reakciója az volt, hogy „Te meg vagy örülve? Te mit...mi...hát mire jössz te haza? Mindenki menekül, hát nincs lehetőség, nem fogsz pénzt kapni, nem lesz miből kutatnod, nem lesznek kollegáid, meg fogsz örülni az oktatás súlya alatt, nem lesz alkalmad kutatni”

A vizsgálat célcsoportjánál valamivel idősebb kutatók között nem egy akad, akinek ezt sikerült megvalósítania, a fiatalok azonban már heroikus próbálkozásként élik meg ezt a törekvést.

„legjobb példa NZ, aki tényleg egészen kiemelkedő kutató a maga területén, de hogy ha FT nem lett volna, hogy hazahozza, akkor ő nincs itthon, minden érdeme ellenére”

A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a típus, az ambiciózus visszatérőé, jelenti a sikeres kutató – legtöbbször számára elérhetetlen – modelljét a fiatal kutatók számára.

Az így visszatérők között vannak, akik nem kapnak státuszt azon a helyen, ahol labort létesítenek, mindössze egy helyiséghez jutnak hozzá kapcsolataik révén. Van, aki ezt a megoldást is elfogadja és saját, illetve munkatársai fizetését és a labor költségeit is pályázati pénzből finanszírozza. Van azonban, aki ezt méltatlan megoldásnak tartja, ezért nem fogadja el. Egyik hazatérni kívánó interjúalanyunk ezzel kapcsolatos vágyairól beszél:

„hogy nekik fontos, hogy én legyek és adnak nekem helyet, hogy ha lesz sok pénzem és abból sok embert felveszek, hogy azoknak legyen helye és hogy engem maximálisan támogatnak és nem megtúrt státuszban vagyok”

Amellett, hogy a megtúrt státusz valóban méltatlan egy tehetséges kutatóhoz, anyagilag is meglehetősen kiszámíthatatlan helyzetbe hozza a többnyire már családos hazatérőket. A pályázati pénz elfogytával ugyanis nem tudni, lesz-e, miből lesz utánpótlás.

A pályaelhagyó visszatérő

A beszélgetések alapján megállapítottuk, hogy a hazatérő kutatók szinte minden esetben megpróbálnak idehaza régi kapcsolataik, és külföldi, illetve hazai

pályázatok segítségével elhelyezkedni valamilyen akadémiai vagy egyetemi oktatói-kutatói állásban. Ez azonban, ahogy szintén bemutattuk, csak azoknak sikerülhet, akiket régebbi munkahelyükre visszavárnak, vagy akiknek sikerül elég befolyásos támogatót és ezzel megfelelő intézményi támogatást szerezniük. Csoportrésztvevőink és interjúalanyaink között többen voltak, akik külföldi munkahelyről hazatérve nem tudtak visszailleszkeszteni a magyar tudományos munkaerőpiacra, nem kaptak megfelelő kutatói állást, ezért vállalati állásokban helyezkedtek el, nem kutatóként. Ők interjúalanyaink között mind nők, akik a fokozatszerzés után kutatócsoportot váltottak. Ketten közülük családostak.

„az ember a saját közegébe még vissza tud menni, ha elismerik, de egy új közegben nincs igazán hely, mert ott is a saját embereiket várják vissza, és akkor így kerültem az iparba... oda is kutatói állásba jelentkeztem, de felajánlottak egy másikat,,

„Dolgoztam Angliában kutatóként egy évig, ott kellett tanítani is, visszajöttem Magyar ösztöndíjjal ehhez az új csoportomhoz, akkor dolgoztam meg tanítottam az egyetemen két évig... de nem nagyon volt állás, és lejárt a Magyar ösztöndíj, OTKÁ-t nem kaptam... visszamentem Angliába három évre, aztán megismerkedtem a férjemmel, aki budapesti, és amikor visszajöttem, akkor nem tudtam már Pesten állást találni, és akkor így jelentkeztem egy .. céghez.”

A külföldről visszatérő férfiak visszailleszkeszkeszése a hazai tudományos munkaerőpiacra, akár családostak, akár nem, beszélgetéseink alapján sikeresebbnek tűnik. A néhány esetből, melyekkel az interjúkon találkoztunk, általános következtetések nem vonhatók ugyan le, de eredményeink alapján a későbbi vizsgálatokban érdemes lehet a nemek közötti különbségekre odafigyelni.

A kintragadó

Csoportrésztvevőink elmondása szerint sokan „kint ragadnak”: megpróbálnak hazatérni, de vagy egyáltalán nem tudják idehaza kutatóként megvetni a lábukat, és hivatásukról nem akarván lemondani inkább visszatérnek külföldre, vagy nem tudnak megfelelően biztonságos állásra, ezzel kiszámítható jövedelemre szert tenni, ezért kénytelenek ismét elhagyni az országot.

„az én korosztályom nyolcvan-kilencven százaléka azért nem tud visszajönni, mert nincs állás...”

„Hát sokan hazajöttek, nagyon jó emberek, próbáltak pályázni erre-amarra, és fél év múlva vissza kellett menniük, nem tudták eltartani a családot... tehát nagyon sok ilyen van... és a legtehetségesebbek...,,

Interjúalanyaink között volt olyan tartósan külföldön élő személy, aki szeretne ugyan hazatelepülni, de megfelelő hazai állás híján kénytelen kint maradni. Kutatói ambíciói erősek, nem tudja elképzelni jövőjét más szférában, csak az egyetemi, vagy akadémiai kutatásban, élethelyzete miatt azonban nem teheti meg, hogy hazaköltözzön és kutatóként keveset keressen.

„Posztdoktori ösztöndíjra jelentkeztem, de utána rájöttem, hogy ez túl nagy kockázat nekem, vagy nekünk pontosabban, mert ha egyedül lennék, nem lenne gond. De úgy gondoltam, hogy 3 gyerekünk van, egy családból hazajönni, ahol a férjem nem beszél magyarul, 3 gyerek van, s hogy neki még egyelőre, amikor hazajövünk, nincs állása, ezt én nem merem vállalni.”

Mint korábban, a külföldről való hazatérés motivációi, a családi szempontok tárgyalásánál említettük, természetesen vannak olyanok is, akik azért nem térnek haza, mert idehaza nem kapnak olyan állást, melyet szakmailag kielégítőnek tartanak.

„én tudtam volna ott [KFKI-ban] kapni egy fiatal kutatói állást, amiből én nyugdíjas koromig eltengődnék, ezt nekem a mai napig fenntartanák, ha akarnám”

A hazatérni nem akaró

Tartósan külföldön elhelyezkedett interjúalanyaink közül mindössze egy volt, aki határozott nemmel válaszolt a hazatérés szándékát firtató kérdésre. Válaszát tulajdonképpen mindazzal a nehézséggel indokolta, amit eddig a külföldről való hazatérés kapcsán bemutatunk, de ezeket kiegészítette az országgal kapcsolatos ellenérzéseivel:

„nem kapnék állást, nem tudnék a szakterületemen dolgozni, nagyot kéne váltani, ami egyrészt nehéz, másrészt azt jelentené, hogy nulláról kell kezdeni mindent. Nehéz lenne megszokni a nem nemzetközi szakmai környezetet, és Magyarországot, kicsit bezártság érzés lenne... alacsony bért kapnék.”

Neki családi kötöttségei, hazahúzó személyes kötődései nincsenek, így módja van rá, hogy elsősorban szakmai és életszínvonal, és életmódbeli szempontok vezéreljék életpályájának alakításában.

A külföldi tapasztalatszerzés további következményei

Külföldi referenciacsoport

A külföldet megjárt kutatók többségének referenciacsoportját kint is, és hazatérve is, tartósan, a külföldi munkahelyeken, elsősorban az USA-ban dolgozó kollégák közössége jelenti. Válaszadóink nagy része mind tudományos teljesítménye, mind munkakörnyezete, előmeneteli lehetőségei, keresete és életszínvonala tekintetében, konzekvensen a nemzetközi szinthez méri magát.

„Tehát azt, amit láttunk külföldön... az Egyesült Államokban egy középosztály hogy hol van...
valahogy kb. azt szeretnénk mi is elérni... [Derűtség]... Bocsánat...”

Ez a referenciacsoport hazatelepülve, hazai kutatóintézetben elhelyezkedve, feszültséget teremt, ahogy ezt bemutattuk korábban a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia jelensége kapcsán.

A hazai kutatóintézetek kritikája

A hazai kutatóintézetek kritikáját a külföldi kutatóintézetek tükrében fogalmazzák meg az interjúalanyok. A legtöbben problémaként említik, hogy idehaza általában egymástól teljesen független témákon dolgoznak viszonylag kis létszámú, gyakran teljesen önmagukra záruló kutatócsoportok.

„nem volt ezerféle téma abban az intézetben a mittomén a növénytől a marsi élet kutatásáig,
mint itt Magyarországon”

Másik gyakran említett probléma, hogy itthon nincsen olyan dinamikusan működő, pezsgő, motiváló szakmai közösség, mint a külföldi intézetekben, ahol

egy interjúalanyaink szerint a rokon témák kutatóinak szakmai és büfébeszélgetései egyaránt viszik előre a kutatásokat.

„lehet, hogy egy kicsit túlzás is volt, hogy állandóan, még a kávézás közben is a kísérletekről kellett beszélgetni, de ott az a helyén volt, itt meg éppen az ellenkezője van”

„ami igazából nincs, az az inspiráló tudományos légkör”

Azt is a hazai kutatócsoportok hátrányaként említik interjúalanyaink, hogy nincsenek külföldi szakemberek a hazai kutatóhelyeken, idehaza nincs igazán mozgás, mobilitás. Többek véleménye, hogy a magyar kutatóintézeteket nemzetközibbé kellene tenni, munkanyelvként az angolt kellene bevezetni ahhoz, hogy ezek is külföldi kutatókat fogadni képes intézmények, a nemzetközi tudományos élet integráns részei lehessenek.

„Magyarországra alig vetődnek el érdemi külföldi emberek”

Mindezek mellett komoly problémaként említik, hogy a hazai kutatóhelyeken nincs jelen a tudományos teljesítmény alapján való differenciálás a fizetések meghatározásában:

„szerintem az nagyon-nagyon baj, hogy itt mindenki ugyanannyit kap... függetlenül attól, hogy teljesít vagy nem teljesít...és ez a differenciáltság hiányzik... és ez egy óriási probléma...hogya valaki bemegy ... hűsölni az ugyanannyi pénzt fog kapni, mint az, aki beleszakad a melóba és mittomén hárommilliárd forintot csinál az egyetemnek két év alatt... és ameddig ez a differenciáltság nincs meg, addig csak a fanatikus örültek fognak kutatói területen maradni”

A hazai kutatóhelyek állásainak elosztásában a teljesítményalapú versenyt szinte mindenki hiányolja:

„tele van az XW nyugdíjas csoportvezetővel, akik harminc éve csoportvezetők, és harminc éve ugyanazt kutatják, ami hát nyilván... vannak köztük jók is, de vannak akik... hát nem kellene már tovább erőltetniük szerintem... És, szóval a teljesítményt figyelembe kellene venni, akkor is, hogyha ki van nevezve valaki határozatlan időre”

A külföldet megjártak a tudományos teljesítmény mércéjéről, a publikációk számán és minőségén alapuló impaktfaktorról nem egyértelműen pozitívan nyilatkoznak. Voltak, akik szerint a publikációs kényszer a külföldi kutatóintézetekben gyakran már a „tudomány” rovására megy:

„(külföldön) a kutatás most már erről szól, hogy ha a válasz az csak egy ötös impact faktor lesz, akkor az nem érdekel bennünket, inkább témát váltunk”

„Amerikában nekem az volt az érzésem, hogy ez egy gyár, kvázi tudománygyár, ahol, ahol semmi más nem számít, csak publikálni, publikálni... eredményt publikálni és kész... maga a labor fantasztikus volt, dolgozni ott elképesztően jó, én nem győztem magamhoz térni, és aztán utána rájöttem, hogy talán ez már egy kicsit sok, tehát hogy ez már néha a tudomány rovására is megy, hogy ez a fajta állandó teljesítési kényszer már torzítja egy kicsit az egészet.”

A hazai kutatóhelyekkel kapcsolatos említések	
Pozitívum	Negatívum
Biztonságos, stabil pozíció	„nyugdíjas állás”
Nyugodt tempó, nincs publikációs kényszer	Nincsen lendületes, inspiráló tudományos légkör, nincsenek nemzetközi kutatócsoportok
	Pályázatok kiírása, elbírálása nem kiszámítható, így a témák támogatása nem tervezhető
	Nincs kiépített posztok és tenure rendszer
	Az előrelépés lehetősége nem biztosított, nem tervezhető
	Nincs teljesítmény szerinti differenciálás
	Túl sokféle témán dolgoznak kis, egymástól elszigetelt kutatócsoportok

10. Táblázat: Említések a hazai kutatóintézetekkel kapcsolatban

A hazai tudományrendszer kritikája

A fent bemutatottak erőteljes kiábrándultságot generálnak a hazai tudományrendszer egészével kapcsolatban.

„mindig, mindenkinek van oka, hogy miért nem kell valamit rendesen megcsinálni, nyilván előjön az alulfizettség, meg Józsika sem csinálja, akkor én miért csináljam. Itt aztán olyan rétegeket érintve, ami aztán még csak nem is az egyetemi oktatás során – ami specifikus Magyarországon -, hanem az egész ország működését át meg áthatja. De igen, talán az intézményesült cinizmussal tudnám, még akkor is, s ez nem azt jelenti, hogy minden egyes ember aki benne van, önmagában cinikus, de a rendszer működése”

A tudományos munkaerőpiac működésével kapcsolatban fogalmazódnak meg a legerősebb kritikák. A beszélgetések szerint a hazai tudományos munkaerőpiac sajátos belső szabályok szerint működik: nincsen valódi tudományos teljesítményen alapuló verseny, hanem alapvetően kapcsolat-alapú státuszmegszerzés jellemzi.

A kapcsolatorientált hazai és európai tudományos munkaerőpiacot többen nevezték korruptnak.

„Egy csomó dolog, ami az itthoni kutatási rendszerben rossz, az azért még egész Európában általános. Nyugat-Európában is. Nyugat-Európában messze az angol rendszer, ami a legnyíltabb és legkompetitívebb és leginkább amerikai, s aztán minden más ahhoz képest. Vannak ismerőseim Franciaországban, Németországban, Olaszországban, hallok Spanyolországról, egy-két helyet leszámítva az egyetemi rendszer - vagy attól függ, hogy hol milyen a rendszer -, azért az mindenhol nagyon korrupst a benne élők szerint”

Idehaza korábbi tanszéki ismeretségén át elhelyezkedett interjúalanyunk kissé pironkodva, diplomatikusan fogalmazva beszél ugyanerről a jelenségről:

„szerencsém volt, és sikerült ott maradni az egyetemen, de ez nagyon nagy szerencse... amikor lejárt az ösztöndíjam, akkor éppen volt üresedés a Tanszéken, ... és ez... a különböző... hát hogy mondjam, politikai egyensúlyok alapján én lettem.”

Az elmesélt történetek, a megismert vélemények szerint nagy vonalakban még mindig az a kép rajzolódik ki a nyugat-európai, illetve az amerikai tudományos munkaerőpiacról, amit Max Weber 1917-ben, „A tudomány, mint hivatás” című

előadásában Németországról, illetve az USA-ról lefestett: Európában az „egyetemi tanárok” saját tanítványaiknak kedveznek, nincs olyan teljesítménybeli elvárás, mint az USA-ban, a tekintélyelv erősebben érvényesül, és elsősorban a véletlen határozza meg, hogy sikerül-e kinevezést kapni. Ezzel szemben az USA-ban „bürokratikusabb”, azaz formálisan szabályozottabb a rendszer, komoly teljesítményt várnak a kezdő tudóstól, akinek előmenetele elsősorban a teljesítménytől függ (Weber [1995]).

A hazai és nyugat-európai tudományos munkaerőpiac e jellegzetességének megítélése nem volt teljesen egységes, bár a többség kontraszelekcióval járó hatását emelte ki.

„ittthon nagyon sok területen nem a legjobb emberek jönnek vissza, hanem akik a legjobban kijönnek a főnökkel. Nagyon erős a kontraszelekció”

Volt azonban, aki látta ennek előnyeit is: meglátása szerint az ismerős doktoráltak felvétele egyfajta biztosíték arra, hogy megfelelő embert vesznek fel, hiszen munkáját már jól ismerik.

Megállapíthatjuk, hogy az állásszerzésben és előmenetelben a kapcsolatok meghatározó jelentőségének jelensége mögött elsősorban az húzódik meg, hogy a szűk szakterületeken egy-egy, korábbi közös munkák alapján, vagy tanár-diák viszonyban jól megismert személyt, aki már beilleszkedett a kutatócsoportba, szívesebben fogadnak, mint egy még nem ismert kívülről érkezőt. E mechanizmusnak, bár nem jelent feltétlenül kontraszelekciót, hátrányai abból származhatnak, amiket korábban részben bemutatunk: a szakmai előmenetel elé támasztott akadályokban, a kutatói önállóság korlátozásában, esetleg az igazán innovatív személyiségek kívülmaradásában, vagy az innovatív ötletek tekintélyvelven alapuló gátlásában. Kutatásunk nem alkalmas arra, hogy megbízhatóan, kellő alaposággal értékeljük a jelenséget, későbbi kutatásokban azonban érdemes lehet ennek hátrányait és esetleges előnyeit, például a gyenge kötések erejének elméletéhez (Granovetter [1991]) és annak innovációs csoportokban zajló kutatásaihoz kapcsolódóan megvizsgálni.

Az életpályák tervezhetősége

Az eddigiekben azt láttuk, hogy a fokozattal rendelkező fiatal biológusok hazai életpályája nem tervezett, és nem is tervezhető igazán tudatosan. Az interjúalanyok elmondása szerint az előmenetel útjai sem eléggé kiszámíthatóak, ezért nem építhető, nem alakítható tudatosan a szakmai karrier.

„nagyon kevés esetben van... konkrét életpálya, amit előre látna, amikor kikerül az egyetemről”

„A legkevésbé az ember dönti el”

„szerencse kérdése”

Elsősorban az elérhető, meglehetősen szűk lehetőségek határozzák meg a hazánkban maradó, vagy ide visszatérni kívánó kutatók pályáját, a hazai karrierút ezek mentén, gyakran szakmai, emberi kompromisszumok megkötése mellett alakul.

E mögött elsősorban az áll, hogy a hazai tudományos munkaerőpiacon hiányzik a szakmai és ezzel összefüggésben az anyagi fejlődés, az előmenetel jól szabályozott, reguláris útja, nincsen kiszámíthatóan felépített posztdoktori, illetve tenure struktúra, illetve a hazai kutatási pályázatok kiírása - egyes vélemények szerint időnként elbírálása is – esetleges. A fokozatot szerzők számára kevés a kutatói állás⁴⁶, a kutatói státuszba kerülésnek, illetve az előrelépésnek nincsenek jól kiszámítható, tervezhető útjai, mérföldkövei.

„van post doc állás, van hazatérő állás, de ezek annyira nem számosak ... és minden évben más”

Gyakran a fennálló előmeneteli rendszer belső ellentmondásosságából adódik, hogy az életpálya az idő előrehaladtával az egyes státuszdimenziókban nem konzisztensen ível felfelé:

„Magyarországon egy posztdoktor ... a docensi fizetéssel egy kategória, kint ... gyakorlatilag posztdoktor-adjunktus-ésígytovább, így a lépés, Magyarországon a posztdoktor az a docensi fizetés,

⁴⁶ Ezzel mindössze a fokozattal rendelkezők túlképzésére utaltunk, ami nem jelenti feltétlenül azt, hogy hazánkban abszolút értelemben is kevés lenne a kutatói állások, illetve a kutatók száma.

és akkor onnan visszamenni adjunktusnak az... egyszerűen örület, hogy az ember elmegy posztdoktornak, és utána állásba helyezik, ami persze biztonságosabb, hogyha tényleg státusza van, de akkor a fizetése mittomén hetven százaléka lesz az eddiginek ... dolgoztam három évet, hogy csökkenhessen a fizetésem...”

A hazai kutatói pálya kiszámíthatatlanságával kapcsolatban a következő elvárásokat fogalmazza meg az egyik interjúalany:

„ha mondunk valamit, akkor az legyen úgy pár évig... tehát a kiszámíthatóság, meg hogy lehessen tudni, hogy azért a döntések alapvetően szakmai alapon születnek, ... azt lehessen tudni, hogy ha én teljesítek dolgokat, akkor igenis megvan az esélyem arra, hogy a jelenlegi állapotból egyrészt továbblépjek, másrészt meglegyen a biztonság. Ehhez valószínűleg elengedhetetlen a jelenlegi értékelési rendszernek az átalakítása, felülvizsgálata, minden szinten”

A hazai életpálya elsősorban azok számára „tervezhető” bizonyos határok között, akik témavezetőjükkel, vagy más, megfelelően magas pozícióban lévő, kutatócsoporttal rendelkező személlyel vannak olyan szakmai és emberi viszonyban, hogy az tud nekik stabil állást kínálni.

„[a hazai életpálya] végtelenül jól tervezhető. Az ember tudományos diákkörösként bekerül valahova és aztán megkapja a fiatal kutatói állást, amely aztán a sárga elkíséri”

Az előmenetel azonban az ő számukra sem biztosított, hanem szintén kiszámíthatatlan.

„bekerültem... tehát az akadémiai csoportba, amikor az megszűnt, akkor lett volna esedékes a tudományos főmunkatársi kinevezésem..., és akkor ez ugye összeomlott és kezdtem előről tanársegédként az egyetemen...”

Az idehaza kutatóként dolgozók egy része tervezi a nagydoktori írását. Erről úgy beszélnek, mint valami kötelező, szükségszerű dologról, amin túl kell lenniük, ha tovább akarnak lépni karrierjükben. Ezzel kapcsolatban is elhangzik az „előre menekülés” kifejezés:

„Hát ahogy én látom, Magyarországon előre kell menekülni, tehát a nagydoktori... aki hosszabb távon kutatásban (...), ez az egyetlen esély. ... Egész egyszerűen nem látom azt, hogy a következő tíz évet túléljem nagydoktori nélkül. Tehát ez tervbe van véve, számolom a független idézésem, publikációm,

megnézem, teljesítem a számokat, puff, beadom, és onnantól még két év, tehát ez... öt éven belül szeretnék kapni, mert nem leszek sehol különben..,

„Ezt meg kell csinálni, mert tényleg nincs továbblépés...”

A nagydoktori a külföldi referenciacsoporttal való összevetésben, a fokozat nemzetközi tudományos életben különösebb előnnyel nem kecsegtető volta miatt esik ilyen megítélés alá interjúalanyaink által. Van, aki ugyanebből az okból kifolyólag nem is tervezi a nagydoktori írását.

„hát ez nem a tudományos teljesítmény. Nincs jelentősége.”

A beszélgetéseken kapott információk alapján azt mondhatjuk: az életpályák tudatosan tervezhetővé csak a külföldi lehetőségek számításba vételével válnak.

„ittthon inkább a lehetőségek döntenek, külföldi esetén inkább saját döntések szülehetnek”

„leginkább akkor, ha beleveszed a külföldet, akkor tervezhető”

Beérkezetség, siker

A beszélgetéseken érintettük a sikeresség, beérkezetség kérdését is. A megalapozó kutatási szakaszban készített interjúk során arra kérdeztünk rá, ki tekinthető sikeres kutatónak 35-40 éves korára, a fókuszcsoportokon és ezeket kiegészítő interjúkon ezt kicsit árnyalva arra kérdeztünk rá, hogy mi az, amit egy fokozattal rendelkező biológusnak 35-40 éves korára szakmailag el kell, kellene érnie. A két kérdésre nagyrészt azonos válaszokat kaptunk mindkét kutatási szakaszban. A beszélgetéseken, interjúkon elmondottak alapján két sikeres kutatói profil rajzolódott ki:

A törekvő: Önállóságra, a lehető legnagyobb kutatói szabadságra tör, saját laborral rendelkezik, saját emberekkel, posztdoktorokkal, és PhD hallgatókkal dolgozik saját témáján, saját költségvetéssel. Menedzseli magát és csoportját, nem csak kutatással foglalkozik. Ennek megvalósításához hazai kapcsolatait lehetőleg életben tartva, világszínvonalú külföldi kutatócsoportokban betöltött posztdoktori állásokban szerez

tapasztalatot, nagyon keményen dolgozik, komoly tudományos teljesítményt ér el, majd megtartott hazai intézményi kapcsolatain át hazatér, külföldi pályázati pénzzel.

A mérsékelt: Nem tör teljes önállóságra, nincs saját laborja, vezető alá beosztott, de optimálisan senior kutatói pozícióban van, tehát „hagyják békén dolgozni”, a vezető témájához kapcsolódó területtel, kizárólag kutatási tevékenységgel foglalkozik, menedzsment feladatokat nem lát el, van néhány „saját” embere, egy-két posztdoktor, PhD hallgató, többnyire nem egyéni kutatási pályázatokból van valamennyi kutatási pénze.

Az interjúkon és csoportokon – tehát mind a külföldön, mind a belföldön dolgozó – válaszadóink többsége e két karakter valamelyikét festette le. Bár az idehaza dolgozó megkérdezettek – két kivételtől eltekintve – szinte mindegyike számára a „mérsékelt” profil sikere látszik megvalósíthatónak negyven éves korára, a többség mégis inkább a „törekvő” jellegzetességeit említette sikeresként a beszélgetések során.

Ez azonban, mint ezt maguk is elmondják, kevesek számára érhető el. Meglepő, hogy inkább az idehaza kutatóként dolgozó, immobilabb személyek az „idealisták”, azaz ők azok, akik inkább a törekvőt írják le, amikor a sikeres kutatóról, illetve arról beszélnek, hol kell tartania 35-40 éves korára egy kutató biológusnak. A tartósan külföldön dolgozók a sikeres kutatót inkább a „mérsékelt” jellegzetességeivel írják le. Az a két ember azonban, akinek pályáján megvalósulhat a „törekvő” modellje, hosszabb időt – legalább négy évet – töltött külföldi, világszínvonalú kutatóhelyeken.

A tartósan külföldön elhelyezkedők körében a fentiek mellett volt egy másik karakteres említési kategória is, amely ezeknél sokkal egyszerűbben ragadta meg a sikert, nevesül a publikációk számában és minőségében.

„ 2 Nature, meg 2 Science cikk ... legyen egy világos szakmai arcéle, nem árt, ha már vannak saját tanítványai, akik tovább viszik eredményeit, de a legfontosabb a publikáció, ez az igazi mérce.”

A tudományos teljesítmény mérése és a sikerességet is ehhez kötő szemlélet a külföldön dolgozók, vagy hosszabb külföldi tartózkodás után hazatérők esetén

nagyobb hangsúlyt kap, erősebben jelen van, mint a kevésbé mobil hazai kutatók gondolkodásában.

A kutatókról alkotott kép

Megkérdeztük interjúalanyainkat arról, ki is az a kutató, mivel foglalkozik, és milyen ember. Volt, aki a kérdés kapcsán a biológusok számára elérhető állásokat sorolta fel, egyfajta munkahely-leltárt készítve. Sorra vette a lehetőségeket: az egyetemi tanszékeket, akadémiai kutatóintézeteket és kutatócsoportokat, és az „ipari” állásokat⁴⁷. Felsorolása végén a köztisztviselői állások is felmerültek, de ezekről azt állapította meg:

„a köztisztviselői állás nem jellemző”

Fenti interjúalanyunk, aki korábban akadémiai kutatócsoportban, a beszélgetés idején pedig egyetemi tanszéken dolgozott, az akadémiai és egyetemi állásokat nem jellemezte, az ipari kutatói állásokról viszont bővebben szólt:

„ez nem is kutatói állás, ... kegyetlen **favágás**, rengeteg pénzért. **Rutinmunka**”

Nagyon erős sztereotípa jelenik meg a szövegben, mely a vállalkezési szféra kutatói állását a kutatói munka egyik lényegi sajátjától, a kreativitástól fosztja meg, és ennek helyébe az akadémiai szférában dolgozó számára szinte elképzelhetetlen mennyiségű pénzt helyezi. Mintha azt mondaná: a vállalkezési szférában dolgozó eladja a lelkét, de legalábbis a kutatói munka lényegét. A vállalkezési szféráról így elmondottak nyilván az akadémiai kutatói állásokról is beszélni akarnak: ezzel a torzképpel szemben azok mint érdekes, értelmes, kreatív, de nagyon alulfizetett tevékenységek jelenhetnek meg.

A fókuszcsopottok egyikén, egy, „az iparban”, nem kutatói állásban elhelyezkedett résztvevő, szinte ugyanezekkel a szavakkal, ugyanezzel a ki nem mondott sztereotípiával szemben beszélt munkájáról, mintegy mentegetve azt:

⁴⁷ A biológusok „iparként” emlegetik a vállalkezési szférát. Ha azt mondják, valaki „elment az iparba”, az azt jelenti, ’elhelyezkedett a vállalkezési szférában’. Többnyire ez azt is jelenti számukra, hogy az illető kiszállt a kutatásból.

„nekem az is fontos volt, szerintem ilyen szempontból is szerencsém van, hogy ne egy ilyen **favágó sablonmunka** legyen, változatos legyen, lehessen fejlődni, tényleg változatos feladatok, problémák, megközelítésen lehessen gondolkozni”

Ez az interjúalany ugyanazzal a szerkezettel hozta szóba a fenti sztereotípiát, mely szerint az ipari állások favágó, sablon-, vagy rutin munkák lennének. Ez tehát többek fejében él, olyannyira, hogy a vállalkezési szférában dolgozó csoportrésztvevő szükségesnek érzi, hogy kutatói nézőpontból magyarázza el a csoporton, ahol ketten-ketten képviselik a vállalkezési, illetve az akadémiai szférát, hogy bár munkája nem kutatás, mégis értelmes, sőt, a kutatáshoz fogható tevékenység.

Van, aki csak az érzések szintjén fogalmazza meg problémáját a vállalkezési szférával kapcsolatban:

„Ezek a gyógyszergyárak, meg ilyesmi, ez a profittermelés, hogy mondjam. Én a szocializmus gyermeke vagyok, megértem meg elboldogulok ebben a világban, de mindig marad valami rossz érzés ezzel kapcsolatban”

A vállalkezési szféra állásaival kapcsolatos ellenérzések, sztereotípiák megléte megerősíti azt a korábbi kutatások által felvetett feltételezést, mely szerint a fokozatszerzők körében általánosan jellemző szemlélet, hogy „*a doktori képzés elsődlegesen a tudományos utánpótlást szolgálja*” (Fábri [2008] p. 56.). Ez a jelenség a kettős történeti meghatározottságú értelmiségi szerepvállalás doktorképzésben, és a fokozatszerzők szemléletében is jelenlévő szellemiségére is utal.

Csak a hazai „ipari” állásokkal kapcsolatban fogalmazódtak meg ilyen sztereotípiák, a külföldi „ipari” állások, szemben a hazaiakkal, a többség véleménye szerint valódi kutatói állások lehetnek, melyekkel ráadásul igen jól lehet keresni.

Az ipari állásokban elhelyezkedett kutatók nehézségeként még azt említik, hogy azok nem tudnak megfelelően publikálni, mert eredményeik titoknak minősülnek, tehát, amennyiben módjuk lenne is a valódi kutatói tevékenységre, a tudós közösséghez való tartozás, a tudományos teljesítmény megfelelő mérése nem lehet sajátjuk.

Egy akadémiai kutatóintézetben dolgozó interjúalanyunk erős öniróniával beszélt az akadémiai kutatóról – illetve saját magáról. A következő jellemvonásokat említette magával kapcsolatban:

„lustaság, biztonság, magának valóság, túlzott jóhiszeműség”

Ezeket a személyes vonásokat hozza fel érvként amellet, hogy akadémiai állásban dolgozik és nem is próbálkozik mással. Azt mondja, személyisége így nem felel meg a piaci szférában támasztott elvárásoknak. Ő egy sokkal finomabb sztereotípiát fogalmaz tehát meg a fenténél, a vállalkozói szférában végezhető munka jellegével kapcsolatban nem tesz semmilyen negatív kijelentést. Szavai mind az akadémiai, mind a vállalkozási szféráról referálnak, mindkettőről, pontosabban mindkettő alkalmazottairól megfogalmazznak egy sarkított véleményt. A lusta, biztonságkereső, magának való akadémiai kutatóval itt a lendületes, kockázatvállaló, nyitott iparban dolgozó karaktere áll szemben. A túlzott jóhiszeműség jelentése, így ellenpárja se teljesen egyértelmű a felsorolásban. Talán egyszerre akar valami negatív és valami pozitív dolgot megfogalmazni, vagy ugyanazon tulajdonság kettősségét szeretné láttatni. Olvasatunkban erős etikát, de ezzel együtt egyfajta bárgyúságot jelenthet akadémiai oldalon, és rafináltságot, életrealitást az iparban. Ez tehát a Magyarországon dolgozó akadémiai kutató sztereotípiája, ami részben szintén megjelent más interjúban, és a narratív interjú során is:

„Magyarországon, ha te kutató vagy, akkor is nyugdíjas helyed van”

„én tudtam volna ott kapni egy fiatal kutatói állást, amiből én nyugdíjas koromig eltengődnék”

„az akadémian határozatlan idejű szerződéseket adtak még régebben, most már szerintem nem nagyon adnak, de aki azt megkapta, az gyakorlatilag ilyenkor hűsölni járhat be, és igazából nem kell megerőltetni magát. Mondjuk akinek ez elég, az biztos nagyon jól tudja ott érezni magát, és ez egy előnye lehet”

Az akadémiai kutató sztereotípiájához ez a három töredék az immobilitás, eseménytelenség és nélkülözés – tipikusan külföldön tartósan elhelyezkedettek által megfogalmazott – momentumát rendeli hozzá.

Egy egyetemi kutató az akadémiai kutatói lét motivációjáról beszélve tulajdonképpen az elhivatottság problémáját súrolja, az irracionális elemre történő utalásával:

„hogya a pénz lenne a motiváció, akkor már réges-rég nem ezt csinálnánk szerintem... mert hát ez nem lehet motiváció... százhuszontháromezer forint nettó, az nem lehet motiváció”

Korábban szintén ő a hazai kutatókat fanatikus örültekkel azonosította, a tudományrendszer irracionális és diszfunkcionális vonásaira, a differenciálás hiányára utalva.

További adalékokkal is szolgáltak a beszélgetések a kutatói tevékenységgel kapcsolatban. Van, aki azt emelte ki, hogy mi a jó a kutatásban:

„a közeg, értelmes emberek, ez fontosabb, mint a téma”

„legyen érdekes, mozgasson meg”

Ketten a kutató hivatásával járó elsődleges feladatról beszéltek a kérdés kapcsán, ők legfontosabbként azt emelték ki, hogy a kutató találjon valami újat:

„Kutató az, aki valami újat teremt, a tudomány rutinja szerint.”

„... fejlesszen ki módszert”

A beszélgetések során szóba került az egyetemi oktatóként is tevékenykedő kutatók feladatköre. Mindössze egy interjúalany volt, aki megtalálta az oktatási feladatok szépségét, pedig ő korábbi akadémiai kutatócsoportjának megszűnése miatt, kényszerből került az egyetem állományába, ekkor szaporodtak meg oktatási feladatai:

„Ez egy életforma szerintem. Talán nem túlzás azt mondani... Én azért szeretem csinálni, mert nagyon változatos... nagyon sokrétű maga az egész tevékenység, néha persze az emberre rádől az egész, hogy úgy érzi, de hát be kell osztani valahogy az időt, és, tehát nem lehet azt mondani, hogy az ember ugyanazt csinálja folyamatosan... tehát nagyon változatos. Van olyan nap, hogy két-három témában kell valamilyen szinten bekapcsolódnia... témavezetés szintjén vagy cikkírás szintjén vagy nemzetközi együttműködés szintjén... nekem ez tetszik, én ezt emelném ki... mondjuk... meg hát az oktatás része is, annak is megvannak a maga szépségei”

A többség – beleértve az oktatóként tevékenykedőket is – egyetértett abban, hogy az egyetemeken sokkal nehezebb a kutatási tevékenységre koncentrálni, mint az akadémiai kutatóintézetekben, ezért nem találták kívánatosnak az egyetemi oktatói-kutatói státuszokat. Az oktatás inkább teherként, mintsem áhított

tevékenységként jelent meg számukra, pedig, mint bemutattuk, a tudományos fokozattal rendelkezők többsége a felsőoktatásban helyezkedik el.

„Nehéz, nehezebb, sokkal nehezebb, amit a Pali elmondott, az mind igaz, és nagyon szép dolog tanítani, tényleg jó, meg nagyon jó, hogy reggeltől estig kopognak az ember ajtaján a hallgatók és indexet akarnak aláírni, ez tényleg nagyon jó dolog, csak tényleg az a baj, hogy egy kicsit sok baba között már elvész a gyerek, mert ugye azért itt nekünk kéne kutatni, mert ezek nem tisztán oktató egyetemek, hanem kutatóegyetemek”

Ez a jelenség szintén arra utal, hogy a fokozatszerzők többsége a doktorképzés deklarált céljának megfelelően a kutatói pályán kíván elindulni.

VII.3. Az eredmények összefoglalása

VII.3.1. A kutatói identitás

Az alábbiakban megpróbáljuk összefoglalni mindazt, amit a vizsgálat során a PhD fokozattal rendelkezők szakmai identitásáról, elsősorban a kutatói identitásról, annak természetéről megtudtunk.

1) Az idehaza az akadémiai szférában tartósan elhelyezkedett kutatók szakmai identitásának tartalma jelentősen különbözik a tartósan külföldön élő kutatókétól. A tartósan Magyarországon élő és dolgozó kutatók identitására vonatkozó narratívum általában távolítottabb az éntől, ellentmondásosabb, több negatív, gyakran irracionális elemet is tartalmaz, többnyire vegyes érzelmekkel, önironikus jelzőkkel, elégedetlenségre, belső konfliktusra utaló kifejezésekkel gazdagabban leírt, mint a külföldön élőké. Meglátásunk szerint ez részben a referenciacsoport választással – és e mögött természetesen a tudományrendszer szerkezetének korábban érintett problémáival – lehet összefüggésben, ugyanis azoknál a kutatóknál, akik a hazatelepülni szándékoznak, illetve tartósan idehaza dolgozók közül inkább a hazai kutatókhoz mérik magukat, kevesebb belső konfliktusról adtak számot. A külföldi referenciacsoport a hazai életpálya lehetőségekkel egybevetve ellentmondásossá, konfliktusokkal terheltté teszi a hazai kutatók szakmai identitását, ugyanis minden szakmai státuszdimenziót tekintve elérhetetlen mintákat helyez eléjük. Interjúalanyaink többsége, mégis, bármilyen belső feszültséggel jár is, a külföldi kutatócsoportokhoz méri saját egzisztenciális és szakmai környezetének körülményeit. Ez racionálisan indokolható, mivel ez a kör tudományos teljesítményét is ugyanezekhez a csoportokhoz méri. Azoknál a kutatóknál, akiknek referenciacsoportja mind tudományos teljesítmény, mind életszínvonal tekintetében hazai, nem annyira ellentmondásos szakmai identitása. Hangnemük inkább megbékélt, beletörődő, kissé lemondó.

2) Eredményeink szerint a szakmai identitás dominanciája a teljes én-identitáson belül összefüggésben van az elérhető szakmai lehetőségekkel: motiváló szakmai közegben, megfelelően értékesnek ítélt munka és anyagi kompenzáció, tehát

alacsony szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia mellett a szakmai identitás jelentősége nagyobb a teljes én identításban, mint ellenkező esetben. Az életpálya olyan szakaszán, melyben nagy szakmai státuszinkonzisztenciát élnek át a kutatók, az én-identitás más dimenziói emelkednek ki, kapnak nagyobb súlyt személyiségük egészében. Erre példa lehet a külföldről való hazatelepülés, melynek során a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia megemelkedik: ekkor a szakmai identitás tere összeszűkül, az egyén szakmai beérkeztségének, a „jó helyen vagyok” érzésének helyét a családi identitás foglalja el a teljes én-identításban. Ez nem csak a fordulópontokon, de a tartós életpálya szakaszokban is így van, tehát tartós szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciával járó helyzetben a szakmai identitás jelentősége tartósan kisebb részt foglal az identitás egészéből.

3) A nők szakmai identitása a gyermekvállalással összefüggésben jobban meggyengül, mint a férfiaké, még akkor is, ha a kutatói pályán maradnak. Náluk a pályaelhagyás esélyét is gyakoribbnak találtuk, vizsgálatunk azonban számszerű megállapítások tételére nem alkalmas.

„nekem nagyon megváltoztatta a gondolkodásomat, hogy gyerekeim lettek és így a kutatás kicsit lecsillapodott, úgy érzem, hogy ami érdekes volt, azt így kiaknáztam belőle, s még úgy érzem van még bennem kapacitás, hogy más irányba is elmenjek. Tehát nem feltétlenül biológusként kell leélnem lehet, hogy még más területen még több sikerélményt találhatok és akkor mondjuk, tehát vagy olyat, hogy kicsit inkább itthonról dolgozni, a gyerekek életében részt venni továbbra is”

4) Ha a tudósi hivatás Weber által meghatározott 'belső' feltételeivel vetjük egybe empirikus vizsgálatunk szakmai identitásra vonatkozó eredményeit, azt találjuk, hogy a tudósi elhivatottság érzése, illetve a tudósi tevékenységgel kapcsolatos elvárások tartalma változáson ment keresztül az elmúlt évszázadban. Weber elsőként még a tudósi hivatás vallásos aszkézissel rokonító lelkesült szenvedélyét emelte ki előadásában, ez azonban mára meggyengült. A fiatal kutatók által a kutatói életútról és hivatásról elmondottak alapján összeállítható, a tudósi hivatásra vonatkoztatható jelenkori normatív ideálból látszólag kiveszett a hevület, és a kizárólagosság.⁴⁸

⁴⁸ A szakmai identitást az életpályák alakulásával való összefüggéseiben vizsgáltuk, teljes körű identitás vizsgálatot nem végeztük, eredményeink azonban egyértelműen utalnak az itt jelzett változásra. A jelenség mélyebb megértéséhez célzott identitásvizsgálatok szükségesek.

„amikor fiatalabb voltam, akkor ezt az egészet ilyen idealisztikus módon képzeltem el, hogy a tudomány és akkor az szent, meg minden, s akkor szép fokozatosan rájöttem, hogy itt is emberek dolgoznak, s az emberi kapcsolatok határozzák meg az egészet, meg a politika, meg minden. Én azt mondhatom, hogy kiábrándultam az egészből, hogy tényleg szívem, lelkem úgy éreztem beleadnám, és akkor beleütköztem ilyen kicsinyes emberi dolgokba, s akkor innentől kezdve nem éreztem olyan fontosnak, hogy felfedezzek valamit, kikutassak, mert ilyen üzletszerű lett az egész, hogy ez is csak egy ilyen ipar”

Ami a korábbi ideálból továbbél, hogy a fiatal kutatók, ha alacsonyabb intenzitással is, de szeretik magát a kutatói tevékenységet, élvezetesnek tartják, a kreativitást, ötletet hozzárendelik a kutatói munkához és elvárják, hogy a tudós a tudomány etikai szabályait betartva dolgozzék. Ezen kívül új normatív elemként jelent meg a magas tudományos teljesítménynek a konstruált mutatókban, a publikációk számában és minőségében való egyértelmű kifejeződése.

5) A szakmai identitás intenzitásának meggyengülése, változékonysága, tartalmának ellentmondásossága részben feltehetően egy általános társadalmi folyamat része, melyet a posztmodern identitás elméletek leírnak (pl. Bauman [1999]), ezen felül azonban hazánkban összefüggésben van a tudományrendszer, illetve az egyes életpálya fordulópontokon fellépő szakmai és emberi viszonyok korábbiakban bemutatott ellentmondásosságával is.

6) A betöltött állás típusától függetlenül a PhD fokozattal rendelkező biológusok gondolkodását erősen meghatározza az értelmiségi szerepfelfogás. Ez eredendően az értelmiség társadalmi felelősségét jelentette (Palló [2009]), tapasztalatunk szerint ennek tartalma azonban mára átalakult, individualizálódott. A kutatói munka értéke már nem az általános haladáshoz való hozzájárulásban látszik megfogalmazódni, mint inkább önértékként, az egyén, művelője számára érdekes, kreatív elfoglaltságot jelentő volta miatt.

VII.3.2. Az életpályák alakulásának fő meghatározó tényezői

A vizsgálat során törekedtünk arra, hogy megtaláljuk azokat a tényezőket, melyek a legerősebben és a legszélesebb körben befolyásolják a PhD fokozattal rendelkező fiatal biológusok életpályájának alakulását. Eredményeink ismeretében azt mondhatjuk, hogy a fiatal biológusok körében legfontosabb szerepe a szerencsének van a hazai kutatói állásokban való elhelyezkedés során. Mintha csak a hazai akadémiai életpályáról mondta volna Weber az alábbiakat 1917-es, a bevezetőben bemutatott előadásán: *„Kétségtelen, hogy e téren nem csak a véletlen uralkodik, de rendkívül nagy mértékben mégis az. Alig ismerek még egy pályát ezen a földön, ahol a véletlennek ekkora szerepe volna. Ezt annál nyugodtabban mondhatom, mert személy szerint én is néhány tökéletes véletlennek köszönhetem, hogy annak idején, egészen fiatal éveimben kineveztek egy szak rendes tanárának, holott ezen a szakon akkoriban több, velem egykorú társam tagadhatatlanul többet nyújtott nálam”* (Weber [1995] p. 9-10.). Weber a magántanári életpálya alakulásával összefüggésben ezen felül, illetve ezzel kapcsolatban a bevezetőben bemutatott ’külső’ feltételeket említette. Az, hogy a fiatal, PhD fokozatot szerzett magyar biológusok életpályájának legfontosabb determinánsa a szerencse, mint az eredményeinkből kiderült, elsősorban a hazai tudományrendszer bemutatott jellegzetességeivel: a GDP-hez viszonyított K+F ráfordítások változatlanságával, a kutatói-fejlesztői munkakörben foglalkoztatottak PhD fokozattal rendelkezőkhöz képest alacsony számával, azaz a túlképzéssel, és ezzel összefüggésben az értelmiségi szerepfelfogás dominanciájával, a vállalkozási szférával kapcsolatos sztereotípiák meglétével, illetve a tudományrendszer megismert működési mechanizmusaival: a kapcsolatokon át megvalósuló státuszba kerüléssel, és a tudományos teljesítmény alapján való differenciálás hiányával van összefüggésben.

Nem véletlenül használjuk azonban a *szerencse* kifejezést a *véletlen* helyett, hiszen nem gondoljuk, hogy a vak véletlen lenne az életpályák egyedüli meghatározója. Nyilván Weber sem gondolta így: előadásában kora tudományrendszerének jellegzetességeiből vezette le a véletlen természetét. Mi is úgy gondoljuk, a szerencse útjai, részben kifürkészhetőek: a beszélgetések eddigi, részletes bemutatása talán alkalmas volt arra, hogy egyes jellemző útjait feltárja előttünk.

Bár sarkos megállapítások, egyértelmű kijelentések nehezen tehetők a megismert komplex jelenségekre vonatkozóan, természetesen igyekeztünk tapasztalatainkat összesűriteni, általánosabb szinten is megfogalmazni. Elsőként azonosítottuk azokat a tényezőket, melyek a szerencsén kívül, pontosabban: a szerencsén belül kiemelkedően befolyásolják a kutatói álláshoz jutás, és előmenetel hazai lépéseit. A beszélgetések segítségével négy olyan tényezőt sikerült feltárni, melyek sok esetben egyértelműen meghatározzák azt, hogy az egyes életpálya fordulópontokon milyen irányt vesz a fokozattal rendelkező biológusok karrierje. Ezek a következők:

- 1) Szakdolgozati és disszertációs témavezetővel való szakmai kapcsolat
- 2) Jövedelemmel-életszínvonallal kapcsolatos elvárások
- 3) Az országhoz személyes, családi kapcsolatokon át való kötődés
- 4) Kutatói ambíciók

Ezek a tényezők, egy kivételtől eltekintve, maguk sem függetlenek, többek között egymástól is függenek. Közülük a témavezetővel való kapcsolat a „legkeményebb”, mivel stabil állapotot, adottságot hordoz. A többi három, ízig-vérig ’belső’ tényező, melyek közül viszonylag keménynek találtuk a jövedelemmel, életszínvonallal kapcsolatos elvárást, és az országhoz személyes kapcsolatokon át való kötődést. Ez utóbbi dominanciáját azonban más tényezők – például a jövedelemmel kapcsolatos elvárások, vagy a kutatói ambíciók – felülírhatják. Vizsgálataink során azt tapasztaltuk, és próbáltuk az elemzés során bemutatni, hogy a kutatói identitás, a kutatói ambíciók erőssége bizonyulhat bizonyos konkrét életpálya fordulópontokon a „legpuhább” tényezőnek. Részletesen megismertük a narratív interjú szereplőjét, élettörténetét, szakmai identitásának alakulását, akinek egyértelmű, határozott elhivatottság érzése teljesen megtöri a hazai tudományrendszer korlátait. A beszélgetések tapasztalata szerint ez gyakori eset. Találkoztunk olyan, szintén elhivatott, határozott ambíciókkal rendelkező kutatóval is, akiknek ambícióit, kutatói identitását a tudományrendszer korlátai, illetve az egyéb tényezők nem írják ugyan felül, ezért azonban a családjától, gyermekeitől való elszakítottságot kénytelen felvállalni.

VII.3.3. Életpálya ideáltípusok

A továbbiakban, eredményeink összefoglalásaképpen, a fent bemutatott tényezők, az életpályák egyes szakaszain azonosított tipikus elhelyezkedési minták, az azonosított szubjektív szakmai státuszdimenziók, a szakmai identitás megismert jellegzetességei, és a beszélgetések során velük kapcsolatban feltárt további jellemzők segítségével életpálya ideáltípusokat határozunk meg. Ezek az elmesélt karriertörténetek egyedi, de egybehangzó jellegzetességeinek egybegyűrésével, lényeges vonásainak kiemelésével, egyes, lényegtelen tényezők elhanyagolásával, a tényezők egységes gondolati képpé való egyesítésével születtek. A valóságnak inkább a karikatúráját jelentik, nem magát a valóságot tükrözik, ennyiben tehát gondolati konstrukciók – bár a vizsgálat során megismert egyes esetek ezen típusok valamelyikével, vagy ezek valamilyen egymásutánjával gyakran szinte teljes egészében leírhatók.

Típus	Életpálya	Szakmai identitás	Teljes én identitás	Egyéb ismerv
1) Automatikusan elhelyezkedő	<p>korábbi szakdolgozati és/vagy disszertációs témavezető, vagy más oktató/felettes kapcsolatrendszerének segítségével helyezkedik el tartósan hazai akadémiai kutatóhelyen, vagy egyetemen;</p> <p>állását nem pályázza, hanem „kapja”;</p> <p>ha külföldre megy dolgozni, néhány év elteltével korábbi státuszába térhet vissza; viszonylag immobil</p>	<p>referenciacsoportját inkább a hazai kutatók képezik;</p> <p>a stabilitás fontos számára;</p> <p>hazai karrierben gondolkodik; viszonylag magas szakmai státuszinkonzisztenciát él át;</p> <p>hangneme kissé kiábrándult, de helyzetével megbékélt/cinikus, ironikus</p>	<p>az országhoz kötődő</p>	<p>családos;</p> <p>nem kiemelkedően fontos számára a magas jövedelem</p>
2) Külföldre távozó	<p>közvetlenül a fokozatszerzés után, vagy valamivel később, hazai állás híján és/vagy szakmai, kutatói ambícióit jobban kiteljesítendő külföldi állásokat pályáz;</p> <p>többnyire kutatóintézeti kutató lesz, később elhelyezkedhet az iparban is, de mindig kutatóként;</p> <p>rendkívül mobil; hazatérve megpróbál kutatóként elhelyezkedni, ezzel többnyire vagy kudarcot vall, vagy komoly szakmai kompromisszum megkötésére kényszerül, így átkerülhet a 3-as típusba, vagy tartósan külföldön marad</p>	<p>kutatói identitása, szakmai ambíciója határozott;</p> <p>referenciacsoportját a világ élvonalbeli kutatói képezik;</p> <p>a magas színvonalú, pezsgő, fejlődést biztosító, nemzetközi szakmai környezet, a kutatói függetlenség és az anyagi megbecsülés fontos számára; viszonylag alacsony szakmai státuszinkonzisztenciát él át;</p> <p>hangneme: dinamikus, határozott, racionális</p>	<p>ha haza akar térni, azt családi okokból teszi</p>	<p>külföldre távozáskor még többnyire független/gyermektelen;</p> <p>visszatéréskor családos;</p> <p>viszonylag fontos számára a magas jövedelem</p>

Típus	Életpálya	Szakmai identitás	Teljes én identitás	Egyéb ismérv
3) Kutatástól eltávolodó	A fokozatszerzés után közvetlenül, vagy, jellemzően az életpálya későbbi szakaszán, tipikusan külföldi kutatói állásból való hazatéréskor távozik a kutatói pályáról, mert nem jut megfelelő kutatói álláshoz idehaza, külföldre pedig nem akar menni / nem akar ott maradni; jól fizető és kiszámítható előmenetellel járó „ipari” állást tölt be, pár év után középvezetői pozícióba jut;	kutatói identitása meggyengült, leépült; nem kíván és nem is tud visszatérni a kutatásba (nem publikál); referenciacsoportját a hazai munkaerőpiac „értelmes munkát végző”, jól fizetett, karriert befutott alkalmazottai jelentik; viszonylag alacsony szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hangneme higgadt racionális, vagy heves, kiábrándult	az országhoz kötődő	nő; családos; viszonylag fontos számára a magas jövedelem
4) Túlélő	fokozatszerzéskor nem áll rendelkezésére automatikusan szabad kutatói státusz, ami nehezíti számára a megfelelő életpálya építését; jellemző, hogy a fokozatszerzés után erős kompromisszumokkal járó hazai kutatóhelyen próbál „túlélni”, itt megüresedő akadémiai/egyetemi állásra, vagy megfelelő külföldi posztdoktori állásra vár, ez utóbbi jóval hamarabb sikerül neki, ezért általában inkább külföldre megy kutatói állásba (itt gyakran átkerül a 2-es típusba)	jellegzetessége a határozott kutatói identitás; referenciacsoportja vegyes: hazai és nemzetközi élvonalbeli kutatók; viszonylag magas szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hangneme gyakran cinikus, ironikus	az országhoz kötődő	

11. Táblázat: Életpálya ideáltípusok

VIII. Fő megállapítások

1) A fokozattal rendelkezők adatbázisának másodelemzése azt mutatja, hogy a PhD fokozatszerzés első öt évében az átminősítettek aránya minden tudományágban jóval magasabb a fokozatukat doktori disszertáció beadásával szerzőkénél. Emellett ismert, hogy a PhD korai időszakában fokozatot szerzők jelentős része a felsőoktatásban dolgozóként a felsőoktatás törvényi szabályozásának változása miatt szerezte meg fokozatát (Mosoni [2008]). Mindennek a PhD fokozattal rendelkezők életpályájának kutatása szempontjából nagy jelentősége van, hiszen ezen csoportok vizsgálatának eredményei még a korábbi fokozatszerzési rend munkaerőpiaci jellegzetességeit mutatják, ahol a fokozatszerzés idején a fokozatot szerzők szinte mindegyikének elindult már tudományos karrierje, volt kutatóintézeti, vagy felsőoktatási állása. A különböző munkaerőpiaci háttérről induló, de egyaránt PhD fokozattal rendelkező csoportokra vonatkozó információk egybemosásnak elkerülése végett a jövőben az életpálya kutatások, pályakövetési adatfelvételek és elemzések során a PhD fokozattal rendelkezők között a fokozatszerzés jellegére vonatkozó szempont szerint differenciálni kell. A fokozatszerzés átmeneti időszakában PhD fokozatot szerzők közül azokat, akik még egyértelműen a korábbi fokozatszerzési rendhez kötődnek, a vizsgálatokban érdemes külön elemzési kategóriában kezelni, illetve már a mintavétel során kontroll alatt tartani.

2) Az eddig megvalósult életpálya kutatások figyelmen kívül hagyták a fokozatszerzés után külföldön elhelyezkedettek körét, pedig ezek aránya, különösen a műszaki- és természettudománnyal foglalkozók körében, kiemelkedően magas. A jövőben az intézményi pályakövetéseket érdemes a magasan képzett munkaerő migrációs vizsgálataival legalább részben összehangolni. Ezek a vizsgálatok a fokozatukat frissen megszerző elvándorlók számára vonatkozó becsléseket jelentősen pontosíthatják, egyes alapvető – például motivációs – kérdéseket illetően pedig új eredményeket hozhatnak. Az intézményi pályakövetés a képzett munkaerő migrációjával kapcsolatos kutatások alapvető adatfelvételi nehézségeit segítheti áthidalni a fiatalabb korcsoportok, a különösen magas mobilitási potenciált mutató pályakezdők körében, amennyiben – például online módszerekkel – sikerül elérniük a külföldre vándoroltakat. Ez az információ az alappopuláció jobb megismerésével a

brain drain problémakörére vonatkozó későbbi kutatások mintájának összetételét is javíthatja.

3) A fiatal biológus kutatók hazai életpályája nem tervezhető a szó szoros értelmében: az előmenetel útjai nem eléggé kiszámíthatóak, ezért nem építhető, nem alakítható igazán tudatosan a szakmai karrier. Elsősorban az elérhető szűk lehetőségek határozzák meg, az életpálya ezek mentén, gyakran komoly szakmai, vagy emberi kompromisszumok megkötése mellett alakul. E mögött elsősorban az áll, hogy a fokozatot szerzők számához képest kevés a kutatói állás⁴⁹, a kutatói státuszba kerülésnek, illetve az előrelépésnek nincsenek jól kiszámítható, tervezhető útjai, ismert mérföldkövei. Hiányzik a fejlődés jól szabályozott, reguláris útja: hazánkban nincsen kiszámíthatóan felépített *posztdoktori*, illetve *tenure* struktúra, illetve a hazai kutatási pályázatok kiírása – egyes vélemények szerint időnként elbírálása is – esetleges. A fiatal kutatói életpályák csak a külföldi elhelyezkedési lehetőségek bevonásával válnak tervezhetőbbé, kiszámíthatóbbá. (1.a)

4) A hazai biológus kutatói életpálya már a korai egyetemi évek alatt determinálttá válhat a szakdolgozati téma és témavezető megválasztásával, aki a legtöbb esetben azonos a későbbi disszertációs témavezetővel. A szakdolgozati és disszertációs témavezető szerepe mind az elhelyezkedésben, mind a hazai kutatási pályázatok sikerességében, mind a külföldi munkából való hazatérésben kiemelkedő. A témavezető hazai szakmai elfogadottsága, presztízse, hazai és nemzetközi kapcsolatai részben átörökítődnek doktoráltjaira. A disszertációs témavezető-, illetve a fokozatszerzés utáni kutatócsoport váltás a szakmai kapcsolatok gyengülésén át a későbbi pályaelhagyás esélyét jelentősen növeli, különösen a külföldi munkahelyről való hazatéréssel összefüggésben. (4)

5) Az, hogy a hazai tudományos munkaerőpiacon megszerezhető pozíciókért többnyire nem zajlik tudományos teljesítményen alapuló verseny, hanem ismeretség alapján töltik be az állásokat, nem jelent feltétlenül kontraszelekciót, bár vizsgálatunk során talákoztunk egyértelműen erre utaló jelekkel. Későbbi kutatásokban érdemes lehet alaposabban megvizsgálni a jelenség hátrányait, illetve

⁴⁹ Ez nem jelenti azt, hogy hazánkban abszolút értelemben is kevés lenne a közszférában működő kutatói állások, kutatók száma.

esetleges előnyeit a gyenge kötések erejének elméletéhez, (Granovetter [1991]) ennek elsősorban innovációs vizsgálataihoz kapcsolódóan. (7)

6) A biológusok életpályájának rendkívül erős kapcsolati determináltsága valószínűleg a szűk szakterületi specializációnak, ezzel összefüggésben a témaváltás nehézkességének, illetve a vállalkozási szférában működő kutatóhelyek, valamint az azonos szakterülettel foglalkozó hazai kutatócsoportok alacsony számának, és kis méretének együttes következménye. Mindez illeszkedik Böröcz, az informalitás gazdasági megnyilvánulásait elemző munkájának megállapításához, mely szerint hazánkban „*a személyes etikán és az egyedi viszonyokra kidolgozott bizalmon alapuló mentalitás*” gazdasági- és társadalomtörténeti meghatározottsága, a „*kiskapus szervezet-, mentalitás-, és társadalmi viszonyulástípus uralma*” (Böröcz [2000]) jellemző. Feltételezésünk szerint a több kutatói *jellegű* álláslehetőséggel rendelkező tudományágak képviselői körében⁵⁰ a kapcsolatok jelentősége, bár valószínűleg szintén érzékelhető, de kisebb lehet. Ennek vizsgálatára, illetve a tudományos elit szerveződési mechanizmusaira a jövőbeni kutatásokban érdemes lehet kitérni. (7)

7) Az infraindividuális biológiával foglalkozó kutatók körében a társadalomtudósokkal szemben sem a doktori iskola idején, sem a fokozatszerzést követően nincsen „szerephalmozás” (K. Horváth [2003]), az életpályák koncentráltan, egy szálon futnak. A fokozattal rendelkező biológus kutatók nem vállalnak mellékállásokat, illetve, ha esetenként alkalmi munkákat végeznek, akkor munkahelyi kutatócsoportjukkal együtt, szorosan témájukhoz kapcsolódó – például ipari alkalmazott kutatási – tevékenységet folytatnak. Ez feltehetően a biológusok rendkívül szűk szakterületi specializációjából, speciális eszköz- és anyag-igényes laboratóriumi munkakörnyezetétől, valamint a nemzetközi összehasonlításban mért tudományos teljesítmény folyamatos felülmúlásának elvárásából is következik. (5)

8) A kutatói életpályák állomásainak egyes dimenziói, illetve az ezekkel való elégedettség együttes dinamikája külön figyelmet érdemel, ezek: a szakmai környezet motiváló ereje, a végzett munka jellege, valamint a jövedelem. Ezeket a

⁵⁰ Például a vállalkozási szférában sok kutatói jellegű, például piackutatói állást is elérni képes társadalomtudományos végzettségűek körében.

tényezőket a Lenski által a rétegződésvizsgálatokba bevezetett státuszinkonzisztencia (Lenski [1954]) státuszindexei után szubjektív szakmai státuszdimenzióknak tekinthetjük. (4)

9) Eredményeink alapján a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia a hazai biológus kutatók körében általában jóval nagyobb, mint a külföldön dolgozó kutatók esetén. A hazánkban az akadémiai vagy egyetemi szférában dolgozó kutatók jellemzően jövedelmi szintjükkel és az őket körülvevő szakmai környezettel elégedetlenek, munkájukat viszont többnyire élvezik, elégedettek azzal a tevékenységgel, amit végezhetnek. (4)

10) A nemzetközi tudományos életben részt vevő, nemzetközi szinten mért tudományos teljesítményt produkáló, a legtöbb esetben nyugat-európai, vagy észak-amerikai munkatapasztalattal is rendelkező fiatal biológusok jelentős részének referenciacsoportját mind munkakörülmények, mind életmód tekintetében a külföldi kutatócsoportok képezik. A hazai kutatók ezen körében észlelt szakmai státuszinkonzisztencia ennek következtében magasabb, és még inkább feszültségkeltő hatású. (4)

11) A nem pályakezdőként, tehát a kutatói életpálya későbbi szakaszain külföldön elhelyezkedők elsősorban a szakmai státuszok magas szinten való konzisztensebbé tételéért mennek külföldre, illetve a konzisztencia megfelelően magas szinten tartásának érdekében maradnak kint tartósan. (4)

12) A fokozatszerzés után közvetlenül külföldön elhelyezkedő pályakezdő biológusok motivációrendszere részben különbözik az életpálya későbbi szakaszán kivándorlókétól: a pályakezdők egy jelentős része nem a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia kiküszöbölése, hanem megfelelő számú kutatói állás híján, tulajdonképpen a *brain waste* jelenség elkerülése miatt vándorol ki, hogy külföldön képzettségének és elképzeléseinek megfelelő állást szerezhesen. (3)

13) A külföldi állásból való hazatérés a hazai kutatói állások szűkössége miatt az életpályák pályaelhagyás szempontjából leginkább veszélyeztetett fordulópontja – a hazatérés tehát gyakran szintén a *brain waste* jelenséggel kapcsolható össze. A

külföldi kutatói állásokból való hazatérés szinte minden esetben személyes, családi indíttatású. Kutatói életpálya és család többnyire jól megférnek egymással, a külföldről való hazatéréskor azonban rendkívül sarkosan kerülhet szembe egymással a kutatói hivatás és a családi elkötelezettség, különösen a nők esetén. A hazatérni szándékozó kutatók sok esetben nem jutnak idehaza (megfelelő) kutatói álláshoz, így szigorú döntéshelyzetbe kerülnek: a család érdekében teljesen lemondanak hivatásuk gyakorlásáról, vagy „legalábbis” korábbi szakmai ambícióikról, tehát vagy pályaelhagyóként, vagy saját témájukról, előmeneteli, önállósodási elképzeléseikről lemondva, valamilyen vezető csoportjába beosztott kutatóként hazatérnek. A másik lehetőség, hogy ezen a ponton hivatásuk gyakorlásáért, ambícióik kiteljesítéséért, illetve a megfelelő jövedelemért lemondanak a család elsődlegesnek tekintett érdekéről, azaz kutatóként családjukkal együtt külföldön maradnak, vagy pedig családjuktól elszakadva maradnak külföldön, hogy hivatásukat folytathassák, így viszont országok közötti ingázásra kényszerülnek. (6)

14) A külföldi állásokból *kutatóként* való hazatérés gyakran csak kényszerű témaváltással, működő kutatócsoportba való betagozódással valósulhat meg. Ez debilizáló hatással van a visszatérő kutatóra, aki korábbi tudományos eredményei, széleskörű szakmai tapasztalatai ellenére a kezdő kutató szerepébe kényszerül vissza. *A saját témán dolgozó kutatóként* való hazatérést heroikus küzdelemként mutatják be és élik meg a fiatal biológusok. Gyakran annak a kiemelkedően tehetséges visszatérni kívánó kutatónak sem tudnak helyet biztosítani a hazai egyetemek, kutatóintézetek, aki pár éven át nemzetközi pályázaton szerzett pénzből saját, és munkatársai fizetését, illetve laboratóriumának felszerelési és működési költségeit is finanszírozni tudná. Ennek hátterében a fiatal kutatók szerint szakmai féltékenység állhat, amennyiben veszélyes befogadni egy ambiciózus, önálló, saját témán dolgozó kutatót, aki a későbbiekben konkurenciát jelenthet az őt idehaza maga mellé, vagy alá engedő számára a szűkös előmeneteli lehetőségek, csekély számú megnyíló pozíció és pályázati forrás mellett. (6)

15) A külföldről való visszatérés néhány ritka kivételtől eltekintve visszalépést jelent a karrierben a visszatérő biológusok számára mind szakmai önállóság, mind munkakörülmények, mind pedig jövedelem tekintetében. Mivel a külföldről hazatérők többségének mind szakmai, mind életmódbeli és jövedelmi

referenciacsoportja a külföldi kutatócsoport marad, így a kutatóként való hazatérést sokan komoly szakmai, és anyagi veszteségként élik meg. A külföldi kutatói státusból való hazatérés ezzel együtt gyakran a jól felépített, racionális és pozitív elemekből összeálló, határozott kutatói identitás csorbulásával, átalakulásával, egyfajta kiábrándulással is együtt jár. (6)

16) Mind a kutatóként tevékenykedő, mind a kutatástól eltávolodott doktoráltak kutatói munkatevékenységről alkotott szemlélete erősen magán viseli az értelmiségi szerepfelfogást. Ennek tartalma azonban mára megváltozott, individualizálódott. A kutatói munka értéke már nem az általános haladáshoz való hozzájárulásban, a társadalmi felelősségvállalásban (Palló [2009]) látszik megfogalmazódni, hanem önértékként, az egyén, a tudomány művelője számára érdekes, kreatív elfoglaltságot jelentő volta miatt. (1c)

17) A PhD fokozattal rendelkező biológusok jelentős részének körében él a vállalkozási szféra állásaival kapcsolatban az a sztereotípa, hogy azok kreativitást nem igénylő, sablonszerű, „favágó” munkák lennének. Ez a sztereotípa feltehetően a PhD képzés általános szemlélet szerinti céljával való túlzott azonosulásból, az értelmiségi szerepfelfogásból, illetve a magyar vállalkozási szférában elérhető viszonylag alacsony számú biológus kutatói állás tényéből is következik. A tartósan külföldön elhelyezkedettek nem idegenkednek ennyire a külföldi vállalkozási szférától, de ott is a kutatói állásokat tartják figyelemre méltónak.

18) Nem csak a vállalkozási szféra alkalmazottairól, de az akadémiai kutatókról is igen erős sztereotípa él a fiatal kutatók körében. Az akadémiai kutató és tevékenysége sztereotípiájának negatív elemei az immobilitás, lustaság, magának valóság, és nélkülözés, a semleges, vagy nem egyértelműen deszifírozható elemei a túlzott jóhiszeműség, és biztonságkeresés, pozitív elemei pedig a kreativitás, érdekes munka.

19) Az idehaza az akadémiai szférában tartósan elhelyezkedett kutatók szakmai identitásának tartalma különbözik a tartósan külföldön élő kutatókétól. A tartósan Magyarországon élő és dolgozó kutatók identitására vonatkozó narratívum gyakran

távolítottabb az éntől, ellentmondásosabb, több negatív, gyakran irracionális elemeket is tartalmaz, (vegyes) érzelmekkel, önironikus jelzőkkel gazdagabban leírt. Ugyanennek a csoportnak szakmai sikerről alkotott elképzelései és vágyai idealisztikusabbak, gyakran irreálisabbak a külföldön dolgozóknál. (6)

20) A tudósi elhivatottság érzésének intenzitása, és a tudósi hivatás tartalma változáson ment keresztül az elmúlt évszázadban. Ha a tudósi hivatás Weber által meghatározott 'belső' feltételeivel vetjük egybe empirikus vizsgálatunk szakmai identitásra vonatkozó eredményeit, azt találjuk, hogy a tudósi hivatást Webernél a vallásos aszkézissel rokonító lelkesült szenvedély mára meggyengült. A fiatal kutatók által elmondottakból összeállítható, a tudósi hivatásra vonatkoztatható jelenkori normatív ideálból látszólag kiveszett a hevület és a kizárólagosság elvárása. Ami a korábbi ideálból továbbél, a munka értékesnek, élvezetesnek tartott volta, a kreativitás (ötlet), és az, hogy a tudós a tudomány etikai szabályait betartva dolgozzék. Új elemként jelent meg benne a magas tudományos teljesítménynek konstruált mutatókban, a publikációk számában és minőségében való kifejeződése. (2)

21) A szakmai identitás dominanciája a teljes én-identitáson belül összefüggésben van az elérhető szakmai lehetőségekkel: motiváló szakmai közegben, megfelelő munka és anyagi kompenzáció – tehát minél kisebb szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia – mellett a szakmai identitás jelentősége nagyobb a teljes én-identitásban. (6)

22) A nők szakmai identitása a családalapítással, pontosabban a gyermekvállalással összefüggésben jobban meggyengül, mint a férfiaké, még akkor is, ha a kutatói pályán maradnak. (6)

23) A doktori iskolába való jelentkezésről a legsikeresebb, a saját kutatócsoport és labor létrehozásának közelébe jutott fiatal kutatók mint saját célkitűzéseik elérésére irányuló evidenciáról, az átlagos teljesítményt nyújtó, saját csoporttal egyelőre nem rendelkező kutatók mint az oktatási rendszerből következő automatizmusról számolnak be. Az automatizmus jelentése: *'az egyetemen jól teljesítő, a tudomány és kutatás iránt érdeklődő fiatalok továbbtanulnak a doktori iskolában, és bizakodnak*

abban, hogy ez az elhelyezkedésnél majd hasznos lesz számukra'. Az evidencia a tudatosság és elhivatottság nagyobb mértékére, illetve egy visszamenőleg tudatosabban felépítettnek látott életpályára utal. (1c)

24) Az automatizmusként bemutatott motivációs rendszer mögött is személyes érdeklődés, jó teljesítmény, szakmai siker és a kutatói tevékenységhez való vonzódás áll. A tudatosság elemének hiánya ebben az esetben részben az életpályák tervezhetőségének korlátai, a doktorképzés esetleges felépítésének negatív következményei által is meghatározott. Ezek mellett a látásmódot a beszélő beszélgetés idején jellemző élethelyzete, a beérkezetség érzetének hiánya is meghatározhatja. (1c)

25) A doktori iskolák tantermi képzése a vizsgálati időszakban még nem tudott megfelelő minőségű szakmai képzést, illetve megfelelő szakmai azonosulási alapot adni a hallgatók számára. A doktori iskolák a megfelelően stabil szakmai identitás megalapozására nem voltak alkalmasak, a korábbi mesterképzés tantárgyaiból esetlegesen kialakított tantermi képzés szakmailag sem volt kielégítő. Kutatói szemléletet és ismereteket a biológus doktoranduszok ebben az időszakban inkább a laborban dolgozva, munka közben sajátíthattak el. (1c)

26) A szakmai identitás intenzitásának meggyengülése, változékonysága, tartalmának ellentmondásossága részben feltehetően egy általános társadalmi folyamat része, melyet a posztmodern identitás elméletek leírnak (pl. Bauman [1999]), ezen felül azonban hazánkban összefüggésben van a tudományrendszer, illetve az egyes életpálya fordulópontokon fellépő szakmai és emberi viszonyok ellentmondásosságával is. Az életpályák tervezhetőségének korlátozottsága, illetve a doktori képzés felépítésének esetlegessége visszahat a kutatásban tevékenykedők szakmai identitásának alakulására: a fokozatszerzéssel kapcsolatos passzivitást tükröző beszédmód, meglátásunk szerint részben ezek eredményezik. (1c) (2) (6)

27) A fiatal biológusok életpályájának fő meghatározó tényezői:

- 1) Szakdolgozati és disszertációs témavezetővel való szakmai kapcsolat
- 2) Jövedelemmel/életszínvonallal kapcsolatos elvárások
- 3) Az országhoz személyes, családi kapcsolatokon át való kötődés

4) Kutatói identitás, szakmai ambíciók (6)

28) Életpálya ideáltípusok:

Automatikusan elhelyezkedő – korábbi szakdolgozati és/vagy disszertációs témavezető, vagy más oktató/felettes kapcsolatrendszerének segítségével helyezkedik el tartósan hazai akadémiai kutatóhelyen, egyetemen; állását nem pályázza, hanem „kapja”; ha külföldre megy dolgozni, néhány év elteltével korábbi státuszába térhet vissza; viszonylag immobil; referenciacsoportját inkább a hazai kutatók képezik; inkább a stabilitás fontos számára mint a magas jövedelem; ennek ellenére viszonylag magas szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hazai karrierben gondolkodik; hangneme kissé kiábrándult, de helyzetével megbékélt/cinikus, ironikus; az országhoz családján át erősen kötődő.

Külföldre távozó – Vagy közvetlenül a fokozatszerzés után, vagy valamivel később, hazai állás híján és/vagy szakmai, kutatói ambícióit jobban kiteljesítendő külföldi állásokat pályáz; többnyire kutatóintézeti kutató lesz, később elhelyezkedhet az iparban is, de mindig kutatóként; rendkívül mobil; kutatói identitása, szakmai ambíciója határozott; referenciacsoportját a világ élvonalbeli kutatói képezik; a magas színvonalú, pezsgő, fejlődést biztosító, nemzetközi szakmai környezet, a kutatói függetlenség és az anyagi megbecsülés, a magas jövedelem fontos számára; külföldön alacsony szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hangneme: dinamikus, határozott, racionális; külföldre távozáskor még többnyire független/gyermektelen; vagy egyáltalán nem akar hazatérni, vagy, ha haza akar térni, azt általában családi okokból teszi; hazatérve megpróbál kutatóként elhelyezkedni, de csak erős hazai szakmai kapcsolatok segítségével járhat sikerrel, többnyire vagy kudarcot vall, vagy komoly szakmai kompromisszum megkötésére kényszerül, így átkerülhet a 3-as típusba, vagy tartósan külföldön marad.

Kutatástól eltávolodó – A fokozatszerzés után közvetlenül, vagy, jellemzően az életpálya későbbi szakaszán – tipikusan külföldi kutatói állásból való hazatéréskor – távozik a kutatói pályáról, melynek oka általában az, hogy nem jut megfelelő kutatói álláshoz idehaza, külföldre pedig nem akar menni / nem akar ott maradni; jól fizető és kiszámítható előmenetellel járó „ipari” állást tölt be, pár év után középvezetői

pozícióba jut; nem kíván és nem is tud visszatérni a kutatásba (nem publikál); kutatói identitása meggyengült, leépült; referenciacsoportját a hazai munkaerőpiac „értelmes munkát végző”, jól fizetett, karriert befutott alkalmazottai jelentik; fontos számára a magas jövedelem; viszonylag alacsony szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hangneme higgadt racionális, vagy heves, kiábrándult; az országhoz kötődő; nő; családos.

Túlélő – Vegyes típus, jellegzetessége a határozott kutatói identitás, az országhoz való viszonylag erős kötődés, és az, hogy fokozatszerzéskor nem áll rendelkezésére automatikusan szabad kutatói státusz, ami nehezíti számára a megfelelő életpálya építését; jellemző, hogy a fokozatszerzés után erős kompromisszumokkal járó hazai kutatóhelyen próbál „túlélni”, itt megüresedő akadémiai/egyetemi állásra, vagy megfelelő külföldi posztdoktori állásra vár, ez utóbbi jóval hamarabb sikerül neki, ezért általában inkább külföldre megy kutatói állásba (itt gyakran átkerül a 2-es típusba); referenciacsoportja vegyes: hazai és nemzetközi élvonalbeli kutatók; viszonylag magas szubjektív szakmai státuszinkonzisztenciát él át; hangneme gyakran cinikus, ironikus. (5)

IX. Függelék

A biológia tudomány

A biológia (a görög bios - 'élő' és logos - 'tudomány' szavakból) a [természettudomány](#)ok egyik, rendkívül szerteágazó területe, mely az élőlények eredetének, leszármazási kapcsolatainak, testfelépítésének, működésének, és a környezettel való kapcsolatának megismerésével foglalkozik. A biológusok az [élet](#) legkülönbözőbb [szerveződési szintjeit](#) (például [gén](#)ek, [sejt](#)ek, egysejtű és soksejtű szervezetek, azonos fajon belüli [populáció](#)k, [faj](#)ok, fajok [társulásai](#), vagy akár az egész [bioszféra](#)) tanulmányozzák.

A biológia tudományt sokszínűsége, nehéz kategorizálhatósága miatt tekinthetjük úgy is, hogy az nem „egy természettudomány”, hanem az élőkkel foglalkozó természettudományok összessége. A biológia módszertana ugyanis széles körben merít más tudományágak módszertanából és adaptálja azokat saját problémáinak vizsgálata során. A biológusok gyakran használnak például statisztikai, matematikai modellezési, modern kémiai, analitikai módszereket. A biológia tudományban már az alapkutatás szintjén is számos, más természet-, vagy akár társadalomtudománnyal összefonódó határterületet találunk, jelentőségénél és gyakoriságánál fogva kiemelendő ezek közül a fizika, kémia, földtudomány, és a matematika tudományokkal való összefüggés, de átfedéseket találhatunk olyan alkalmazott tudományokkal is, mint az élelmiszeripar, mezőgazdaságtan, orvostudomány, vagy a pszichológia.

A minden élőlényben közös tulajdonságokat vizsgáló, összehasonlító jellegű tudományágakat az *általános biológia* (vagy *biologia generalis*, *probiológia*) néven szokás összefoglalni (például genetika, ökológia, etológia). Az egyes konkrét, ma is élő élőlénytípusokat vizsgáló biológiai tudományágakat pedig *biontológia* vagy *biologia universalis* néven (például zoológia, entomológia, botanika, anatómia) mikológia, virológia stb.) különítjük el. A ma élő rendszerekkel foglalkozó biontológia tanulmányozhatja az egyedi szervezeteket (ez az *individuális biológia*), de vizsgálhatja az egyedekből szerveződő egyedek feletti szerveződéseket (ez a tárgya a *szupraindividuális* vagy *szünbiológiának*). Az egyed, mint szerveződési szint alatti szinteknek (sejt, szövet, szerv, szervrendszer) és ezek alkotóinak

felépítését, működését tanulmányozó tudományágakat soroljuk az *infraindividuális biológiához* (pl. molekuláris biológia, sejtbiológia, szövettan, stb.). Vannak az infra- és a szupraindividuális biológia határán elhelyezkedő tudományterületek is (pl. molekuláris ökológia, ökofiziológia). A már nem élő, de valamikor élt élőlények világát kutatják az *őslénytán (paleontológia)* tudományai.

Készült egyetemi honlapok és a wikipédia információi alapján
Szakmailag lektoráta: Dr. Oravecz Orsolya

Interjúvázlat (megalapozó interjúk)

Ki a biológus kutató, milyen tevékenységet végez? Ki a fiatal kutató, milyen korú?

Hogyan alakult, hogy fokozatot szerzett? Mi terelte ebbe az irányba? Miért éppen biológiával foglalkozik? Hogyan lett kutató?

Hogyan alakult az életpályája? Mesélje el részletesen életpályájának alakulását!

Ha magától nem beszél a következő témákról, ezekre rákérdezni:

Szakdolgozati hely és témavezető, doktori téma, témavezető

Doktori iskola értékelése

A fokozat jelentősége, szerepe az életpályában

Kutatói hivatás, identitás

A kariertörténet (állások) részletes elemzése, értékelése, a státuszokba kerülés meghatározói

Ösztöndíjak, kutatási pályázatok – lehetőségek, pályáztak és megkaptak, hazai és külföldi is

Külföldi álláslehetőségek a magyar biológusok számára, az ezekről való döntés

Életpálya értékelése, további tervek

Ki tekinthető sikeres fiatal kutatónak? Beszélgetés a tudományos teljesítményről

Egy átlagos napja, hétvégje, magánélete

Szűrőkérdőív

Q1. Mely tudományágban van Önnek PhD fokozata?

Kérjük, itt Magyarországon szerzett és/vagy elismert PhD fokozatára gondoljon!

- 1. Biológiai tudományok
- 2. Más tudományág, éspedig:.....
- 3. Nincsen PhD fokozatom

Q2. Melyik évben kapta meg a PhD fokozatát?

.....

Q3. Melyik intézményben?

- 1. Eötvös Loránd Tudományegyetem
- 2. Szegedi Tudományegyetem
- 3. Pécsi Tudományegyetem
- 4. Szent István Egyetem
- 5. Debreceni Tudományegyetem
- 6. Semmelweis Egyetem
- 7. Más intézmény, éspedig:.....

Q4. Melyik átfogó területen szerzett fokozatot?

- 1. Infraindividuális biológia
- 2. Szupraindividuális biológia
- 3. Nem dönthető el igazán
- 4. Más szakterületen, éspedig:.....

Q5. Melyik konkrét szakterületen szerezte a fokozatát?

.....

Q6. Hogyan szerezte Ön ezt a fokozatot?

- 1. Külföldön szerzett PhD-met honosítottam
- 2. PhD értekezést adtam be magyar egyetemen
- 3. Egyetemi dr cím alapján átminősítéssel
- 4. Kandidátusi cím alapján átminősítéssel
- 5. Dr techn. cím alapján átminősítéssel
- 6. Dr univ. cím alapján, átminősítéssel
- 7. Egyéb, éspedig:.....

Q7. Doktori fokozatának megszerzése óta hány főállású munkahelye volt?

.....

Q8. Milyen ágazatban tevékenykedik jelenlegi munkáltatója?

- 1. Oktatás
- 2. Egészségügy
- 3. Gyógyszeripar
- 4. Biotechnológia
- 5. Agrár- vagy élelmiszeripar
- 6. Vegyipar
- 7. Informatika
- 8. Természet- és környezetvédelem
- 9. Alapkutatás
- 10. Egyéb, éspedig:.....

Q9. Mi jelenlegi munkáltatójának szervezeti típusa?

- 1. Akadémiai kutatóintézet
- 2. Egyetem
- 3. Más állami K+F intézmény
- 4. Egyéni vállalkozás
- 5. Profitorientált mikrovállalkozás (max. 9 fős)
- 6. Profitorientált kisvállalkozás (10-49 fős)
- 7. Profitorientált középvállalkozás (50-250 fős)
- 8. Profitorientált nagyvállalat (250 fő felett)
- 9. Nonprofit szervezet
- 10. Más intézmény, és pedig:.....

Q10. Milyen státuszban dolgozik itt?

- 1. Alkalmazottként
- 2. (Társ) tulajdonosként
- 3. Egyéb státuszban, és pedig:.....

Q11. Végez Ön jelenleg kutatói/fejlesztői tevékenységet?

- 1. Igen
- 2. Nem

Q12. Végzett Ön korábban kutatói/fejlesztői tevékenységet?

- 1. Igen
- 2. Nem

Q13. Doktori fokozatának megszerzése óta dolgozott Ön valahol külföldön fél évnél hosszabb ideig?

1. Igen
 2. Nem

Q14. Ha igen mikor és mely ország(ok)ban, milyen intézménynél, milyen tevékenységet végzett?

Kódok:

Ország:

- 1 Nyugat - Európa
2 Észak-Amerika
3 Egyéb

Intézmény

- 1 Állami kutatóintézet
2 Egyetem, College
3 Profitorientált vállalat, vállalkozás
4 Nonprofit intézmény
5 Más kutatóintézet
6 Egyéb, éspedig

Tevékenység:

- 1 kutatói munka
2 részben kutatói munka
3 nem kutatói munka

.....évországintézmény

.....tevékenység

.....évországintézmény

.....tevékenység

.....évországintézmény

.....tevékenység

.....évországintézmény

.....tevékenység

Q15. Melyik évben született?

19.....

Q16. Neme?

- 1. férfi
- 2. nő

Q17. Mi az Ön jelenlegi családi állapota?

- 1. nőtlen/hajadon
- 2. házas
- 3. elvált
- 4. özvegy

Q18. Van Önnek gyermeke?

- 1. van
- 2. nincs

Fókuszcsoporth vezérfonal

Szeretettel köszöntöm a csoporton résztvevőket, köszönöm, hogy elfogadták meghívásunkat. Az NKTH Jedlik programjának finanszírozásában az MTA Kutatásszervezési Intézete a fiatal, tudományos fokozattal rendelkező biológusok életpályáját kutatja. Ez a csoportos beszélgetés ennek a kutatásnak a része. Arra törekedtünk a csoportrésztvevők összehívásánál, hogy különféle munkahelyi tapasztalattal rendelkező személyeket hívjunk meg, annak érdekében, hogy minél több aspektusát vizsgálhassuk az életpálya fokozatszerzés utáni alakulásának, lehetőségeinek. Vannak azonban olyan közös pontok, amelyek mindannyiuk életpályájában hasonlóan jelen voltak, vagy vannak – ezekről is fogunk beszélni.

Először mutatkozzunk be egymásnak: én Pálinkó Éva vagyok, az MTA KSZI tudományos munkatársa, szociológus, többnyire alkalmazott társadalomkutatással foglalkozom, a BCE doktorandusza vagyok. Arra kérek mindenkit, mondja el a nevét, a szakterületét, és röviden azt, hogy jelenleg hol, milyen beosztásban dolgozik, mivel foglalkozik.

Előzmények - 7 perc

Először arra kérem Önöket, beszéljenek arról, miért lettek biológusok! Mi vonzotta Önöket épp ehhez a szakmához, tudományhoz?

Amikor eldöntötték, hogy biológiával fognak foglalkozni, mit terveztek pontosan? Mit vártak ettől a hivatástól?

Fokozatszerzés - 20 perc

Most a fokozatszerzésről szeretném Önöket kérdezni.

Miért jelentkezték a doktori iskolába? Hogyan döntötték el, hogy jelentkeznek?

Miért épp ezt a doktori iskolát választották?

Milyen szempontok alapján, és hogyan értékeli volt doktori iskolájukat?

Hogyan választották ki témájukat, témavezetőjüket? Milyen tapasztalataik vannak a témavezetőikkel kapcsolatban? Mennyit adott Önöknek szakmailag témavezetőjük? Milyen viszonyban voltak? Megmaradt-e a szakmai kapcsolat?

Mennyire érezték magasnak az elvárásokat magukkal szemben a doktori iskolában? És tanáraikkal szemben?

Doktori éveik alatt mit terveztek? Milyen állásban akartak elhelyezkedni a fokozatszerzés után?

Életpálya és lehetőségek - 30 perc

Vegyék sorra, hol, milyen típusú munkahelyeken dolgoztak fokozatszerzésük óta! Kérem, mindig indokolják, miért váltottak, ha váltottak!

Kérem, hasonlítsák össze az egyes munkahelyeket szakmai színvonal, perspektíva (fejlődési, előrelépési lehetőségek), és fizetés szempontjából.

státuszonként:

hazai akadémiai kutatói státusz

hazai egyetemi kutatói státusz

hazai profitorientált vállalati kutatói/nem kutatói státusz

külföldi kutatói státusz

Gondoltak arra valaha, hogy egy jó kutatói állás miatt letelepednek külföldön?

Miért? Miért alakult úgy, hogy végül nem telepedtek le?

Gondoltak-e valaha arra, hogy saját vállalkozást kellene indítaniuk, szakmán belül?

Miért?

Mennyire tervezhető Önök szerint a fokozatot szerzettek életpályája itt,

Magyarországon? És külföldön?

Mi az, amit 35 évesen egy biológus PhD-nek Önök szerint el kell/illik elérnie?
Kit - milyen szempontok szerint - tekintenek szakmailag sikeresnek? Miért? Mitől függ első sorban, Önök szerint, egy friss fokozattal rendelkező életpályájának, szakmai karrierjének sikeressége?

Milyen feltételei vannak a kutatói tevékenységnek hazánkban? Milyen színvonalúak a hazai kutatóintézetek, kutatócsoportok? Miért? Mitől függ?

Kit tekintenek kutatónak, ki hogyan definiálja pontosan a kutatási tevékenységet?

Most egy állítást olvasok fel, arra kérem, véleményezzék:

Az egyik válaszadó a kérdőív kitöltése során a terveiről nyilatkozva a következőket írta a kérdőíves kutatás során: **"külföldön értelmes melót akarok csinálni sok pénzért profikkal"**. Önök szerint milyen tapasztalat lehet emögött a kijelentés mögött? Van hasonló tapasztalatuk?

Mondják el ezzel kapcsolatos véleményüket. Egyetértenek a kijelentéssel vagy nem? Miért gondolják így?

Most ismét állításokat és ezekhez kapcsolódó tudománypolitikai javaslatokat olvasok fel, kérem, saját diszciplinájukra vonatkoztatva véleményezzék ezeket. Előbb magukat az állításokat értelmezzük, majd a javaslatokat.

1) Állítás: Magyarországon alacsony az 1000 munkavállalóra jutó kutatói létszám: EU 5,8 fő, Magyarország 3,8 fő (2003).

Mit gondolnak erről?

Tudománypolitikai javaslat: Kellene további álláshelyek, de a) ezeket feladathoz kellene kötni; b) szerződéses állások legyenek; c) lehetőleg NKTH vagy OTKA pályázattal nyert szerződésekhez tartozzanak. Feltétel: évente több milliárd HUF erre a célra, előzetes tervezés.

És erről?

2) Állítás: A vállalati állások elnyerésében inkább hátrány, mintsem előny a PhD.

Mit gondolnak erről?

Tudománypolitikai javaslat: Ösztönözni kellene az innovatív vállalatokat, hogy a) adjanak vállalati PhD ösztöndíjakat; b) létesítsenek posztdoktori álláshelyeket.

3) Állítás: Nincs Magyarországon kutatói pályamodell.

Tudománypolitikai javaslat: Olyan kutatói pályamodellt kell kidolgozni – mérhető, teljesítményhez kötött mérföldkövekkel -, amely vonzó karrierlehetőségként jelenne meg a leendő kutatók szemében.

Kérdés: Milyen legyen ez a modell? Mik legyenek a mérföldkövek? (időben, teljesítményben).

Pályázatok - 10 perc

Mi a véleményük a fokozattal rendelkezők számára hazánkban elérhető kutatási, illetve projekt pályázatokról? Milyen tapasztalataik vannak ezekkel kapcsolatban? Mennyire elégedettek ezek körével, elérhetőségével, szakmai bírálataival, magukkal a pályázható tevékenységekkel, összegekkel... stb?

Hol és hogyan kellene változtatni a pályázatokon, a pályázati rendszeren, ahhoz, hogy hatékonyabb lehessen?

Tervek - 20 perc

Mik a terveik a jövőre nézve, szakmailag? Mit szeretnének elérni mindenképp?

Terveznek valamilyen változtatást életpályájukban? Miért?

Most átadok egy, az MTA által 2007-ben előterjesztett koncepciót, amely a hazai tudományos-kutatói életpálya kiszámíthatóbbá tételének és követelményeinek jobb konkrétabb meghatározására született. Kérem, olvassák el a koncepciót, és véleményezzék!

Összefoglalás - 7 perc

Most pedig arra kérem Önöket, foglalják össze, jelenlegi szakmai helyzetüket tekintve, mindent összevetve megérte-e megszerezni a fokozatot? Ha újra dönthetnének, mit csinálnának? Miért?

Ezzel kérdéseim végére értünk. Ha van még valami, amit fontosnak tartanak megjegyezni a kutatói életpálya bármely aspektusával kapcsolatban, és én nem kérdeztem rá, arra kérem, most mondják el!

Köszönöm a beszélgetést!

Interjúvázlat (külföld)

Miért lett épp biológus? Hogyan került ennek a tudománynak a közelébe, honnan a vonzalom?

Mikor fogalmazódott meg Önben az, hogy kutató szeretne lenni?

Miért jelentkezett doktori iskolába? Hogyan döntötte el, hogy jelentkezik?

Melyik doktori iskolába jelentkezett, miért éppen ebbe?

Hogyan ítéli meg a doktori iskolát, amibe járt? Mennyit adott Önnek szakmailag?

Hogyan választott témát, témavezetőt? Milyen volt témavezetője? Mennyire segítette Önt szakmailag?

Mennyi idő alatt szerezte meg fokozatát?

Mik azok a tényezők Ön szerint, melyek a hallgatók, doktorjelöltek szakmai sikerességét legerősebben befolyásolják?

Kérem, foglalja össze, mik a szakmai lehetőségei egy friss fokozattal rendelkező biológusnak Magyarországon, illetve külföldön. Mondja el, milyen állásokban, milyen státuszokban helyezkedhet el, és Ön szerint milyen esélyei vannak a szakmai fejlődésre, előrelépésre!

Kérdőíves kutatásunk egyik válaszadója a következőket írta, amikor terveiről kérdeztük:

"külföldön értelmes melót akarok csinálni sok pénzért profikkal"

Milyen tapasztalat lehet e mögött a kijelentés mögött? Van Önnek hasonló tapasztalata?

Mit tervezett doktori iskolásként, hol, milyen állást szeretett volna kapni fokozatszerzése után?

Sikerült ezt megvalósítania?

Mi az, amit Ön szerint egy fokozattal rendelkező biológusnak 35-40 éves korára szakmailag el kell érnie?

Mik az Ön jelenlegi szakmai tervei, amiket öt-tíz éven belül szeretne megvalósítani?

Vegye sorra részletesen, hogy hol, milyen beosztásban, milyen státuszban dolgozott fokozatszerzése óta mostanáig! Ne csak felsorolást tegyen, hanem bővebben, egy történetet is "meséljen el" erről, azaz mindenképp indokolja például, hogy amikor váltott, miért, milyen okok miatt, és miért épp az adott új státuszra váltott!

Fejtse ki, hogy mikor, miért gondolta, hogy külföldön helyezkedik el!

Tervezi-e a hazatelepülést? Miért?

Kérem, mondja el, mi szól a hazatelepülés mellett, és mi szól ellene?

Ha konkrétan tervezi a hazatelepülést, kérem mondja el, mikor, hová, hogyan, milyen státuszba, várhatóan milyen körülmények közé fog/szeretne hazajönni!

Mit gondol, hogyan, milyen eszközökkel lehetne támogatni a hazatelepülni kívánó kutatókat - mik a hazatelepülés legfontosabb feltételei?

Kérem, fejtse ki, mit gondol az alábbi szakmai lehetőségekről, szakmai színvonal, perspektíva (fejlődési, előrelépési lehetőségek), és fizetés szempontjából:

magyar akadémiai/egyetemi kutatói státusz

külföldi egyetemi, vagy más kutatóintézeti kutatói státusz

magyar profitorientált vállalatnál kutatói státusz:

külföldi profitorientált vállalatnál kutatói státusz

***Most állításokat és ezekhez kapcsolódó tudománypolitikai javaslatokat olvasok fel.
Kérem, saját diszciplinájára vonatkoztatva véleményezze ezeket.***

1) Állítás: Magyarországon alacsony az 1000 munkavállalóra jutó kutatói létszám:
EU 5,8 fő, Magyarország 3,8 fő (2003).

Mit gondol erről? Mennyire ért egyet az állítással?

Kapcsolódó tudománypolitikai javaslat: Kellenek további álláshelyek, de a) ezeket feladathoz kellene kötni; b) szerződéses állások legyenek; c) lehetőleg NKTH vagy OTKA pályázattal nyert szerződésekhez tartozzanak. Feltétel: évente több milliárd HUF erre a célra, előzetes tervezés.

És a kapcsolódó koncepcióról mit gondol?

2) Állítás: Nincs Magyarországon tervezhető kutatói életpálya - modell.

Mit gondol erről? Mennyire ért egyet az állítással?

Kapcsolódó kérdés: Külföldi tapasztalatai alapján mit tanácsolna, hogyan kellene tervezhetőbbé, kiszámíthatóbbá tenni a hazai kutatói életpályát? Milyen elemek nélkülözhetetlenek ehhez? Mik legyenek a mérföldkövei? (időben, teljesítményben)?

Ha van még valami, ami ehhez a témához, a kutatói életpályához kapcsolódik és fontosnak tartja megemlíteni, kérem, fejtse ki!

X. Hivatkozások jegyzéke

Acta Doctorandorum [2007/1] DOSz. Budapest

Angelusz Róbert – Bukodi Erzsébet – Falussy Béla – Tardos Róbert [1998]: *A tudományos fokozattal rendelkezők anyagi viszonyai, családi háttere és mobilitása*. KSH. Budapest

Bauman, Zygmunt [1999]: *Turisták és vagabundok. A posztmodern kor hősei és áldozatai*. Magyar Lettre Internationale, 1999 tél, 35.sz.

Bauman, Zygmunt [2001]: *The Individulized Society*. Polity Press, Cambridge

Bazsa György [dátum nélkül]: *A magyarországi doktorképzésről. Gondolatok a doktori (PhD) fokozatszerzés tapasztalatairól*. Kézirat

Bruner, Jerome [2001]: *A gondolkodás két formája*. In. László János, Tomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív Pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest

Bukodi Erzsébet – Harcsa István – Falussy Béla [1995]: *A tudományos fokozattal rendelkezők élet- és munkakörülményei*. KSH. Budapest

Csehó Julianna [2008]: *Az európai kutatási „belső piac” kialakítása*. In: Mosoniné Fried Judit – Tolnai Márton (szerk.): *Tudomány és politika*. Typotex. Budapest

Erős Ferenc (szerk.) [1996]: *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Scientia Humana. Budapest

Erős Ferenc (szerk.) [1998]: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Új Mandátum. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Budapest

Erős Ferenc [2001]: *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Janus-Osiris. Budapest. 2001.

Farkas János[2000]: *Társadalomtudományok és a rendszerváltás Magyarországon*. Társadalomkutatás 2000. 1-2., p. 22 – 30.

Fábri György [2001]: *Mit tudunk a doktoráltakról? Helyzetfelmérő és módszertani tanulmány a Felsőoktatási Tudományos Tanács számára a PhD fokozattal rendelkezők életpálya-esélyeinek kutatásához*. Kézirat. Budapest

Fábri György [2002 a]: *A PhD fokozatot szerzettek munkaerőpiaci esélyei. Mélyinterjú vizsgálatok elemző tanulmánya*, munkaanyag. Kézirat. Budapest

Fábri György [2002 b]: *A PhD fokozatot szerzettek munkaerőpiaci esélyei. A kérdőíves felmérés összefoglaló elemzése*, munkaanyag. Kézirat. Budapest

Fábri György [2008]: *Mire jó, mennyire jó a magyar PhD?* Felsőoktatási Műhely. 2008 III. pp. 55 – 75.

Fábri István - Varga Noémi [1999]: *Hallgatók a doktori képzésről*. DOSz. Budapest

Fináncz Judit [2005]: *A doktoranduszok helyzete Magyarországon*. Educatio II, 2005. 14. évf. 2. sz., p. 433-437.

Galasi Péter – Nagy Gyula [2006]: *A fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzete 1999 – 2003*. Educatio. 2006. Nyár

Granovetter, Mark [1991]: *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet Budapest

Horváth Dániel – Kiss László [2008]: *Nemzetközi és hazai tendenciák a diplomás pályakövetésben*. Felsőoktatási Műhely, 2008. III.

Hrubos Ildikó [2002]: *Az oktatást kutató diplomás*. Educatio 11. 2002. 2. pp. 253-266.

- Hrubos Ildikó – Tomasz Gábor (szerk) [2007]: *A bolognai folyamat intézményi szinten*. Felsőoktatási Kutatóintézet Budapest
- Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna [2003]: *A „bolognai folyamat” OKI. Új Mandátum Könyvkiadó Budapest*
- K. Horváth Zsolt [2003]: *Az intellektuális vákuumtól a felemás professzionalizációig. A "tudósszerepek" alakulása a rendszerváltás után*. Világosság, 2003/1-2., pp. 41-56.
- Karterud, Sigmund - Monsen, Jon T. [1999]: *Szelfpszichológia - a Kohut utáni fejlődés*. Animula. Budapest
- Kipke Tamás [2001]: *"Valakinek mindezt ki kellett gondolnia..." Beszélgetés Freund Tamás agykutatóval*. Új Ember, 2001. április
- Kiss László [1998]: *Külföldi gyakorlatok a diplomás pályakövetésben*. In: Fábri István – Horváth Tamás – Kiss László – Nyerges Andrea (szerk.): *Diplomás pályakövetés I. Hazai és nemzetközi tendenciák*. Budapest, Educatio Kht./OFIK
- Kocsis Miklós [2008]: *A doktori képzés „kiskapui”. Jogi szabályozás és jogalkalmazói gyakorlat Magyarországon*. Felsőoktatási Műhely 2008.III. p. 101-110.
- Kovács Éva – Vajda Júlia [2002]: *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő. Budapest
- Lenski, Gerhard [1954]: *Status Crystallization. A Non-vertical Dimension of Social Status*. American Sociological Review. pp. 405-413.
- Mosoniné Fried Judit [2008]: *A doktori képzés jogszabályi háttere és intézményrendszere*. Műhelytanulmány. MTA KSZI. Budapest
- Mosoniné Fried Judit [2009]: *Zárótanulmány a Fiatalkutatók életútja c. Jedlik Ányos Program által támogatott pályázathoz*. Kézirat. Budapest
- Palló Gábor [2009]: *A fiatal kutatók tevékenységének erőtere*. Magyar Tudomány. 2009.II. p. 209-220.

Pálínkó Éva [2007]: *Egy klasszikus hazai egyetem – a Pécsi Tudományegyetem*. In: Hrubos Ildikó-Tomasz Gábor (szerk.): *A bolognai folyamat intézményi szinten*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest

Pálínkó Éva [2010]: *A kutatói identitás és életpálya meghatározói*. Felsőoktatási Műhely 2010/I. megjelenés alatt

Pálínkó Éva - Horváth Dániel [2010]: *Életpálya kutatás fiatal biológusok körében*. Felsőoktatási Műhely 2010/I., megjelenés alatt

Pataki Ferenc [2001]: *Élettörténet és identitás*. Osiris. Budapest

Pikó Bettina [2003]: *Tudós szerepek és megnyilvánulások a rendszerváltás után. Korlátok és lehetőségek*. Világosság, 2003/9-10. p. 169-174.

Rákai Orsolya - Z Kovács Zoltán (szerk.) [2001]: *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji. Budapest – Szeged

Reszkető Petra – Váradi Balázs [2002]: *Elöl doktor, hátul doktor. A tudományos címek mai rendszerének kialakulása*. http://www.ketezer.hu/menu4/2002_05/reszketo.html

Ricoeur, Paul [1999]: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris. Budapest

Rosenthal, Gabrielle [1993]: *Reconstruction of life stories. Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews*. in: *The Narrative Study of Lives*. Sage, p. 59-91.

Róna - Tas András [2003]: *A magyar doktori iskolák helyzete és jövője*. Műhelytanulmány. MAB. Budapest

Tamási Péter [1999]: *A brain drain alakulása a kutatási szférában Magyarországon az 1990-es években*. Kézirat. Készült az OKTK A.1356/VI. számú kutatás keretében.

Tengelyi László [2002]: *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz Budapest

Vajda Júlia - Kovács Éva [2002]: *Élettörténet-kutatás a szociológiában. Identitás és narratíva* In: Felkai Gábor – Molnár Attila Károly – Pál Eszter (szerk.): *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára.* Új Mandátum, Budapest, 2002. p. 352-366.

Weber, Max [1995]: *A tudomány és politika mint hivatás.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest

Weber, Max [1970]: *Állam, politika, tudomány. A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”.* KJK Budapest

Weber, Max [1987]: *Szociológiai alapfogalmak. In: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. kötet.* KJK Budapest p. 37-80.

Törvények és rendeletek:

1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról

156/1997. IX. 19. sz. kormányrendelet a posztdoktori foglalkoztatásról és a Bolyai János kutatási ösztöndíjról

51/2001. IV. 3. sz. kormányrendelet a doktori képzésről és a doktori fokozatszerzésről
1999/2000. (XI. 29.) Korm. rendelet a Magyar Akkreditációs Bizottság működéséről

XI. Szakszavak jegyzéke

Brain waste: 'agyvesztés', amikor adott végzettséggel rendelkezők nem tudnak végzettségüknek megfelelő állásokban elhelyezkedni, ezért alacsonyabb végzettséget igénylő pozíciót töltenek be.

Diaspora option: 'diaszpóra lehetőség', a magasan képzett külföldön élőkkel való kapcsolattartás, melynek eredményeképp tudásuk, és kapcsolataik beépülnek a hazai tudományos és gazdasági életbe. A külföldi diaszpóra tagjai ismeretségi hálójukkal kölcsönösen támogathatják egymás hazatérését.

Infraindividuális biológia: a biológiában az egyed, mint szerveződési szint alatti szinteknek (sejt, szövet, szerv, szervrendszer) és azok alkotóinak felépítését, működését tanulmányozó szakterületeket soroljuk ide (pl. molekuláris biológia, sejtbiológia, szövettan, stb.).

Posztdoktori állás: a doktori tanulmányok lezárultát követő kb. öt éves időszakban a kutató tovább mélyíti tudását és képességeit szakterületén, publikál, esetenként oktat. Előfordul, hogy már ekkor nagyfokú önállóságot kap munkájában, más esetekben témavezetője van. A "posztdok" fizetést kap attól az intézménytől, amellyel szerződésben áll, vagy megpályáz egy posztdoktori ösztöndíjat. A posztdoktori szerződések határozott időre, általában két-három év időtartamra szólnak.

Tenure állás: akadémiai intézményekben a szenior állásokban (Professor, Associate Professor) elnyerhető végleges, azaz határozatlan időre szóló pozíció, melynek megszerzéséhez erős publikációs lista, alapos kutatási és oktatási tapasztalat szükséges. Az intézmény kb. öt évi ott töltött idő után kezdi meg annak értékelését, hogy felveszi-e a jelöltet a tenure-pozícióra. Lehetséges az is, hogy olyan pályázót vesznek fel, aki már elnyert tenure-t más intézményben, továbbá, toborozhatnak ipari, vagy kormányzati kutatóhelyekről is. A tenure rendszer munkahelyi biztonságot jelent, ezáltal elméletileg a gondolati szabadságot hivatott megteremteni.

XII. A szerző témában megjelent publikációi

Pálinkó Éva [2010]: *A kutatói identitás és életpálya meghatározói*. Felsőoktatási Műhely 2010/I., megjelenés alatt

Pálinkó Éva [2007]: *Egy klasszikus hazai egyetem – a Pécsi Tudományegyetem*. In: Hrubos Ildikó-Tomasz Gábor (szerk.): *A bolognai folyamat intézményi szinten*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest

Pálinkó Éva – Mosoni – Fried Judit – Soós Sándor [2009, megjelenés alatt]: *A kutatói életpálya vizsgálata és egy lehetséges modellje*. Közgazdasági Szemle 2009. Budapest.

Pálinkó Éva - Horváth Dániel [2010]: *Életpálya kutatás fiatal biológusok körében*. Felsőoktatási Műhely 2010/I., megjelenés alatt

Mosoni-Fried Judit – Pálinkó Éva – Stefán Eszter [2005]: *Empirikus vizsgálat a párbeszédről*. In: Mosoni Fried Judit - Tolnai Márton (szerk.) *A tudományon kívül és belül, Tanulmányok a társadalom és a tudomány kapcsolatáról*. MTA KSZI, Budapest, 2005.

Mosoni-Fried Judit – Pálinkó Éva – Stefán Eszter [2004]: *Kommunikáció a kutatók és laikusok között: a kutatók szerepe* In: *Világosság*, 2004/5. Budapest